

**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİ'NİN
DİNİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa Fatih BALKANLIOĞLU

Çorum 2020

**SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİ'NİN
DİNİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİHİ**

Mustafa Fatih BALKANLIOĞLU

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Zekeriya IŞIK**

ÇORUM - 2020

KABUL VE ONAY

Mustafa Fatih Balkanlıoğlu tarafından hazırlanan *Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin Dini, Sosyal ve Kùltürel Tarihi* başlıklı bu çalışma, 18/08/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. Namığ MUSALI (Başkan)

.....

Doç. Dr. Zekeriya IŞIK (Danışman)

.....

Dr. Őđr. Üyesi Mehmet Ali BOZKUŐ

Yukarıdaki imzaların adı geçen Őđretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.....

Prof. Dr. MEHMET EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim. (...../...../20...)

Mustafa Fatih BALKANLIOĞLU

İmzası

ÖZET

BALKANLIOĞLU, Mustafa Fatih. *Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin Dini, Sosyal ve Kültürel Tarihi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2020.

Anadolu ve Balkanların İslamlaşması ve Türk kültürünün bu coğrafyaya güçlü bir biçimde yerleşmesinde Türkmen babaları, şeyh ve dervişleri ile onların kurumsal yapıları olan tekke ve zaviyelerin etkisi büyüktür. Bu öncü Türk dervişleri XIII. ve XIV. yüzyıllarda siyasî, askerî ve stratejik meselelerde yani sosyal ve içtimai hayatın neredeyse her alanında aktif roller üstlenmişlerdir. Türk dervişleri, tekke ve zaviyeler aracılığıyla fütuhât, irşat, iskân, ulaşım ve haberleşme ağının sağlanması, stratejik noktaların güvenli kılınması, gelip geçen yolcular ve fakir fukaranın konaklama, yeme içme, ihtiyaçlarının giderilmesi, halkın manevi motivasyonunun yüksek tutulması gibi o dönemler için hayati öneme sahip meselelerde önemli hizmetler vermişlerdir. Anadolu'nun hemen her yerinde görülen bu kurumsal yapılara Çorum'da da rastlanmaktadır ki bunlardan birisi de Suheyb-i Rumi Zaviyesi'dir. Hz. Suheyb-i Rumi, Ashab-ı Kiram'dan olup H. 49/M. 669 yılında gerçekleşen İstanbul seferine katıldığı ifade edilmektedir. Nitekim dönerken Çorum'da hastalanarak vefat ettiği ve Hıdırlık mevkiine defnedildiği kaydedilmekle birlikte burasının sadece bir makam olduğu da düşünülmektedir. Çorum Hıdırlık mevkiinde faaliyetlerini sürdürmüş bulunan söz konusu zaviyenin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte tarihinin Selçuklulara kadar uzandığı kaydedilmiştir. Günümüzde zaviyeden herhangi bir iz kalmasa da adını taşıyan cami ve ziyaret edilen türbesi hayatiyetini sürdürmektedir. İşte bu çalışma Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin idari, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını ve tarihçesini ortaya koymak, o dönemlerde şehrin dini, sosyal ve kültürel yaşantısı üzerindeki etkilerini izah etmek amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Osmanlı, Çorum, Suheyb-i Rumi, Rifâilik, Zaviye.

ABSTRACT

BALKANLIOGLU, Mustafa Fatih. *Religious, Social and Cultural History of Suheyb-i Rumi Zawiyah*, (Master Thesis), Corum, 2020.

Turkmen sheikhs and dervishes and their institutional structures (zawiya) have great influence on the Islamization of Anatolia and the Balkans and the strong settlement of Turkish culture in those geography. These pioneering Turkish dervishes have played active roles in political, military and strategic issues during the 13th and 14th centuries. Dervishes who lives in zawiya are of vital importance such as the provision of conquest, guidance of strategical places, settlement(housing), transportation and communication network throughout the country. It has also accommodation of travellers including their all kind of needs. It has also an importance on the people keeping their spiritual motivation in that area. In addition to spiritual motivation, they help poor people also. They provides important services in matters. These institutional structures (zawiyas) are seen all over the Anatolia and one of them is in Çorum, called by Suheyb-i Rumi Zawiyah. Hz. Suheyb-i Rumi is from Ashab-ı Kiram (one of the companion of prophet Muhammad). It is stated that he participated in Istanbul expedition to conquest in Hejira 49th/Gregorian 669. And, it is said that he has passed away near Çorum city and buried in Hıdırlık neighborhood. The history of the zawiya, which is located in Hıdırlık, has not been able to preserve its existence, but it is thought that have been built by the Seljuk Sultans. Although there is nothing left from zawiya, there are mosque and sepulcher open for visit. In this study, it was carried out to reveal the administrative, social, economic and cultural structure of Suheyb-i Rumi Zawiyah. And it is explicated the impacts of zawiya to Corum.

Keywords: Ottomans, Çorum, Suheyb-i Rumi, The order of Rifâî dervishes, Zawiyah.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans ders döneminde derslerini aldığım, değerli bilgi ve fikirlerinden istifade ederek gelişimime katkı sağlayan hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KAYA, Dr. Öğr. Üyesi Hatice YILDIRIM ve Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK'e şükranlarımı sunarım. Tez çalışmam sırasında çok kıymetli tavsiye ve katkıları ile yol gösterici olan değerli hocam ve tez danışmanım sayın Doç. Dr. Zekeriya IŞIK'a bana ayırdığı değerli zamanı ve destekleri için teşekkür ediyorum. Maddi manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan annem, ağabeyim ve kardeşime de sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR	vi
ÖN SÖZ	vii
GİRİŞ	1
Amaç ve Yöntem.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE FİZİKİ YAPISI

1.1. HZ. SUHEYB-İ RUMİ.....	13
1.2. SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİ'NİN TARİHÇESİ.....	17
1.3. SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİ VE CAMİSİ'NİN FİZİKİ YAPISI	23

İKİNCİ BÖLÜM

SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİ'NİN SOSYO-EKONOMİK VE İDARİ YAPISI

2.1. ZAVİYENİN VAKIFLARI VE EKONOMİK YAPISI	35
2.2. ZAVİYENİN İDARİ YAPISI VE İŞLEYİŞİ.....	40
2.3. ZAVİYEDE YAŞANAN NÜFUZ MÜCADELELERİ	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİ'NİN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

3.1. AHMED ER-RİFÂÎ VE RİFÂÎLİK.....	52
--------------------------------------	----

3.2. ZAVİYENİN BAĞLI OLDUĞU RİFÂÎ GELENEĞİN ÇORUM'DAKİ YERİ.....	63
3.3. SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİNİN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI VE BU ALANDAKİ FAALİYETLERİ.....	65
SONUÇ	74
KAYNAKÇA.....	76
EKLER	89
EK-1:	89
EK-2:	90
EK-3:	91
EK-4:	92
EK-5:	92
EK-6:	93
EK-7:	94
EK-8:	95
EK-9:	96
EK-10:	96
EK-11:	97
EK-12:	97
EK-13:	98
EK-14:	98

KISALTMALAR

Ansk.	: Ansiklopedi
AÜSBE	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
ÇBK.Y.	: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed. Fak.	: Edebiyat Fakültesi
EKEV	: Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı
H.	: Hicri Tarih
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İSAM.	: İslam Araştırma Merkezi
İSTEM	: Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü dergisi
M.	: Miladi Tarih
md.	: Madde
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÜ	: Marmara Üniversitesi
nr.	: Numara
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
OTDTS	: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
VD	: Vakıflar Dergisi
vr.	: Varak

ÖN SÖZ

Bu tez çalışması, Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin, dini, sosyal, ekonomik ve kültürel tarihini içermektedir. Tekke ve zaviyelerin ortaya çıktığı dönemden itibaren sosyal ve içtimai hayatın hemen her alanında etkin faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir. Bu sebeple bu kurumların tarih araştırmalarında önemli bir yere sahip oldukları söylenebilir. Nitekim tekke ve zaviyelere ait arşiv vesikalarından hem bu kurumların hem de o zamanlarda içinde buldukları toplumların dini, sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarına, yaşantılarına dair pek çok bilgiye ulaşılabilmektedir. Bu bağlamda Suheyb-i Rumi Zaviyesi üzerinde yapılan araştırmaların da hem bu zaviye hem de Çorum ve çevresindeki sosyal, içtimai yaşamla ilgili önemli veriler ortaya koyacağı muhakkaktır. Bu itibarla yapılan çalışmada öncelikli olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı arşivinde bulunan vesikalardan ve Çorum Belediyesi Kent Arşivinde bulunan ve belediye tarafından bir proje kapsamında transkripsiyonu yapılan Şeriye Sicillerinden yararlanılmıştır. Aynı zamanda İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivinde bulunan kayıtlardan da istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Ankara Vilayet Salnameleri incelenerek zaviyeyle ilgili bilgilerden faydalanılmıştır. Arşiv kaynaklarından başka konuyla ilgili yazılmış eser, kitap, makale, süreli yayın vb. birinci ve ikinci elden kaynaklar taranarak elde edilen verilerle konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında öncelikli olarak Çorum'un kısaca tarihinden bahsedilmiştir. Zaviyenin konum itibarıyla Hıdırlık tepesinde bulunuyor olması hasebiyle hıdırlık kavramı üzerinde durulmuş ardından tekke ve zaviyeler hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde zaviyeye adını veren sahabe, Hz. Suheyb-i Rumi anlatılarak Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin tarihsel gelişimi ve fiziki yapısı izah edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde zaviyenin vakıfları ve ekonomik yapısı ele alınmış olup idari yapısı ve işleyişi hakkında bilgiler verilerek zaviye üzerinde yaşanan bazı nüfuz mücadeleleri ortaya konmaya gayret edilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise, zaviyede hâkim tarikat olan Rifâilik ve kurucusu Ahmed er-Rifâî'den bahsedilmiş ve Rifâiliğin Çorum'daki yeri değerlendirilmiştir. Aynı zamanda zaviyenin sosyo-kültürel yapısı incelenerek bu alandaki faaliyetleri ve etkileri izah edilmeye çalışılmıştır.

GİRİŞ

Çorum, doğal konumu sebebiyle, çok eski devirlerden bu yana Anadolu tarihinin önemli merkezlerinden olmuştur. Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda insan yerleşmelerinin bulunduğu, yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır.¹ Çorum'da Hitit, Yunan, Roma, Bizans, Pers, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerinin kalıntıları günümüze kadar varlığını korumuştur. Hattuşa (Boğazkale), Şapinuva (Ortaköy), Alacahöyük gibi Hitit medeniyetinin önemli merkezleri Çorum'da bulunmaktadır.² Bu eski medeniyet merkezleri, Çorum'un ne denli köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir.

Çorum, Eski Çağ'da olduğu gibi tarihin hemen her döneminde pek çok farklı medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan bir tanesi de Roma İmparatorluğu'dur. Batı Anadolu'ya hâkim olan Bergama'nın Kralı III. Attalos, ölümünden sonra topraklarını Roma'ya bırakacağını vasiyet etmiştir.³ Bu vasiyet sonucunda Roma Devleti, M.Ö. 133 yılında Bergama Krallığı'nı ilhak etmiş ve Roma'nın Anadolu hâkimiyeti başlamıştır. Roma, böylelikle Anadolu'da ilk kez Asya eyaletini kurmuştur.⁴ Agustus ise M.Ö. 25'te Anadolu'da Roma'ya bağlı Galatya eyaletini tesis etmiştir.⁵ Bugünkü Hatay kentinde bulunan ve M.S. 1. asıra ait olan bir yazıtta Galatya eyaletinin hududu hakkında bilgi verildiği kaydedilmiştir. Küçük Asya'nın merkezindeki topraklar üzerinde, kuzeyde Paflagonya Dağlarından, güneyde Toros Dağlarına kadar uzanan Likonya kenti, Isaura ve Pamfilya'yı da içine alarak Asya eyaletini oluşturmaktadır.⁶

Galatya'nın kuzeyinde kalan Paflagonya eyaletinin M.Ö. VI-V. yılında, Pontus eyaletinin ise MÖ III-II. yılında Galatya topraklarına eklendiği belirtilmiştir. Kızılırmak nehrinin, Pontus ve Paflagonya eyaletleri arasında doğal bir sınır oluşturduğu kaydedilmiştir.⁷ Günümüzde Çorum kentine bağlı olduğu görülen toprakların

¹ Sevim Uluç, "Çorum ve Çevresi", 5. *Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi* (Çorum: Çorum Belediye Kültür Yayınları, 2015), 19.

² Uluç, "Çorum ve Çevresi", 34-37.

³ Yüksel Güngör, "Bergama Krallığı", *Bergama Belleten* 14 (2005): 51, 57.

⁴ Murat Orhun, "Pergamon Kralı III. Attalos'un Bağışı ve Roma'nın Asya Eyaleti'nin Kuruluşu", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, İlkbahar 2018, C5, S14, 303-304.

⁵ Mehmet Kurt, "Roma'nın Principatus Dönemi Anadolu Politikaları ve Eyalet Düzenlemeleri Çerçevesinde Dağlık Kilikia Bölgesi", *Çukurova Araştırmaları Dergisi* 4, sy. 1, (Yaz 2018): 5.

⁶ Sümeyra Tozlu, *Çorum Halk İnançları ve Halk Hekimliği* (Çorum: Çorum Belediye Kültür Yayınları, 2018), 24.

⁷ Esra Keskin, "Roma ve Bizans Dönemi", *Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum*, Haz. Yavuz Bayram (Çorum: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2008), 118.

Kızılırmak'ın batı yönünde kalan kısmı Paflagonya, doğusunda kalan kısmının ise Pontus olarak adlandırıldığı bilinmektedir.⁸ Paflagonya ve Pontus sınırındaki Pimolisa'da yani Çorum-Osmancık'ta bulunan Pontus krallarının sahip olduğu bir kale, Strabon zamanında tahrip edilmiştir.⁹ Theodosius'un M.S. 395 yılında ölümüyle bir daha birleşmemek üzere Roma İmparatorluğunun Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrıldığı kaydedilmiştir.¹⁰ Böylelikle Çorum, Doğu Roma İmparatorluğu olan Bizans'ın yönetimine geçmiştir. Çorum'a bağlı Beyözü (Avkat, Euchaita) köyü ve Elvan Çelebi köyünün Bizans dönemine ait yerleşim yerleri olduğu bilinmektedir. Elvan Çelebi Türbesi ve zaviyesinin inşa edildiği yer Bizans dönemine ait bir manastırdır. Türbenin çevresinde Bizans döneminden kalma birçok taş eser bulunmaktadır.¹¹ Roma'nın bölünmesiyle Bizans sınırları içerisinde kalan Çorum yöresinin, Emevî ve Abbâsiler'in Anadolu'ya yaptığı akınlardan kısmen etkilendiği ifade edilse de¹² bölge Türklerin Anadolu'ya girişine kadar Bizans hâkimiyeti altında kalmıştır.

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan ile Bizans İmparatoru IV. Romen Diyojen arasında 26 Ağustos 1071 tarihinde, gerçekleşen Malazgirt Savaşından sonra Anadolu Türkleşmeye ve İslamlaşmaya başlamıştır. Nitekim Kızılırmak ve Yeşilirmak vadilerine XI. yüzyıl ortalarından sonra Türk gazilerinin akınlarının başladığı görülmüştür.¹³ 1054, 1057, 1058 yıllarında yapılan ilk akınlar kalıcı olmamasına rağmen Amasya, Çankırı, Kastamonu yörelerinde yaşayan halkı etkilediği belirtilmektedir.¹⁴ Danişmendname'ye göre Alparslan'ın emirlerinden olan Emir Danişmend Ahmed Gazi, 1071' de Sivas, Kayseri ve Malatya'yı almış, Tokat ve Zile'yi 1073 tarihinde fethederek Niksar üzerinden Amasya, Çorum, Çankırı, İskilip ve Elbistan'a doğru akınlara devam etmiştir. 1075 yılına geldiğinde Amasya'nın fethedildiği görülmektedir. Çorum'un da Amasya'dan hemen sonra aynı yıl içerisinde fethedildiği düşünülmektedir.¹⁵

⁸ Ferit Baz, "Galatia Eyaletinin Roma Devlet Teşkilatı İçerisindeki Yönetimine İlişkin Gözlemler", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu* c.2 (2012), 582.

⁹ Uluç, "Çorum ve Çevresi", 44-45.

¹⁰ Neil Faulkner, *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, Çev: Çağdaş Sümer, (İstanbul: Yordam Kitap, 2015), 316.

¹¹ Semavi Eyice, "Çorum'un Mecitözü'nde Aşık Paşaoğlu Elvan Çelebi Zaviyesi", *Türkiyat Mecmuası* 1969, 218.

¹² İlhan Şahin, "Çorum", *TDVİA*, c. 8 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 374.

¹³ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, 101-102.

¹⁴ Şerif Korkmaz, "Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemlerinde Çorum", *Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum*, Haz. Yavuz Bayram (Çorum: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2008), 128.

¹⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti* (Ankara: Ötüken Neşriyat, 2008), 280-282.; Mükrimin Halil Yınan, "Danişmendliler", *İslam Ansiklopedisi*, c.3 (1945), 468.; Ömer Bakırer, "Bizans

Çorum ve çevresinin fethi konusunda başka bir görüş daha hâkimdir. O da bu bölgenin Emir Danişmend Ahmed Gazi tarafından fethedilmesinin mümkün olmaması münasebetiyle Emir Tutak veya Emir Artuk tarafından fethinin gerçekleştiği yönündeki görüştür. Melikşah'ın ümerasından olan bu iki kişinin yanı sıra Kutalmışoğlu Süleymanşah, Mansur, Alpilek ve Devlet'in 1072 yılından itibaren tüm Orta Anadolu'yu fethettikleri belirtilmiştir¹⁶. Emir Danişmend Gazi'ye dayandırılan bölgenin aslında Emir Artuk tarafından fethettikten sonra yine fütihat için Bağdat'a tayin edildiği ve Ahmed Gazi'nin bundan sonra Çorum ve bölgesine emir tayin edildiği düşünülmektedir.¹⁷ Ancak bu bilginin halen tartışmalı olduğu görülmektedir. Nitekim Danişmendname esas alındığında Çorum'un Emir Danişmend tarafından fethedildiği anlaşılmaktadır.

Çorum'un, İslam-Türk hâkimiyetine girdikten sonra içtimai ve kültürel yapısı pek tabii diğer Anadolu şehirleri gibi İslam'a ve Türk geleneklerine göre şekillenmiştir. Çorum ve yöresine Danişmendliler ile birlikte çeşitli Türkmen gruplarının da geldiği anlaşılmaktadır. Bu Türkmen grupları geldiklerinde Çorum şehri ve çevresinin kendine özgü geçmişi ve bir kültürünün hali hazırda varlığı bilinmektedir.¹⁸ İlk Türkmen yerleşimleri sırasında yerli halkın kendi köyünde, kasabasında veya mahallesinde sosyal hayatını devam ettirdiği görülmüştür.¹⁹ Bu yerleşme ile birlikte şehrin topografik yapısının da değiştiği anlaşılmaktadır. Nitekim otlak olarak kullanılan boş araziler Türkmenler tarafından kırsal yerleşme alanı olmuştur.²⁰

XIV. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Çorum ve çevresi, Kadı Burhaneddin Ahmed'in elinde bulunmaktadır. Anadolu'da siyasi birliğin sağlanması için Yıldırım Bayezid Osmancık'ı fethetmeyi amaçlamıştır. Osmancık'ı fethinden sonra Kadı Burhaneddin ile aralarında çıkan anlaşmazlık neticesinde 1393 yılında Çorum'u Osmanlı Devleti'nin topraklarına katmıştır.²¹ Lakin 1402 yılında Timur ile gerçekleşen Ankara Savaşı sonucunda Yıldırım Bayezid'in kurduğu siyasi birlik bozulmuştur. Fetret Devri

Danişmend Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum", 5. *Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi* (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2015), 71.

¹⁶ Sevim, "Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi", 99.

¹⁷ Bakırer, "Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum", 59.

¹⁸ Abdulhaluk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesi Çerçevesinde Çorum-İskilip ve Çevresinde Türk Yerleşmesi*, Türk Kültüründe iz Bırakan İskilipli Alimler Sempozyumu, Ankara: TDV Yayınları 1998, 39-40.

¹⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1243- 1453* 1, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979), 472-473.

²⁰ Şahin, "Çorum", 374.

²¹ Mehmet Çanlı, *Ankara, Kastamonu, Sivas Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Çorum* (1869-1908) (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2013), 8.

diye adlandırılan döneme girildiğinde ise Timur himayesinde Amasya’da egemenliğini sürdüren Çelebi Mehmed, devletin düzenini yeniden sağlamıştır. Böylelikle Çorum, Eyalet-i Rum’a dâhil edilmiştir.²² 1427’de Çorum’da ikame eden ve Kızılkocaoğulları diye anılan Türkmen beylerinin eşkıyalıklarına Amasya Valisi Yörgüç Paşa’nın son vermiştir. Nihayet Çorum’un Yörgüç Paşa tarafından eşkıyalardan arındırılmasından sonra Eyalet-i Rum’a kesin olarak dâhil edildiği kaydedilmiştir.²³ Osmanlı’da Rumiye-i Suğra da denilen Rumeli Beylerbeyliği merkezi, Amasya ve Tokat arasında değişkenlik göstermiştir.²⁴ Paşa sancağı olan Sivas sancağı ile Amasya, Çorum, Bozok (Yozgat), Divriği, Canik (Samsun) ve Arapkir livalarının Rumiye-i Suğra Eyaleti sınırları içerisinde olduğu görülmektedir.²⁵

Çorum, Osmanlı Devleti’nin klasik devrine gelindiğinde birçok yönden ortalama bir Anadolu şehri olarak karışımıza çıkmaktadır. Bu vasfını neredeyse cumhuriyete kadar da devam ettirmiştir. Çorum’un gelişmişlik seviyesi ile diğer Orta Anadolu kentleri arasındaki en büyük benzerliğin denize olan uzaklığıdır.²⁶ Nitekim XVI. ve XVII. Yüzyıl Anadolu’sunda Trabzon, Sinop ve giderek büyüyen İzmir dışında denize dönük olan başka bir kentin bulunmadığı kaydedilmiştir. Aynı zamanda bu dönem ve devamındaki süreç boyunca Çorum’un hiçbir zaman karayolu ağı içerisinde önemli bir noktada olmadığı bilinmektedir.²⁷ Bu durum mahalli ve bölgesel etkenler ele alındığında Çorum’un Kayseri, Bursa veya Ankara gibi ticaret merkezlerinden biri olamayışını açıklamaktadır.

Çorum Nahiyesi’ne bağlı XVI. ve XVII. yüzyıllarda 76 köyün bulunduğu bu köylerden elde edilen gelirlerin divanî ve niyabet hisselerinin 290 bin akçeyi geçtiği kaydedilmiştir.²⁸ Ancak Çorum Nahiyesi’deki köylerin nüfus yoğunluğu Anadolu’nun diğer bölgelerine göre daha azdır. İktisadi ve idari yönden bölgenin nispeten canlı bir merkezi olan kasabanın, kırsal nüfusu bünyesine çektiği kaydedilmiştir.²⁹ Bunun yanı sıra

²² Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi* (İstanbul: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1329), 191.

²³ Şerif Korkmaz, “Çorum’un İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2003), 25.

²⁴ Üçler Bulduk, “Çorum Sancağının Osmanlı Teşkilatındaki Yeri-1”, *OTAM* 3 (1992): 130.

²⁵ Mustafa Nuri Paşa, “Netayic’ül-Vukuat”, *Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Haz. Neşet Çağatay c. 1-2 (Ankara: TTK Yayınları, 1987), 141.

²⁶ Suraiya Faroqhi, “Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahate Kadar Çorum”, *5. Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi* (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2015), 106-107.

²⁷ Korkmaz, “Çorum’un İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, 26.

²⁸ Bulduk, “Çorum Sancağı”, 135.

²⁹ Bulduk, “Çorum Sancağı”, 135-136.

Celâli İsyânlarının en yoğun merkezlerinden olan bu sancakta halkın, mal ve can korkusu sebebiyle de şehre göç etmek zorunda kaldığı görülmektedir.³⁰

Çorum'un söz konusu edilen bu tarihsel süreçte giderek bir Türk İslam beldesine dönüşmesinde bütün Anadolu ve Balkanlarda olduğu gibi abdalların, dervişlerin kurduğu tekke, zaviyelerin, inşa edilen camii, mescit veya pazar yerlerinin etkisi büyük olmuştur. Bütün bu faaliyetler yeni fethedilen yerlerin “şenlenmesini” sağlamıştır. Nitekim çoğu Anadolu-Türk şehrinde olduğu gibi Çorum, İskilip ve Osmancık'taki mahalle isimlerinin de zaviye, mescit ve camii adlarıyla anılması bu durumu açıkça göstermektedir.³¹

Çorum özelinde ise Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin de içinde bulunduğu Hıdırlık ve Anadolu'da yaygın bir şekilde görülen Hıdırlık kültürünün şehrin dini, sosyal ve kültürel yaşantısı üzerinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkçe'de *Hızır* veya *Hıdır* olarak kullanılan kelimelerin, Arapça *el-hadır/el-ahdar* kelimesinden türettiği anlaşılmaktadır. *El-Hadır*, yeşil, yeşilliği çok olan yer anlamındaki ehad ile eş anlamlıdır.³² Hadislerde, Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından Hz. Hızır'a bu ismin kuru bir yerde oturduğu zaman altındaki otların yeşerip dalgalanması, cennet pınarlarından içtiği için bastığı her yerin yeşile bürünmesi gibi sebeplerle verildiği kaydedilmiştir.³³

Türk-İslam toplumunun inanç ve zihin dünyasında Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den sonra Hz. Hızır'ın da önemli bir yeri olduğu bilinen bir gerçektir. Hızır'ın kimliği İslam bilginlerince tartışmalı bir konu olsa da Hızır'a kaynaklık eden ilk bilgiler Kur'an-ı Kerim'de Kehf Suresi'nde görülmektedir. Kehf Suresi üç ayrı önemli konuyu içermektedir. Birinci konu Ashab-ı Kehf'ten bahsederken ikinci konu Hz. Musa ve Hz.

³⁰ Mustafa Akdağ, *Celali İsyânlarının Başlaması 144* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1963), 29-30.

³¹ Çorum, 1530 ve 1576 yıllarında şu mahallelerden oluşmaktadır: “Pınarbaşı (Hasan Fakih Mescidi), Yeni mescidi Karahisar Mustafa (Turhan kethuda), Sağırıcı Mescidi, Şeyh Eyyub, Ahmed Çelebi (Bazar Mescidi), Hacı Yusuf Mescidi Cedid, Cami-i Kebir, Yenice Nurullah, Ak Pınar, Ümmet Halife, Ahmed Fakih Mescidi, Uç, Ümid Halife, Hacı Mustafa Şarkıyan Mescidi Cedid, Medrese, Hacı, Nasrullah, cedid, Esbci Ali, Kunduzhan, Çakır Mescidi, Yavruturna Mescidi Cedid, Melik Danişmend, Yenice, Fetih Mescidi, Çöplü Bey, Diğer Hacı Bayram Mescidi, Ömer Fakih (Sofular), İbrahim Halife, Fatma Hatun, Mescidi Cedid, Hoca Hamza Mescidi Cedid, Diğer Hacı kemal Mescidi Cedid, Sancakdar, Hacı Kemal Mescidi Cedid, Nuri Mescidi Ccedid, Dervişler, Makbere, Sabuncu, Gülabi Bey Mescidi Ccedid, Yenice (Kamer Hatun), Esirüddin, Hacı Ali b. Uzun Yakup Mescidi, Arab Ahmed Cedid, Diğer Hacı Bayram, Sipah Mescidi, Çiriş Oğlu, Namazgah Cedid, Divane Mescidi, Alaca Mescid, Hıdırlık Zaviyesi Mescidi, Ashab-ı Akdeme, Yeni Mescidi, Kürehane, Sipah Mescidi, Gebran, Hacı Yusuf Mescidi (Keselik).”; H.984 (M.1576/1577) Tarihli ve TKG.KK. TTd.54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum, (Haz. Mustafa Engin, Murat Alandağlı), II. Cilt, Tıpkıbasım, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayın No: 9, Ankara 2014, 20-21.

³² Ahmet Yaşar Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 67.

³³ İlyas Çelebi, “Hızır”, *TDVİA*, c. 17 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 406-409.; Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, 56.

Hızır'ı anlatmaktadır. Üçüncü konu ise Zülkarneyn'i bize tanıtmaktadır. Ancak Kehf Suresi 60. ile 82. Ayetler arasında Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın buluşması ve aralarında geçen diyalogdan bahsedilirken Hızır için *عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا*³⁴ (kullarımızdan bir kul) ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.³⁵ Kur'an'da açıkça isim belirtilmemesine karşın, hadislerde kesin bir ifade ile Hz. Musa'nın buluştuğu kişinin Hızır olduğu nakledilmiştir.³⁶ Buna dayanarak İslam müfessirlerinin de ekseriyetle O kişinin Hızır olduğunda ittifak ettikleri görülmektedir.³⁷

Kur'an- Kerim'de anlatılan Hz. Musa ve Hz. Hızır kıssasının tasavvufi çevrelerde büyük ilgi uyandırmıştır. Tasavvuftaki mürşid, irşad ve ilm-i ledün³⁸ anlayışlarının bir yansıması olduğu düşünülmektedir.³⁹ Nitekim kıssada Hz. Hızır'a ilm-i ledün verildiği ve Hz. Musa'ya mürşitlik ettiği belirtilmiştir. IX. Yüzyıldan başlayarak tasavvufi çevrelerce Hz. Musa'nın kıssada müridi temsil ettiği inancı hâkim olmaya başlamıştır.⁴⁰ Bununla birlikte Hızır, tasavvufi yol için ilahi bir yol gösterici kimliğe bürünmüştür. Bazen insanların içine karışığı fakat kim olduğu bilinmediği inancı halka mal olan bir inanıştır. Tasavvufta Hızır zaman zaman insanlara maddi ve manevi desteklerde bulunan cömert bir insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Her beş yüz yılda bir organlarını yenileyerek, hastalandığında kendini iyileştirerek kıyamete kadar yaşayacağına inanılmıştır.⁴¹

Tasavvuf ve halk inanışlarında Hz. Hızır gibi Hz. İlyas'a da benzer fonksiyonlar yüklendiği görülmektedir. Hz. İlyas⁴² Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerdendir. En'am ve Saffat Surelerinde iki yerde İlyas ismiyle anılırken yine Saffat Suresi'nde bir

³⁴ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Kehf 16/60. Bundan sonra kısaca;

³⁵ Hz. Musa, Allah Teala'nın kullarından bir kul dediği zat ile karşılaşmış ve birlikte seyahate çıkmışlardır. Nitekim Hz. Musa, bu kul ile gizemini sonradan anlayacağı bir dizi olay yaşamıştır. Buradaki "kullarından bir kul" ifadesinin Hz. Hızır için kullanıldığı ifade edilmektedir. Kehf 16/60-82; İlyas Çelebi, "Hızır", *TDVİA*, c.17 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 406.

³⁶ Muhammed el-Buhârî, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*, Çev: A. Feyzi Kocaer (İstanbul: Hüner Yayınları, 2004), 2: 495.; İbn Acibe el-Haseni, *Bahrü'lMedid fi Tefsiri'l Kur'ani'l Mecid*, Çev: D. Selvi, c. 5 (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015), 403-436.

³⁷ Çelebi, "Hızır", 406.; Diyanet İşleri Başkanlığı, *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu*, c.6 (Ankara: DİB Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü), 163.

³⁸ İlm-i Ledün: Gizli hakikatleri konu alan ve bu yolla insanı manevi kurtuluşa ulaştırdığına inanılan ilimdir. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 185.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Bâtın İlimi", *TDVİA*, c. 5 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 43.

⁴⁰ Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, 97.

⁴¹ Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, 95.

⁴² , En'am 6/85.; Saffat 37/23.; Hz. İlyas hakkında geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "İlyas", *TDVİA*, c. 22 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 160-162.

defa da İlyasin⁴³ ismiyle zikredilmektedir. Allah'ın mü'min kullarından olduğu ve kavminin taptığı ba'l inancıyla mücadele ettiği belirtilmiştir.⁴⁴ Hz. İlyas'ın da Hz. Hızır gibi kıyamete kadar hayatta olduğuna dair bazı inanışlar bulunmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim ve hadis kaynaklarında böyle bir bilgi bulunmazken israiliyyat kökenli bazı rivayetlerin bulunduğu kaydedilmiştir.⁴⁵ Hz. İlyas'ın karada, Hz. Hızır'ın ise Hz. Muhammed'in denizlerde darda kalan ümmetine yardımda bulunduğu nakledilmiştir.⁴⁶ Kur'an-ı Kerim'de veya sahih hadis kaynaklarında Hızır ile İlyas'ın aynı kişi olabileceği ya da aralarında bir ilişki olup olmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bazı rivayetlerde aralarında sıkı bir ilişki olduğu söylenmekte, halk inançlarındaysa bazen ikisi aynı şahıs olduğu aktarılmaktadır.⁴⁷ Hızır ile İlyas'ın halk inanışlarında aynı fonksiyonları yüklediği belirtilmiştir. Ölümsüzlük suyu olarak bilinen *ab-ı hayatın* kaynağına birlikte giderek oradan su içtikleri ifade edilmektedir.⁴⁸ Hızır ve İlyas'ın ölümsüzlük sırrına eriştikleri inancı halk arasında yaygın bir inanıştır. Buna bağlı olarak yılda bir defa buluştukları inancının geliştiği belirtilmiştir.⁴⁹ Baharın başlangıcındaki bu buluşma gününe ise *Hıdrellez* adı verilmiştir.⁵⁰ Hıdrellez Bayramı'nın, özellikle Batıda bulunanlar olmak üzere tüm Türk coğrafyalarında günümüzde dahi kutlanan bir bahar bayramıdır. Hıdrellez isminin Hızır ve İlyas kelimelerinin halk arasında değişime uğramasıyla oluştuğu ve eskiden *Ruz-i Hızır* da denildiği kaydedilmiştir.⁵¹ Hıdrellez ismi Hz. Hızır ve Hz. İlyas isimlerinin halk arasında değişime uğramasıyla doğmuştur.⁵²

Tabiatın yenilenmesi ve yaşama dönmesi olarak kabul edilen bahar mevsiminin gelişini hemen her toplumun bayram niteliğinde sevinçle kutladığı bilinmektedir. İslam coğrafyalarında da baharın gelişinin belirli gün ve şekillerde kutlandığı görülmektedir. Yaygın bir halk inancı olan Hızır-İlyas kültü ile buna bağlı olarak Hıdrellez'in ise İslam

⁴³ Saffat 37/130

⁴⁴ Harman, "İlyas", 160-162.

⁴⁵ Ahmet Sezikli, *Şehrin Hafızası Hıdırlık Kültürü ve Çorum Hıdırlık Örneği* (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 24.

⁴⁶ Cemal Kurnaz, "Hızır", *TDVİA*, c.17 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 412.

⁴⁷ Selahattin Döğüş, "Anadolu'da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdrellez Geleneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 74 (Aralık 2015): 81.

⁴⁸ Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, 182-186

⁴⁹ Ocak, *Hızır-İlyas Kültü*, 151-152.

⁵⁰ Necmettin Çalışkan, "Kehf Süresi Bağlamında Hz. Mûsâ ve Sâlih Kul (Hızır) Kıssası ve Antakya'da Hızır İnançının Sosyo-Kültürel Etkileri", *Toplum Bilimleri Dergisi* 9, s. 18 (2015): 247-248.

⁵¹ Döğüş, "Hıdrellez Geleneği", 87.

⁵² Çalışkan, "Hz. Mûsâ ve Sâlih Kul (Hızır) Kıssası ve Antakya'da Hızır İnançının Sosyo-Kültürel Etkileri", 247-248.

öncesi dönemlere kadar uzandığı da bilinmektedir.⁵³ Türklerin Orta Asya'daki kendi inanç, kültür ve içtimai hayatları gereği bahar bayramını İslamiyet'i kabul etmeden önce de kutladıkları kabul edilmektedir.⁵⁴ İslamiyet'in kabulü ile birlikte kutlanılan bu bayramın Hızır-İlyas inancıyla birleşerek-İslami bir karakter kazandığı- bir kült halini aldığı görülmektedir.⁵⁵

Özellikle Ortadoğu, Anadolu ve Balkanların hemen her yerinde kutlanan Hıdırellez/Hızır-İlyas törenlerinin köy, kasaba ve şehirlerin yakınlarındaki ağaçlık ve yeşillik alanlarda yapıldığı kaydedilmiştir. Bu gibi alanlarda çoğu kez dere, göl veya su kaynakları bulunmaktadır. Hıdırellez törenleri yapılan hemen her kültürde baharın gelmesiyle temizlik yapılıp, yiyecek ve içecekler hazırlandığı ve böylece merasimlerin gerçekleştirildiği kaydedilmiştir.⁵⁶ Bu tören merasimlerinin genel olarak dört gruba ayrıldığı görülmektedir. Birinci, şifa ve sağlık talebine yönelik olanlardır. İkinci, uğur, bereket ve bolluk amacı taşıyanlardır. Üçüncü, mal, mülk ve servet sahibi olmak için yapılanlardır. Son olarak dördüncü ise kısmet ve talih açmak arzuyla olanlardır. Mesela baharın gelişiyle açan yeni çiçeklerin suda kaynatılarak belirli periyotlarda içilmesi ile şifa vereceğine inanılmıştır.⁵⁷ Bunun yanı sıra hıdırellez gecesi bütün sulara nur yağdığı ve bu nurlu su ile yıkanmanın her türlü hastalığa bağışıklık kazanılacağı aktarılmaktadır.⁵⁸ Yine başka bir inanış ise hıdırellez gecesi Hz. Hızır'ın yeryüzünde dolaştığı ve dokunduğu şeylere bereket vermesi yönündedir. Bu inanışın doğurduğu bir sonuç olarak insanların o gece erzaklarının üzerlerini örtmeyerek Hz. Hızır'ın dokunmasıyla bereketleneceğini inancını benimsediği görülmektedir.⁵⁹

Ortadoğu, Anadolu ve Balkanlar daha çok karşımıza çıkan hıdırellez törenleri insanların yeşillik ve sulak bölgelerde toplanarak birlikte icra ettiği bir etkinlik türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu toplanma alanlarına ise hıdırlık adı verilmiştir. Hıdırlıklar, Hz. Hızır'a ithaf edilen ve Hızır-İlyas/Hıdırellez Kültünün hâkim olduğu, şehirlerin manevi motivasyon merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buralarda Hıdırellez şenlikleri

⁵³ Hızır-İlyas Kültü hakkında geniş bilgi için bk. Ocak, *Hızır-İlyas Kültü.*; D Döğüş, "Hıdırellez Geleneği", 77-100.

⁵⁴ Beşir Mustafayev, "Adriyatik'ten Çin Seddine Uzanan Nevruz Geleneği", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 2, s. 3 (Temmuz 2013): 60-63.

⁵⁵ Lütfi Sezen, "Nevruz ve Hıdırellez", *İlkyaz Bayramı Nevruz Bildirileri* 6 (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 1998): 43-45.

⁵⁶ Sezen, "Nevruz ve Hıdırellez", 52.

⁵⁷ Sezen, "Nevruz ve Hıdırellez", 52.

⁵⁸ Şerife Seher ve Erol Çalışkan, "Türklerde Hıdırellez İnancı: Makedonya Örneği", *International Journal of Science Culture and Sport*, Special Issue 3 (July 2015): 385.

⁵⁹ Sezikli, Hıdırlık Kültürü ve Çorum, 28-29.

yapıldığı gibi günümüzde halen başka törenler de yapıldığı görülmektedir. Düğün, nişan, sünnet asker uğurlama törenlerinin dua bölümleri de buralarda icra edilmektedir ki Hafız Recep Camcı'nın XX. yüzyılın başlarında, Çorum'da cuma günleri yapılan merasimleri şu şekilde naklettiği kaydedilmiştir:

Askere gidenler, hacca gidenler Hıdırlıktan uğurlanırdı. Eskiden şehrin doğusunda bulunan Pir baba kabristanlığında -şimdiki Piri Baba çamlığının yerinde- bir türbe vardı. Devlet erkânı ve halk önce şehrin batısında bulunan Hıdırlığa gider, Hıdırlıkta bulunan sancak, törenle alınır; gurup halinde tekbirlerle Piri Baba'ya gidilir. Oradan da Samsun tarafına askerler yolcu edilir yahut da Çerikli'ye trene binmek üzere yolcu edilirdi. Hac yolculuğu da böyle yapılırdı.⁶⁰

Çorum Hıdırlığı, şehir merkezinin batısında, on beş dakikalık mesafede bulunan bir tepe üzerine kuruludur. Konumunun önemi ise şehre hâkim yüksek bir tepe oluşunun yanı sıra sahabe kabirleri veya makamlarının bu mevkide bulunuyor olmasıdır. Kaynaklardan adı geçen sahabelerin ise; Hz. Suheyb-i Rumi, Hz. Kereb-i Gazi ve Hz. Ubeyd-i Gazi olduğu görülmektedir.⁶¹ Anlaşıldığı üzere Çorum'da hıdırlık, yeşillik bir alan içerisinde, sahabe türbelerinin etrafında kendine yer bulmuştur. Hıdırlık'ta zamanla bu Sahabe mezarlarının yanına, etrafına çok sayıda âlim ve meşayihin de defnedildiği görülmektedir.⁶²

Son olarak çalışmanın esasını teşkil eden Suheyb-i Rumî Zaviyesi'nin kurumsal yapısının anlam ve mahiyetinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından tekke ve zaviyeler hakkında genele şamil bilgiler vermek yerinde olacaktır. Tekkenin köken itibarıyla Arapça *tekiyye* kelimesinden geldiği bilinmektedir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*'de *tekiyye* kelimesini dayanma/dayanılacak yer olarak aktarmıştır.⁶³ Zaviye, hangâh, dergâh ve asitane kelimelerinin de belirli farklılıklarla tekke anlamına geldiği belirtilmiştir.⁶⁴ Osmanlı dönemine gelindiğinde tekke kelimesinin daha çok şehir merkezlerinde kurulu içtimai hayatın merkezinde olan tarikat merkezli dinini kuruluşları ifade ettiği görülmektedir.⁶⁵ Tekke ve zaviye kavramlarını birbirinden ayıran temel özelliğin ise bu nokta olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁰ Sezikli, Hıdırlık Kültürü ve Çorum, 33.

⁶¹ Ethem Erkoç, *Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları* (Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2017), 10-52.

⁶² Konu ile ilgili geniş bilgi için bk.: Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makamat*, çev: A. Cahid Haksever (Çorum: ÇBKY, 2015).

⁶³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları) "tekiyye" md., 432.

⁶⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *"Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III"*, (Ankara: MEB Yayınları, 1997), 445.

⁶⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler: Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi*, sy12, (1978): 249.

Arapça sözlük karşılığı “köşe; aç” olan zaviye ise daha çok kırsalda veya yol güzergâhlarında bulunan evden bozma nispeten ilkel yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁶ Tekkenin ilk örneği ve daha küçüğü olan zaviyeler yine tekkeler gibi bir tarikat şeyhinin liderliğindeki dini yapılardır. Kasaba, köy ya da buralara yakın alanlarda, yol güzergâhlarında bazen de tekin olmayan geçitlerde kurulu olan dini ve içtimai hayatın tamamını kapsayan tasavvufi müesseseler için zamana veya mekâna göre farklı terimler kullanılmıştır.⁶⁷ XIV ve XV. yüzyıla kadar zaviye, hangâh, ribât, buk’a, savma veya düveyre gibi isimlerle anılırken söz edilen tarihten sonra daha çok zaviye, imaret, tekke-tekke, asitane veya dergâh gibi kelimeler kullanıldığı görülmektedir.⁶⁸ Zaviyelerde genellikle gelip geçen yolculara, akli kendinden azadelere, miskin ve fakir fukaraya bedava yiyecek, içecek ve konaklama sağlandığı kaydedilmiştir.⁶⁹ Bu itibarla tekke ve zaviyelerin zamanla dini, kültürel, sosyal, ekonomik, askeri ve siyasi olmak üzere ictimâî hayatın her alanında etkin olduğu ifade edilebilir.⁷⁰

Selçuklular devrinden evvel kurulan tekke ve zaviyelerin belli bir tarikata bağlılıklarından söz edilememektedir. XIII. yüzyıldan sonra ise belirli bir tarikatın etkinlik merkezi olarak kurulmaya başlamış ve zamanla yaygınlık kazanmışlardır.⁷¹ Söz konusu dönemde tekke ve zaviyelerin inşa edilmesinde şeyhler, dervişler, devlet erkânı yahut padişahlar etkili olmuştur.⁷² Bu şekilde kuruluyor olmaları devlet ve toplum için nedenli önemli müesseseler olduklarını göstermektedir. Buna rağmen tekkeler ve zaviyeler çoğunlukla kurucu şeyhlerin arzu ettiği yerlerde inşa edilmiştir. Bazı tekke ve zaviyeler ise devletin iskân politikasına uygun yerlerde; büyük kervanların geçtiği ıssız yollarda, vadi ve dere yataklarında, bazen da cihad için ve düşmanı gözetlemek amaçlı sınır boylarında kurulmuşlardır.⁷³ Mesela İbn Battuta, Seyahatnamesinde Kastamonu’da, Ahi Nizameddin’in zaviyesine misafir olduğunu yazmıştır. Bu zaviyenin muhtemelen güvenlik ve asayiş gibi konular göz önüne alınarak ıssız bir dağ başında yer aldığı ve

⁶⁶ Mevlüt Sarı, *El-Mevarid Arapça-Türkçe Lügat*, (İstanbul: Bahar Yayınları) 722.; Pakalın, “OTDTS III”, 445.; Ocak, “Zaviyeler”, 248.

⁶⁷ Ömer Lütfü Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 2, (1942): 285.; Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 38.

⁶⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 350-351.; Ocak, “Zaviyeler”, 248.

⁶⁹ Ocak, “Zaviyeler”, 248.

⁷⁰ Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 113-115.; Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, 290.

⁷¹ Mustafa Kara, “Tekke”, *TDVİA* c.40 (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 369.

⁷² Kara “Tekke”, 368-370.

⁷³ Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, 297.

yakınlarındaki köyün geliri zaviye için vakfedildiğini kaydetmiştir.⁷⁴ Karaca Ahmed'in Üsküdar'da kurduğu ve tekkesinde pek çok mürid yetiştirmiş, bu tekke Osmanlı-Bizans sınırında bir tampon vazifesi üstlenmiştir. Dervişlerin uçta kurduğu tekkelerden bir tanesine Osman Gazi, Köse Mihal ile birlikte Samsa Çavuş'un yanına gittiği sırada uğramıştır. Kumral Abdal'ın faaliyet gösterdiği Beş-Taş Zaviyesi olması kuvvetle muhtemel olan ve henüz Osmanlı hâkimiyetine girmeyen, fakat uzun zamandan beri gazi akınlarına uğradığı anlaşılan bir bölgede kurulmuş olan bu tekkede, Osman Gazi, Köse Mihal ve diğer gaziler misafir edilmiş, atları yemlenmiştir.⁷⁵ Saruhan'ın Nif nahiyesinde *Kapu Kaya* denilen mevkide *Hamza Baba* adındaki dervişin “...*dest-i rencile açub ihya idüb, su getirüb bir zaviye bina idüb, bağ diküb...*” Allah rızası için oradan gelip geçene hizmeti dokunması nedeniyle Sultan Bayezid tarafından öşürden affedilmiştir. Kütahya köylerinden birinde *Gene Abdal* adındaki derviş, bir zaviye bina ederek zaviye civarında *kâfir zamanından kalmış kör yerleri dervişleri muavenetiyle* ziraata açmış olduğundan bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır.⁷⁶ Anlaşılacağı üzere devletin siyasi ve politik hedefleriyle aynı istikamette faaliyet gösteren dervişler devlet ve toplumdaki aldıkları güçlü destekle yerleştikleri yerleri mamur hale getirerek bir medeniyet dönüşümüne de öncülük etmişlerdir. Onlar tekke ve zaviyelerinde tasavvuf eğitiminin yanında güvenlik ve ticaret gibi çok farklı alanlarda da topluma hizmet vermek suretiyle gündelik yaşamın hemen her noktasında etkili olmuşlardır.⁷⁷

Amaç ve Yöntem

Araştırmanın amacı; Çorum Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin idari, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını, zaviyenin zamanında şehrin sosyal ve içtimai yaşantısı üzerindeki etkilerini ve nihayet zaviye üzerinde yaşanan nüfuz mücadelelerini ortaya koymaktır. Bununla birlikte tarihi boyunca Çorum halkı için büyük anlamlar taşıdığı anlaşılan ve zaviyeye adı verilen sahabeden Hz. Suheyb-i Rumi'nin gerek zaviye gerekse şehrin sosyal ve kültürel dokusu üzerindeki etkilerini izah etmektir.

Söz konusu zaviyenin gerek sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan daha önce incelenmemiş olması gerekse Çorum'da köklü ve halen hafızalardan silinmeyen bir sosyal paylaşım ve yaşam merkezi olmayı sürdürmesi konunun araştırılmaya değer

⁷⁴ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*. Çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), I, 440.

⁷⁵ Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz: Nihal Atsız, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 12-13.

⁷⁶ Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, 298.

⁷⁷ Kara, “Tekke”, 369.

olduğunu göstermektedir. Araştırmanın önündeki en önemli sınırlılık ise zaviyenin ortaya çıkış süreci ve ilk dönemlerine ait yeterince kroniklerde ve arşivlerde bilgi ve belgenin bulunmaması olmuştur. Çalışmada yöntem olarak Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin tarihçesi öncesinde çalışılmamış olması hasebiyle daha çok arşiv belgelerinden yararlanılmış bununla birlikte döneme ait birinci elden kaynaklardan, bu konunun geçtiği çağdaş araştırma ve çalışmalardan da istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE FİZİKİ YAPISI

1.1. HZ. SUHEYB-İ RUMİ

Suheyb-i Rumi'nin ismi Osmanlı Arşivlerinde “*Alemdar-ı Hazret-i Nebevi Suheyb ibn-i Sinan-ı Rumi Hazretleri*”, “*Alemdar-ı Resul-i Ekrem Suheyb-i Rumi hazretleri*” şeklinde geçmektedir.⁷⁸ Künyesi Ebu Yahya Suheyb b. Sinan b. Malik er-Rumi'dir. Hicretten otuz yıl önce Ninova (Musul) şehri yakınlarında Fırat Nehri kıyısındaki bir köyde doğduğu kaydedilmiştir.⁷⁹ Babası Rebla kabilesinin kollarından Beni Nemir b. Kasıt'a mensup bir Arap'tır. Asıl adı Umeyre iken sonradan Rumlar tarafından Suheyb diye değiştirilmiştir. Hz. Muhammed de ona Yahya isminde bir oğlu olmadığı halde Ebu Yahya ismini vermiştir. Lakin kaynaklarda daha çok Suheyb er-Rumi ismi ile anılmaktadır.⁸⁰

Bizans'ın Fırat bölgesine yaptığı saldırıda esir düştüğü ve bir süre Anadolu'da yaşadığı için “Rumi” olarak tanınmasına sebep olmuştur. Rum kültürüyle yetişen Hz. Suheyb gençliğinde Kelb kabilesi tüccarlarına köle olarak satılmış ve onlar tarafından Mekke'ye götürüldüğü belirtilmiştir.⁸¹ Burada Abdullah b. Cüd'an et-Teyml'in onu satın aldığı, ardından da azat ettiği nakledilmiştir.⁸² Hz. Suheyb-i Rumi'nin, Hz. Muhammed ile henüz peygamber olmadan önce arkadaş oldukları da kaydedilenler arasındadır.⁸³ Gizli davet sürecinde Hz. Ammar b. Yâsir ile birlikte Darü'l Erkam'a giderek Hz. Peygamber'in huzurunda İslamiyet'i kabul ettiği⁸⁴ İslam ile şereflendiğini açıktan söyleyen ilk yedi kişi arasında yer aldığı rivayet edilmektedir.⁸⁵ Mekkeli müşriklerin baskı ve eziyetleri artınca hicret kararı alınmış, Hz. Suheyb'in de bu baskıları şiddetli bir

⁷⁸ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri dip notta bu şekilde verilmiştir: C. EV, 115/5740.

⁷⁹ Mehmet Efendioğlu, “Suheyb b. Sinân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.37 (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 476.

⁸⁰ Efendioğlu, “Suheyb b. Sinân”, 476.

⁸¹ M. İhsan Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim & Maarif Hayatımız*, Haz. Abdulkadir Ozulu, İrfan Yiğit (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 162.

⁸² Ethem Erkoç, *Çorum Evliyaları* (Ankara: Varan Matbaacılık, 2007), 14.

⁸³ Ömer Sabuncu, “Suheyb er-Rûmî -Hayatı, Kişiliği ve Faaliyetleri”, *İSTEM Dergisi* 7 (2006): 163.

⁸⁴ M. Yusuf Kandehlevî, *Hayatu's-Sahabe Muhtasar*, C1, Haz. Ömer Lütfi Erdal, İstanbul: Işık Yayınları 2008, 58.

⁸⁵ Kandehlevî, *Hayatu's-Sahabe Muhtasar*, 230-231.

şekilde yaşadığı kaydedilmiştir.⁸⁶ Hz. Suheyb-i Rumi'nin, Hz. Muhammed'den hemen sonra Medine'ye doğru yola çıktığı belirtilmiştir.⁸⁷

Kaynaklarda, Hz. Muhammed'in hicret için yola çıkmadan önce Hz. Ebubekir'e yanlarına Hz. Suheyb'i de almasını söylediği belirtilmiştir. Ancak müşriklerin artan baskıları ve tehditler neticesinde bir an önce yola çıkılması gerektiği ve Hz. Suheyb'i yanlarına alamadıkları kaydedilmiştir.⁸⁸ Durumu sabah vaktinde öğrenen Hz. Suheyb, Hz. Ali ile birlikte yola çıkmış ve Hz. Resûlullah ile Kubâ'da buluşmuştur. Mekke'den ayrılacağı sırada müşriklerin yolunu kestiği ve Mekke'ye geldiğinde hiçbir şeyinin bulunmadığını, sahip olduğu serveti burada kazandığını söyleyerek bütün mal varlığına el koymak istedikleri belirtilmiştir.⁸⁹ Nitekim Hz. Suheyb bütün mal varlığını bırakarak hicret etmiştir.⁹⁰ Bu durum karşısında Hz. Muhammed'in üç defa, “*Suheyb kârlı bir alışveriş yapmıştır*” veya “*Ey Ebu Yahya, sen bu alışverişten ziyan etmedin*” dediği nakledilenler arasındadır.⁹¹ Hz. Suheyb'in malını müşriklere vererek kendini kurtarması üzerine şu ayetin indiği rivayet edilmektedir: “*Bazı kimseler de Allah'ın rızasını kazanmak için canını bile verir*”.⁹² Hz. Suheyb, Kubâ'ya geldiğinde bekâr olan diğer sahabelerle birlikte Sa'd b. Hayseme'nin evinde konakladığı ve Hz. Peygamber'in onu Ensar'dan Hâris b. Simme ile kardeş ilân ettiği nakledilmiştir. Bir müddet Suffe'de kalan Suheyb'e Hz. Muhammed'in daha sonra ev verdiği de belirtilmiştir.⁹³

Hz. Muhammed'le Bedir, Uhud, Hendek ve diğer bütün savaşlara, gaza ve seriyyelere katılan Hz. Suheyb'in usta bir okçu olduğu⁹⁴ ve *Ehl-i Bedir* veya *Bedrî* olarak anılan 313 seçkin sahabeden biri olduğu kaydedilmiştir. *Ehl-i Bedir* veya *Bedrî* Bedir Gazvesine katılan sahabelere verilen isimdir. *Ehl-i Bedir*'den Kur'an-ı Kerim⁹⁵ ve

⁸⁶ Erkoç, Sahabe ve Evliya Makamları, 16-18.

⁸⁷ Efendioğlu, “Suheyb b. Sinân”, 476.

⁸⁸ Efendioğlu, “Suheyb b. Sinân”, 476.

⁸⁹ Kandehlevî, “Hayatu's-Sahabe Muhtasar”, 290-291.; Efendioğlu, “Suheyb b. Sinân”, 476.

⁹⁰ Muinuddin Ahmed Nedvi ve Said Sahib Ensari, *Büyük İslam Tarihi Asrı Saadet (Ashabi Kiram)*, Haz. Eşref Edib, c. 2 (İstanbul: Sebilürreşad Neşriyat, 1969), 362.

⁹¹ Nedvi ve Ensari, *Ashabi Kiram*, 362.; Efendioğlu, “Suheyb b. Sinân”, 476.; Ethem Erkoç, *Suheyb-i Rumi Hayatı ve Rivayet Ettiği Hadisler* (Çorum: İlkadım Basımevi, 2002), 23.

⁹² Bakara 2/207.; Halid Muhammed Halid, *Yeryüzü Yıldızları, 60 Seçkin Sahabe Hayatı*, Çev: Abdulkerim Akbaba (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2007), 132.; Nedvi ve Ensari, *Ashabi Kiram*, 362.

⁹³ Efendioğlu, “Suheyb b. Sinân”, 476.

⁹⁴ Rihan Kıvılgı, “Rum Diyarının İlk Müslümanı: Suheyb-i Rumi radiyallahu anh”, *Siyer-i Nebi*, erişim tarihi: 18 Ağustos 2019, <https://www.siyerinebi.com/tr/rihan-kivlig/rum-diyarinin-ilk-muslumani-suheyb-i-rumi-radiyallahu-anh>

⁹⁵ Âl-i İmran 3/123.

hadislerde övgü ile söz edilmiş, hepsinin cennetlik olduğuna dair kudsi⁹⁶ ve merfu⁹⁷ hadisler kaynaklarda yerini almıştır.⁹⁸

Hiz. Suheyb, Hiz. Ebûbekir ve Hiz. Ömer dönemlerinde onlardan saygı ve hürmet görmüştür. Hiz. Ömer'in onun sözüne değer verdiği, fikir alışverişinde bulunarak sözüne itibar ettiği ve kendisine güvendiği bilinmektedir.⁹⁹ Hiz. Ömer bir saldırı sonucunda yaralandığı ve pek müteessir olduğu bir vakitte ona Hiz. Suheyb'in destek olduğu ve sakinleştirdiği kaydedilmiştir.¹⁰⁰ Hiz. Suheyb'in Resul-ü Ekrem Efendimizle olduğu gibi Hiz. Ömer'le de yakın bir dostluğu olabileceği düşünülmektedir.¹⁰¹ Buna mukabil Hiz. Ömer'in, vefat etmeden önce devlet işlerini yürütmek ve mescitte namaz kıldırmak için onu vekil bıraktığı; vefat edince cenaze namazını da kıldırdığı rivayetler arasındadır.¹⁰² Üç gün süren halife seçimi ve yeni halifeye biat sürecinde mescitte imamlık görevini üstlendiği ifade edilmiştir.¹⁰³

Hiz. Suheyb-i Rumi'nin Hiz. Peygamber tarafından çok sevildiği ve birçok sahih hadiste adı geçtiği görülmektedir:

Hiz. Suheyb'in, hicret ederken Allah yolunda tüm malını feda etmesi üzerine Hiz. Muhammed “*Malı konusunda sağda solda böyle diyebilenden (malını Allah yolunda feda edebilenden) başkası cennete giremez.*” Başka bir hadiste “*İslam'da önde bulunanlar dördttür. Ben Arap'ın, Suheyb Rum'un, Selman Fars'ın, Bilal'de Habeş'in öncüleridir.*”¹⁰⁴ Buyurulurken bir diğerinde de “*Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse, Suheyb'i, annenin çocuğunu sevdiği gibi sevsin.*” veya “*Suheyb'i, annenin çocuğunu sevdiği gibi seviniz.*”¹⁰⁵ denildiği kaydedilmiştir.

⁹⁶ Kudsi Hadis: Allah tarafından vahiy, ilham, rüya gibi değişik bilgi edinme yolları ile anlamı Hiz. Peygamber'e bildirilen, onun tarafından kendi ifade ve üslûbu ile Allah'a nisbet edilerek rivayet edilen hadislerle verilen isimdir. Geniş bilgi için bk. Hayati Yılmaz, “Kudsi”, *TDVİA* 26, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 318.

⁹⁷ Merfû Hadis: Bir sözü veya haberi Hiz. Peygamber'e nisbet etmektir. Merfû diye nitelenen bir rivayetin senedinin bulunup bulunmamasına bakılmaksızın rivayete merfû dendiğinde onun kesinlikle Hiz. Peygamber'e aidiyeti ifade edilmiş olmaktadır. Geniş bilgi için bk. Abdullah Aydın, “Merfû”, *TDVİA* 29, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 180-181.

⁹⁸ Abdullah Aydın, “Ehl-i Bedr”, *TDVİA*, İstanbul: TDV Yayınları, C10,1994, 498.

⁹⁹ Erkoç, *Sahabe ve Evliya Makamları*, 24.

¹⁰⁰ Efendioğlu, “Suheyb b. Sinân”, 476.

¹⁰¹ Nedvi ve Ensari, *Ashabi Kiram*, 363.

¹⁰² Nedvi ve Ensari, *Ashabi Kiram*, 363.

¹⁰³ Kandehevî, *Hayatu's-Sahabe Muhtasar*, 404-405.

¹⁰⁴ İmam Suyuti, *Camii's-Sağir*, Muhtasar Tercüme ve Şerhi (Heyet), erişim tarihi: 5 Şubat 2020, <http://hadisler.vesiletunnecat.com/c/camiussagir/indexana.htm>.; Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmât*, 33.; Erkoç, *Sahabe ve Evliya Makamları*, 15.

¹⁰⁵ Sabuncu, “Suheyb er-Rûmî -Hayatı”, 23.; Ethem Erkoç, *Suheyb-i Rumi Hayatı ve Rivayet Ettiği Hadisler*, (Çorum: İlkadım Basımevi. 2002), 23.

H. Suheyb'in kendiyle ilgili yine kendisinin rivayet ettiği kaydedilen bir Hadis-i Şerif ise Őyledir: Ben mescitte otururken, H. Ebubekir yanında bir esirle beraber mescide uğradı.

- "Yanındaki kimdir?" diye sordum.

- "Resûlullah'dan salıvermesini istediğim müşrik bir esirdir." dedi.

- "Kafası koparılacaklardanmıŐ." dedim. Bu sözüme H. Ebubekir kızdı. Onu gören H. Muhammed:

- "Ne oldu? Seni kızgın görüyorum." dedi. H. Ebubekir;

- "Gördüğün bu esirimle Suheyb'e uğradım. 'Boynu koparılması gerekenlerdenmıŐ' dedi, ona kızdım." Diye cevap verdi. H. Muhammed:

- "Onu incitmiŐ olmayasın" dedi. H. Ebubekir:

- "Hayır, zannetmiyorum" dedi. Bunun üzerine H. Muhammed:

- "Eğer onu incittiysen, Allah ve Resulünü incitmiŐ olursun", "Suheyb'e kızmayınız." veya "Suheyb'i incitmeyiniz" ¹⁰⁶ dediği rivayet etmiştir. ¹⁰⁷

H. Muhammed ve sahabeler tarafından her zaman çok sevilen ve saygı gören H. Suheyb-i Rumi'nin esprili bir karaktere sahip olduğu hadis kaynaklarında geçmektedir. ¹⁰⁸ H. Suheyb, Kubâ'da H. Muhammed'in yanına geldiğinde orada H. Ebu Bekir ve H. Ömer ile birlikte oturdukları ve önlerinde Gülsüm b. Hidm'in getirdiği yaŐ hurmaların bulunduğu rivayet edilmektedir. ¹⁰⁹ Hicret yolundayken H. Suheyb'in gözlerinin ağrımasına rağmen çok acıktığı için hurmaları yemeye başladığı ifade edilmektedir. Durumu gözlemleyen H. Ömer'in: "Ya Resûlallah, Suheyb'in gözleri ağrıdığı halde hurmaları nasıl yediğini görmüyor musun?" dediğinde H. Muhammed'in ise: "Gözlerin ağrıdığı halde hurmaları mı yiyorsun?" buyurunca H. Suheyb'in: "Ya Resûlallah, ben gözümün ağrımayan tarafla yiyorum." diyerek esprili bir cevap verdiği nakledilmiştir. Bunun üzerine H. Muhammed'in tebessüm ettiği rivayet edilenler arasındadır. ¹¹⁰

H. Suheyb-i Rumi'nin vefatı ve kabrinin bulunduğu yer hakkında birden fazla görüş hâkimdir. İstanbul'un H. 49/M.669 yılında gerçekteŐen fetih giriŐimine katılarak, gidiŐte veya dönüŐte Çorum'a uğradığı, burada hastalanarak vefat ettiği ve Hıdırlık

¹⁰⁶ Sabuncu, "Suheyb er-Rûmî -Hayatı", 159- 173.

¹⁰⁷ M. Yusuf Kandehlevi, *Hadislerle Müslümanlık*, Çev: Ahmet M. Büyükçınar, A. Ömer Tekin ve Yaşar Erol, c. 3 (İstanbul: Kalem Yayınevi, 1980)

¹⁰⁸ Efendioğlu, "Suheyb b. Sinân", 476.; Erkoç, *Çorum Evliyalari*, 65-66.

¹⁰⁹ Efendioğlu, "Suheyb b. Sinân", 476-477.; Erkoç, *Çorum Evliyalari*, 65-66.

¹¹⁰ Erkoç, *Çorum Evliyalari*, 66.; Rihan Kıvığığ, "Rum Diyarının İlk Müslümanı: Suheyb-i Rumi radiyallahu anh", *Siyer-i Nebi*, erişim tarihi: 18 Ağustos 2019, <https://www.siyerinebi.com/tr/rihan-kivlig/rum-diyarinin-ilk-muslimani-suheyb-i-rumi-radiyallahu-anh>

tepesine defnedildiği şeklinde yaygın bir görüş hâkimdir.¹¹¹ Ali İzzet Efendi de *Tezkire-i Makamat* adlı eserinde Hz. Suheyb-i Rumi'nin Çorum'a “*çeyrek saat mesafede Hıdırlık nam-ı mevkii mübarek mahali mürtefi defn-i itirnak...*” olduklarını ifade etmiştir.¹¹² Yapılan literatür taraması neticesinde söz konusu görüşün kesin bir kaynağa ulaşmadığı görülmüştür. İbn Hacer, İbn Esîr ve İbn Kesîr gibi ünlü tefsir ve hadis âlimlerinin ortak görüşü ise H.38/M.659 yılının Şevval ayında Medine'de vefat ettiği yönündedir. Bu görüşe göre Hz. Suheyb-i Rumi'nin cenaze namazını Hz. Sa'd b. Ebu Vakkas kıldırması ve *Cennetü'l- Bâki* mezarlığına defnedilmiştir.¹¹³ Bu görüşü bildiren âlimler Çorum'da bulunmasından veya Hz. Suheyb'in İstanbul seferine katılmasından bahsetmemişlerdir. Elde edilen bilgiler ışığında Çorum Hıdırlığında bulunan sandukanın saygı nişanesi olarak yapılmış bir *makam* olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Suheyb'in kabrinin Çorum'da bulunmamasına rağmen makamının olmasına, şehrin tarihi ve kültürel yaşantısındaki merkezi konumuna bakılarak onun, söz konusu sefere katılmış ve Çorum'dan giderken ya da dönerken bir şekilde buradan geçmiş olma ihtimali yadsınmamalıdır. Nihayet Çorum halkının geçmişten bu yana Hz. Suheyb-i Rumi'nin hıdırlıkta medfun olduğuna dair şüphe duymadığı anlaşılmaktadır.

Hz. Suheyb'in, hayatı boyunca her daim aktif bir sahabe olduğu anlaşılmaktadır. Küçük yaşta Rumlar tarafından esir edilmiş daha sonra köle olarak satın alınarak azat edilmiştir. Hz. Muhammed'e peygamberlik gelmeden önce de onunla arkadaşlık etmiştir.¹¹⁴ İslâm'ın ilk asrında aktif ve etkili bir konumda olduğu katıldığı savaşlardan, diğer sahabelerle olan ilişkilerinden ve İslam'a yaptığı hizmetlerden anlaşılmaktadır. Hz. Suheyb-i Rumi'nin çok yönlü kişiliği, Hz. Muhammed ile yakın dostluğu ve İslam'a olan büyük katkıları onu İslam tarihi açısından da çok önemli kılmaktadır.

1.2. SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİ'NİN TARİHÇESİ

Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyıldan itibaren şehir merkezlerinde kurulan büyük, külliye tarzı yapılar imaret veya tekke kelimesiyle ifade edilmiştir. XV. yüzyıldan itibaren

¹¹¹ Erkoç, *Sahabe ve Evliya Makamları*, 31-33; Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmât*, Haz. Mahmut Selim Gürsel (Çorum: İstikamet Ofset, 1997), 53-54.

¹¹² Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmât*, 53-54.

¹¹³ Bu hususta bk. İbn Kesîr, *El Bidâye ve'n-Nihâye*, çev: Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 7, 499.; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't – Tarih*, çev: Ahmet Ağırakça, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 3, 384.

¹¹⁴ Sabuncu, “Suheyb er-Rûmî -Hayatı”, 163.

kırsalda veya köylerde inşa edilen yapılara ise daha çok zaviye denilmiştir.¹¹⁵ Zaviyeler kısaca İslam-Türk kültürünü yaymak amacıyla herhangi bir tarikata mensup dervişlerin yaşadığı, gelip geçene yiyecek ikram edilip bedava konaklama sunulan müesseselerdir.¹¹⁶ Zaviyeler, genelde şenlendirilme amacıyla yeni fethedilen topraklarda, büyük kervanların geçtiği ıssız yollarda, vadi ve dere yataklarında kurulmuşlardır.¹¹⁷ Bazen de İslam-Türk tarihi açısından önem arz eden sahabe ya da evliya gibi önemli şahsiyetlerin medfun bulunduğu kabirler etrafında inşa edilen tekke veya zaviyelere rastlanmaktadır. Elde edilen bazı kaynaklar bu konuda çeşitli örnekler sunmaktadır. Mesela; Kilis yakınlarında medfun “*sahabeden Şurahbil Hazretlerinin medreseye dönüşen zaviyesinin yanına yeniden zaviye inşası...*”na dair evrak mevcuttur.¹¹⁸ H. 1002/ M. 1594 yılına tarihlenen bu evraktan anlaşılacağı üzere Kilis’te kabri veya makamı bulunan Sahabeden Hz. Şurahbil adına bir zaviye inşa edilmiştir.¹¹⁹ Bir Başka vesikada, günümüzde Ürdün sınırları içerisinde bulunan Aclun şehrinde “*sahabeden Abid bin el-Cerrah’ın mescid, zaviye ve meşruta arazisi ile ilgili şikayetlerinin tahkiki...*” ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır. H. 1310/ M. 1892 tarihli evrakta da görüldüğü üzere Sahabeden Hz. Abid bin el-Cerrah’ın türbesi etrafına bir mescit, bir zaviye ve konaklama yeri olarak tanımlanabilecek yapı ve arazi bulunmaktadır.¹²⁰ Kıbrıs’ta bulunan Hala Sultan Tekkesi de önemli şahsiyetlerin türbesi etrafına kurulan tekkelerin güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Hz. Osman’ın hilâfeti zamanında (M. 644-656) kocası Ubâde b. Sâmit ile birlikte Kıbrıs seferine katılan Hz. Peygamber’in süt halası Ümmü Harâm bint Milhân el-Ensâriyye Kıbrıs’taki türbesinde medfundur.¹²¹ Osmanlı Devleti 1571 yılında Kıbrıs’ı fethedince kabri tadilata uğramış ve 1760 yılında üzerine Şeyh Hasan Efendi türbe yaptırmıştır. 1795’te Kıbrıs muhassılı Silâhdar Kaptanbaşı Mustafa Ağa tarafından türbenin yanına şadırvan inşa ettirilmiştir. Tekkeyi ise yine Kaptanbaşı Mustafa Ağa’nın 1797’de yaptırdığı görülmektedir. 1816’da Kıbrıs muhassılı olan Seyyid Mehmed Emin

¹¹⁵ Ocak, “Zaviyeler”, 248.

¹¹⁶ Osmanlı Devleti dönemindeki zaviyelerin özellikleri ve örnekler için bk. Semavi Eyice, “İlk Osmanlı Devrinin Dini-İctimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* (1962-63): 23-25.

¹¹⁷ Ömer Lütfü Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri* (İstanbul, Hamle Yayınları, 1993), 41.

¹¹⁸ A.DVNSMHM.d. 72/166, 15 Ş 1002/6 Mayıs 1594.

¹¹⁹ A.DVNSMHM.d. 72/166, 15 Ş 1002/6 Mayıs 1594.

¹²⁰ DH.MKT. 2014/69, 13 S 1310/6 Eylül 1892.

¹²¹ ML.EEM. 423/33, 13 Ş 1320/15 Kasım 1902.

Efendi de cami yaptırarak Hala Sultan'ın kabrinin bulunduğu alanda bir külliye kurulmuştur.¹²²

Anadolu zaviyelerinin bazıları da köy, kasaba ve şehirlerin yakınlarındaki ağaçlık ve yeşillik alanlarda, hıdırlık olarak anılan bölgelerde kurulmuştur. Halkın toplanarak Hıdırellez/Hızır-İlyas törenlerini gerçekleştirdiği hıdırlıklar çoğu kez dere, göl veya su kaynaklarının etrafında ya da bir türbenin yanında şekillenmiştir. Bazen de bu alanlara bir de zaviye eklenerek halkın hizmetine sunulmuştur. Mesela Kütahya'da Vadi-i Sultan Bağı mevkiinde -günümüzde Sultanbağı Mahallesi- bulunan Hıdırlık Zaviyesi'nin, hıdırlık olarak anılan bir bölgede kurulu olduğu görülmektedir. H. 1194/ M. 1780 yıllarına tarihlenen ve "Kütahya'da Vadi-i Sultan Bağı'nda Hıdırlık Zaviyesi Vakfı'nın Zaviye Şeyhi ve Mütevelli olan Mevlevi Derviş Himmet" in vefat etmesiyle, vazifenin oğulları "Mehmed ve Ali Halife" ye tevcih edilmesini içeren evrak, bu zaviyenin Hıdırlık Zaviyesi olarak isimlendirildiğini göstermektedir.¹²³ Anadolu'da bulunan ve hıdırlık olarak anılan tekke veya zaviyelerden bir diğeri ise Ankara'da bulunmaktadır. Ankara'nın dışında ve şehre hâkim bir konumda olan Hüseyingazi tepesi üstünde yer alan türbenin yanında kurulu olduğu kaydedilmiştir.¹²⁴ Evliya Çelebi "Hazret-i Hızır ziyaretgâhi" olarak andığı bu yerde kurulu olan tekkenin Bayramiyye Tekkesi olarak hizmet verdiği tahmin edilmektedir.¹²⁵

Çorum'un Hıdırlık olarak anılan mevkiinde bulunan Suheyb-i Rumi Zaviyesi ise İslam-Türk tarihi açısından önem arz eden sahabeden Hz. Suheyb-i Rumi'nin medfun bulunduğu türbenin etrafında teşekkül etmiştir.¹²⁶ Aynı zamanda hıdırellez törenlerinin yapıldığı hıdırlık olarak anılan bölgede olması "Hıdırlık Zaviyesi" ismiyle de anılmasına sebep olmuştur.¹²⁷

Ali İzzet Efendi 1899 tarihli *Tezkire-i Makamat* isimli matbu eserinde, Hz. Suheyb-i Rumi türbesi etrafında kurulu olan mescit ve zaviyenin "*Mülûk-i Selçukîyye tarafından*"

¹²² Mehmet Baha Tanman, "Hala Sultan Tekkesi", *TDVİA*, c. 15 (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 225-227.

¹²³ AE.SABH.I. 203/13583, 30 M 1194/6 Şubat 1780.

¹²⁴ Semavi Eyice, "Hıdırlık Türbesi", *TDVİA*, c. 17 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 313.

¹²⁵ Eyice, *TDVİA*, 313.

¹²⁶ "Çorum'un Hıdırlık mahallesinde bulunan sahabeden Suheyb-i Rûmî türbesi ile zaviyesinin vefat eden zaviyedarı Sayyid Ahmed oğlu Seyyid Halil'in yerine küçük oğlu Abbas'ın tayin edilip reşit oluncaya kadar yerine dedesi Kubbeli mahallesinden Mehmed oğlu Hacı Mustafa'nın..." vekaleten tayin edildiğinden beratının gönderilmesiyle ilgili belgeden de anlaşılacağı üzere Suheyb-i Rumi Zaviyesi Hıdırlık mevkiinde Hz. Suheyb-i Rumi türbesinin yanında inşa edilmiştir. Çorum Şeriye Sicilleri, Çorum Belediyesi Kent Arşivi, (Türk Arşivciler Derneği'nin katkılarıyla Çorum Belediyesi tarafından yapılan transkripsiyon projesi), Defter 12, Sayfa 152, Hüküm 234., 25 S 1302/11 Aralık 1884. Bu kaynaktan alınan veriler bundan sonra kısaca (ÇŞS.) şeklinde ve defter, sayfa, hüküm sayısı sırasıyla verilecektir.

¹²⁷ 54 Numaralı Defter-i Mufasssal-ı Livâ-i Çorum, 21.

inşa edildikten sonra “*li-ecli’z-ziyara ayende ve revendeye ta’amiyye olmak üzere civarında bulunan...*” bazı arazilerin vakfedildiğini kaydetmiştir.¹²⁸ Ancak O, Suheyb-i Rumi Zaviyesi’nin tarihini Selçuklulara dayandırırken herhangi bir kaynak belirtmemiştir. Bunun yanı sıra M.1325/H.1904 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde de “*Suheyb-i Rumi-ibn-i Sinan- kasabaya çeyrek saat mesafede hıdırlık nam-ı mevkîi mürtefide defni hakk-ı itırnak olub türbe-i şerifeleri ve cenabında bulunan camii şerif ve zaviyeleri mülki selçukiyye tarafından bina ve inşa...*” olunduğu belirtilmiştir.¹²⁹ Salnamede Suheyb-i Rumi Zaviyesi’nin Selçuklular döneminde bina ve inşa edildiği belirtilmiştir. Anadolu’nun fethiyle Çorum’a gelen Türkmenlerin Hz. Suheyb-i Rumi’nin kabrini keşfederek türbe haline getirdikleri düşünülmektedir.¹³⁰ Daha sonra ise yanına bir zaviye ve cami eklenerek ayende ve revendeye yiyecek, içecek ve barınma hizmetleri için civardaki Karaca köy arazisinin zaviyeye vakfedildiği belirtilmiştir.¹³¹ Aynı zamanda H.1325/M.1904 tarihli salnamenin yanı sıra bazı Ankara salnamelerinde yine Hz. Suheyb-i Rumi, cami ve zaviyesi hakkında çeşitli bilgiler yer almaktadır.¹³² Zaviyenin tarihini Selçuklulara dayandıran diğer kaynakların ise Ali İzzet Efendi’nin eserini kaynak olarak gösterdiği anlaşılmaktadır. Cami ve zaviyenin tarihi ile ilgili hiçbir dayanak gösterilmeden ifade edilen bir başka görüş ise, ilk defa Hıdır oğlu Hayreddin tarafından yapıldığı yönündedir.¹³³ Cami ve zaviyenin aynı zamanda *Hıdırlık Camii* ve *Hıdırlık Zaviyesi* olarak anılmasının sebebi ise Hıdıroğlu’nun yaptırmasına bağlanmıştır.¹³⁴

Suheyb-i Rumi Camii’nin güneyinde kabri bulunan ve Hacı Çelebi oğlu Muzafferredin Beyler Çelebi namıyla bilinen Beyler Çelebi’nin, Hz. Suheyb-i Rumi’nin zaten halî hazırda var olan türbesini yeniden inşa ettirdiği bazı kaynaklarda yer almaktadır.¹³⁵ Beyler Çelebi’nin *Ayende ve revendeye ta’amiye* olmak üzere Büğdüz, Horasan, Kılıçören ve Burun köylerini burada bulunan zaviyeye vakfettiği

¹²⁸ Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmât*, 53-54.

¹²⁹ Salname-i Vilayet-i Ankara, (Ankara Vilayet Matbaası 1325), 298. <http://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02806>.

¹³⁰ Sezilki, *Hıdırlık Kültürü ve Çorum*, 39.; Ahmet Cahit Haksever, *Çorum Tarihi ve Kültüründe Tasavvuf Geleneği* (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2009), 171.

¹³¹ Salname-i Vilayet-i Ankara (1325), 298.; Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmât*, 53-54.; Tayyar Anakök, *Çorum Tarihi*, Çorum İl Halk Kütüphanesi, (Basılmamış Eser, 1950).

¹³² Diğer salnameler için bk. Salname-i Vilayet-i Ankara, (1308-1309), 285.; Salname-i Vilayet-i Ankara, (1311), 280.; Salname-i Vilayet-i Ankara, (1320), 249.

¹³³ Çorum İl Yıllığı, 1967, 218.

¹³⁴ Çorum İl Yıllığı, 218.

¹³⁵ Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmât*, 42-43.; Erkoç, *Sahabe ve Evliya Makamları*, 34.; Çorum İl Yıllığı, 1967, 218.; Çorum İl Yıllığı, 1973, 128-130.

kaydedilmiştir.¹³⁶ Eretna Devleti zamanında Osmancık Emiri olarak görev yapan Osman Bey ile Beyler Çelebi'nin aynı kişi olduğu düşünülmektedir.¹³⁷ Beyler Çelebi'nin aynı zamanda Osmancık'ta Beyler Çelebi Camii'ni, Çorum'da Bey Camii/ Muzaffer Paşa Camii'ni ve yanındaki medreseyi yaptırdığı kaydedilmiştir. Beyler Çelebi'nin vakfiyesindeki H.737/M.1336-1337 tarihi dikkate alınarak Çorum'da Hz. Suheyb-i Rumi'nin kabrinin, camisinin ve zaviyesinin olduğuna dair XIV. yüzyıldan bu yana yazılı belgelere dayalı bir kanaatin varlığından söz edilmektedir. Beyler Çelebi'den önce Çorum kadılarının da Suheyb-i Rumi'ye saygı nişanesi olarak Hıdırlık camiine birçok arazi vakfettiği aktarılmaktadır.¹³⁸

Suheyb-i Rumi Zaviyesine resmi kayıtlarda ilk olarak H. 984/1576 yılında Hacı Fethüddin oğlu Derviş Mehmed'in zaviyedar olarak tayin edilmesini içeren vesikada rastlanılmaktadır.¹³⁹ Söz konusu vesikadan öğrendiğimiz kadarıyla zaviye için Osmanlı Sultanı II. Selim, gelip geçen yolculara ikramda bulunulması için Karacaköy, Hatip ve Kavak gibi yerlerden elde edilen gelirlerin büyük bir kısmını vakfettiği görülmektedir.¹⁴⁰ 1576 yılında Suheyb-i Rumi türbesinin yanında çeşitli arazilere sahip vakfı olan bir zaviyenin bulunduğu görülmektedir.

Özellikle Anadolu ve Rumeli'deki diğer tekke ve zaviyeler gibi Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin de hizmetine sunulan, onlara tahsis edilen veya vakfedilen arazilerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin bulunduğu konum itibarıyla yol emniyetini sağlamaktan ziyade ayende ve revendenin konaklaması,¹⁴¹ fakir fukaranın doyurulması, şehrin dini, manevi kültürel yaşantısının zenginleştirilmesi, toplum psikolojisinin iri ve diri tutulmasında daha aktif bir görev üstlendiği görülmektedir. Mesela; Hz. Suyeb-i Rumi zaviyesinin “...vakfı müstagallâtının dört hisse i'tibârıyla bir hisse ve yine müşârun-ileyhin vakf-ı mezkûresinden maktû'an alınan kazâ-i mezkûrun

¹³⁶ Ali İzzet Efendi, Tezkire-i Makâmât, 42-43.; Erkoç, *Sahabe ve Evliya Makamları*, 111-112.

¹³⁷ Beyler Çelebi'nin, devlet adamı olmakla beraber önemli bir Tarikat-ı Nakşibendîyye-i Aliyye şeyhi de olduğu belirtilmektedir. M.1310 yılında vefat ettiğinde vasiyeti üzerine Suheyb-i Rumi hazretlerinin türbesi civarına defin edildiği kaydedilmektedir. Beyler Çelebi hakkında geniş bilgi için bk. Erkoç, *Sahabe ve Evliya Makamları*, 111-112.

¹³⁸ Çorum İl Yıllığı, 1973, 128-130.

¹³⁹ “Zemîn der dest-i Mehmed b. Hacı Fethüddin zâviyedâr-ı Hazret-i Suheyb-i Rümî sahâbe-i Hazret-i Resûl 'aleyhi's-selâm ber müceb-i defter-i 'atîk der tasarruf-ı Hüseyin veled-i Mehmed el-mezbûr sahâbe-i kirâmdan olmağın zikr olan iki çiftlik her iki başdan vakf-ı zâviye-i mezbûra kayd olundu ber müceb-i defter-i 'atîk.” *54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum*, 70.

¹⁴⁰ Kâmil Şahin, “Ashâb'ı Kiram'dan Suheyb'i Rüm'i Hazretlerinin Çorum'da adına Yapılan Vakıflar”, *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991), 223.

¹⁴¹ Zaviyenin, zaviyedarlık tevcihlerinde bu durum açıkça zikredilmiştir. Mesela bir evrak, “...âyende vü revendeye it'âm-ı ta'âm ettirmek üzere zâviyedârlık ciheti...”nin verilmesini içermektedir. ÇŞS. 10-202/315., 15 C 1302/1 Nisan 1885.

hâss-ı hümayûnundan” kesin olarak belirlenerek tahsis edilmiş olan “*a’şâr-ı şer’î hâsılâtından senevî elli keyl-i Çorum hintadan dahi yigirmi beş keyl hinta*” Suheyb-i Rumi Zaviyesi “*derûnunda âyende vü revendeye it’âm-ı ta’âm etdirmek üzre zâviyedârlık cihetini...*”¹⁴² içeren evraktan da anlaşılacağı üzere Suheyb-i Rumi Zaviyesi’nin özellikle gelip geçenlere ve fukaraya hizmetler sunduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Sultanı II. Selim’in de gelip geçen yolculara ikramda bulunulması için Karacaköy, Hatip ve Kavak gibi yerlerden elde edilen gelirlerin büyük bir kısmını vakfetmesi bunun bir göstergesi olmalıdır.

Anadolu ve Rumeli’ye gelen öncü dervişlerin genellikle boş arazilere yerleşerek buralarda köyler kurdukları bilinmektedir. Bu şekilde bağlı oldukları tarikat yapılarını bölgede güçlendirerek etkinlik alanlarını genişlettikleri kaydedilmiştir. Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar köylerde zaviyeler, kültür ve tarikat merkezi olmuştur. Günümüzde dahi Türkiye’de birçok köy veya mahallenin adı orada bulunan zaviyenin adıyla aynıdır. Suheyb-i Rumi Zaviyesinde de aynı durumu görmekteyiz. 1576 tarihli Mufassal defterinden anlaşıldığı üzere Suheyb-i Rumi Zaviyesi’nin, Hıdırlık Zaviyesi olarak da anıldığı görülmektedir.¹⁴³ Hz. Suheyb-i Rumi’nin, hıdırlık tepesinde türbesinin bulunması ve zaviyenin de burada kurulu olması iki farklı isimle anılmasını açıklamaktadır. Ayrıca Hıdırlık Zaviyesi’nin, bulunduğu bölgede kurulan mahalleye de ismini verdiği görülmektedir. Hıdırlık Zaviyesi Mescidi adına sahip mahalle ile ilk olarak 1576 tarihinde karşılaşılmaktadır.¹⁴⁴ Ancak 1530 tarihli Rum defterinde bu isimle anılan bir mahalle bulunmamaktadır.¹⁴⁵ Bunun yanı sıra bazı evraklarda zaviyenin konumu yazılırken “*Hıdırlık karyesinde medfûn sahâbe i kirâmdan Suheyb-i Rûmî radiyallâhu anhû’l bârî hazretlerinin vakfı*”¹⁴⁶ olarak anılması mahalle olmadan önce Çorum’a bağlı

¹⁴² “...Hıdırlık mahallesinde defîn-i hâkk-ı ıtır-nâk olan... Süheyb-i Rûmî radiya’llâhu anhû’l-bârî... vakfı müstagallâtının dört hisse i’tibârıyla bir hisse ve yine müşârun-ileyhin vakf-ı mezkûresinden maktû’an alınan kazâ-i mezkûrun hâss-ı hümayûnundan tahsîs ve maktû’ kılınan a’şâr-ı şer’î hâsılâtından senevî elli keyl-i Çorum hintadan dahi yigirmi beş keyl hinta ile müşârun-ileyhin türbe-i şerîfi pîşgâhında kâin zâviyesi derûnunda âyende vü revendeye it’âm-ı ta’âm etdirmek üzre zâviyedârlık ciheti... Seyyid Hamza bundan akdem bilâ-veled vefât edüip cihet-i merkûmenin müstagallâtının sümün hisse ve elli keyl maktû’a-i mezkûreden rub’ hissesine mahlûl ve yeri hâlî ve hizmet-i lâzimesi... karındaşı merkûm Seyyid Mahmud dâ’ileri uhdesine hissesine ilhâken meşrûtiyet üzre tevcîh ve yedine müceddeden bir kıt’a berât-ı şerîf-i âlî-şân sadaka ve ihsân buyurulmak niyâz ve istirhâmı...” ÇŞS. 10-202/315., 15 C 1302/1 Nisan 1885.

¹⁴³ 54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum, 21.

¹⁴⁴ 54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum, 21.

¹⁴⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) C2, (Haz. Murat Şener, Nurullah İşler) Defter-i Hâkânî Dizisi:3, Ankara 1997.

¹⁴⁶ ÇŞS. 8-42/73., 19 Ş 1295/18 Ağustos 1878.

bir karye/köy olduğunu bizlere göstermektedir.¹⁴⁷ Anlaşılacağı üzere Hıdırlık/Suheyb-i Rumi Zaviyesi ayende ve revendeye ikramlarda bulunmak üzere şehir merkezine yakın bir konumda kurulmuştur. Zamanla çevresinde oluşan köy, şehrin gelişmesiyle Çorum'a bağlı bir mahalle haline gelmiştir.

1.3. SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİ VE CAMİSİ'NİN FİZİKİ YAPISI

Bilindiği üzere mescitlerin en önemli özelliği günlük ibadetlerin icra edildiği mekânlar olmasıdır. Zaviye ise herhangi bir tarikata mensup bulunan şeyh efendiye tahsis edilmiştir. İmaret ise yanında genellikle kurucu şeyhin veya daha az sıklıkla sahabeden bir zatın türbesinin bulunduğu, herkesin barınabileceği ve yiyip içebileceği kompleks yapılardır.¹⁴⁸ Zaviyelerin, imarete göre daha dar bir anlam teşkil ettiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁹ Nitekim zaviye ve imaretler sadece namazlara tahsis olunan mescitlerden çok daha farklı bir yapıda teşekkül etmiştir. Nispeten büyük bir tesis olan imaretlerde çeşitli hayır binalarının bir mescidin çevresinde toplanmış olduğu görülmektedir. Erken devirlerden itibaren zaviyelerin de bu tür yapılar olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu sebeple zaviye ile imaret terimlerinin birlikte anıldığı anlaşılmaktadır. Anadolu ve Rumeli'ye ilk Türk akınlarıyla gelmeye başlayan Türkmen babaları, şeyhleri ve dervişlerinden itibaren kurulan zaviyelerin genellikle basit ahşap yapılar olduğu kaydedilmiştir.¹⁵⁰ Bu tür yapıların birçoğunun günümüze kadar gelemediği görülmektedir. Ancak nispeten yakın bir tarihte tamirat görenlerin -677 sayılı kanunla yıkılanları saymazsak- günümüzde dahi varlığını koruyabildiği bilinmektedir. Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin de önceleri ahşaptan basit bir yapı şeklinde olduğu ancak son dönemlerde büyük bir inşa faaliyeti sonucu genişletilerek sağlam bir yapıya büründüğü anlaşılmaktadır. Günümüzde cami, türbe ve avluda bulunan şadırvan varlığını korumaktadır. Ancak 1925 yılında çıkarılan 677 sayılı kanun gereği zaviyelerin kapatılmasıyla, Suheyb-i Rumi Zaviyesi ve son şeyh Abbas Külahi Efendi'nin ikamet ettiği bina yıkılmıştır.

¹⁴⁷ Başka bir belgede; “Çorum kasabası kurbunda Hızırılık demekle arîf nâm karyede defin-hâk-ı ıtır-nâk olan Suheyb-i Rûmî aleyhi rahmetü'l-bâri alemdâr-ı sâni-i Resûl-i Ekrem ve Nebî-i muhterem sallâllahu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin türbe-i şerîf pişgâhında kâ'in cami'-i şerifi” şeklinde ifade edilen evraktan da karye olarak anıldığı anlaşılmaktadır. ÇŞS. 9-134/218., 15 Ş 1299/2 Temmuz 1882.

¹⁴⁸ Semavi Eyice, “İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimâî Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası* 23 (1963): 88.

¹⁴⁹ Eyice, “Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler”, 88.

¹⁵⁰ Ocak, “Zaviyeler”, 264.

Suheyb-i Rumi Camii ve Zaviyesi'nin fiziki yapısına bakıldığında dikkat çekici özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Cami kible yönüne dikey olarak uzanan dikdörtgen bir planda inşa edilmiştir. Caminin batısında camiye bitişik olarak yapılmış ve içerisinde Hz. Suheyb-i Rumi ve Hz. Ubeyd-i Gazi'nin¹⁵¹ sandukaları bulunmaktadır. Son cemaat bölümü ise harimin kuzeyinde olup türbenin kuzeyini de içerisinde almaktadır.¹⁵²

Arşivlerde zaviyeye ait iki farklı çizimin olduğu görülmektedir. 14 Zilhicce 1308/21 Temmuz 1891 yılına olan birinci evrak bir cephe çizimi, dört plan ve bir de krokiden oluşmaktadır.¹⁵³ Evrakta caminin cephe çizimi sağ tarafa büyük olarak çizilmiştir. Sol tarafta ise cami ve türbenin büyük bir planı konumlandırılmıştır. Bu planın üst kısmında, caminin batısında bulunan krokide bir türbe daha çizilmiştir. Söz konusu evrak incelendiğinde, kare olarak çizilmiş olan bu krokinin ortasında “*Kereb-i Gazi radyallâhu anh hazretlerinin türbe-i alileri*” yazılmıştır. Krokinin kible tarafına bitişik olarak çizilmiş, nispeten daha ufak üçe ayrılmış blok halinde olan kısımda ise sırasıyla “*Ya zâiran bi-kabri hel itaberete hâl'l-emşi küntü gaden mislûke tasîr misli*”, “*Muhaddisinden Yusuf-i Bahri*”, “*Ve kelbuhum bâsitum zirâ 'ayhi bi'l-vasît*” yazılıdır.¹⁵⁴ Anlaşılacağı üzere bu kroki sahabeden Hz. Kereb-i Gazi'ye ve son dönemin ünlü hadis âlimi olarak görülen Yusuf Bahri Efendi'nin kabirlerini işaret etmektedir. Caminin cephe ve plan çizimlerinin ortasında yer alan üç küçük plan çiziminin bir tanesi, türbe dairesinin alt katına, diğer iki çizim ise zaviyenin alt ve üst katlarına ait olduğu görülmektedir. Evrakın üst kısmında boydan boya tek blok, alt kısmında ise nispeten daha büyük on blok bulunmaktadır. Bu bloklarda Sezai mahlaslı bir kişi yazdığı şiirle çizimi hem süslemiş hem de tanıtmıştır.

Sezai mahlaslı şahsın yazdığı şiir şu şekildedir;

Hazret-i Abdulhamid Hân şâh-ı zî-şân-ı cihân

Zill-ı memdûd-ı hudâ Sultan İskender-tuvvân

Padişâhım çeşm-i şâhin-şeh-i fârûk-câh

¹⁵¹ Hz. Ubeyd-i Gazi'nin türbesi, Hz. Suheyb-i Rumi'nin hemen bitişiğinde yer almaktadır. Ashab-ı Kiramdan olup aslen Yemenli olduğu ve hicretin 40'lı yıllarda Medine-i Münevvere'den İstanbul'un fethi için yola çıktığı düşünülmektedir. Hz. Muaviye'ye bağlı Müslüman ordularıyla birlikte Çorum'a geldiği sırada bir cenk yaşadığı ve burada şehit olduğu kaydedilmektedir. İzzet Efendi, *Tezkire-i Makamat*, 31-34.; Erkoç, *Sahabe ve Evliyalar Makamı*, 49-51.

¹⁵² A. Dündar'ın çiziminde; 11/a., Çizim.1.; Abdulkadir Dündar, *Çorum Cami ve Mescitleri*, (Ankara: Motif Yayınları, 2004).

¹⁵³ PLK.P. 3561/1, 14 Z 1308/21 Temmuz 1891.

¹⁵⁴ PLK.P. 3561/1, 14 Z 1308/21 Temmuz 1891.

*Olsa şâyân zîr-i fermânında cümle ins ü cân
Dâima mazrûfdur hayra ulûvv-i himmeti
Nice bin hayrât-ı ulyâ yabdı manend-i cenân*

*Sîma bildi Çorum şehrinde medfûn oldığın
Zâire-i ashâb-ı zî-şândan Suheyb bin Sinan
Nâil-câh-ı alemdârı-i fahrü'l-enbiyâ
Mazhar-ı merdât-ı Mevlâ nassla oldu ayân
Böyle bir zât-ı kerîmin şânına tazîm idüb
Kimme-i ulyâ itirdi hâkân-ı zamân*

*Aytdi bir câmii dahi hatm u ilâve lütufla
Kim ânâ mânend olur olsa kıbâb-ı âsumân
Ehl-i İmânı bu ihsân-ı hümâyûn itdi şân
Feyz-i tevfik-i İlâhi dâim olsun heme 'ân
Ey Sezâî iki tarih-i mücevher söyledim
Hâk-ı dergâh-ı kalemden 'âcizâne armağan*

*İtdi sultân-ı cihân (Belge tahrip olmuş)
Cami Abdulhamid Hân gün gibidir (Belge tahrip olmuş)*

*Ahter-i burc-ı hidâyet zeyn-i ashâb-ı kirâm
Bunda olmuşdur defîn hâk-pâk-ı ihtirâm
Sânî-i râyet-güşân hazret-i fahrü'l-enâm
Bunda hâsıldır dil-i uşşâka feyz-i müstedâm
Türbe-i pâk-ı Suheyb bin Sinandır bu makâm
Mehbit-i feyz-i İlâhi mültecâ-yı hâs u 'âmm*

*Râh-ı hakda nefis-i pâkın eylemişdir iştirâ
Hakk-ı âlisinde ni'amü'l-abd buyurdu Mustafa
Nass-ı Kur'ânıyla sâbitdir bu mazmûn-ı rızâ
Âsitân-ı pâkına eyle hemîşe-ilticâ
Türbe-i pâk-ı Suheyb bin Sinan'dır bu makâm*

Mehbit-i feyz-i İlâhi mültecâ-yı hâs u 'âmm

*Hicvârıdır 'abîd (Belge tahrip olmuş) Kereb
Zâirâne şart lazımdır (Belge tahrip olmuş) edeb
Bunda medfûn olmağla (Belge tahrip olmuş) sebab
Sıklıla cân u gönülden eyle maksûdun taleb
Türbe-i pâk-ı Suheyb bin Sinan'dır bu makâm
Mehbit-i feyz-i İlâhi mültecâ-yı hâs u 'âmm*

*Âşık-ı sâdik bu babın hâs kurbânı olur
Evliyâ elbet delîl-i kurb-ı Rabbânî olur
Nakd-i cânın bezl eden manzûr-ı cânânî olur
Bunda 'ârif neş'e-yâb-ı zevk-i rûhânî olur
Türbe-i pâk-ı Suheyb bin Sinan'dır bu makâm
Mehbit-i feyz-i İlâhi mültecâ-yı hâs u 'âmm*

*Bundadır yâ hû dil-i 'uşşâka merhem bundadır
Bundadır miiftâh-ı künc-i sırr-ı a'zam bundadır
Bundadır ehl-i dile feyz demâ-dem bundadır
Kutb-ı 'âlem her sıhrullah-ı 'alem bundadır
Türbe-i pâk-ı Suheyb bin Sinan'dır bu makâm
Mehbit-i Feyzullahu mültecâ-yı hâs ve 'âmm*

*Bânî-i 'alîsine eyle du 'â-yı bî-hesâb
Zâtına hakdan demâ-dem ola ve avn-i feth-i bân
Hazret-i Abdulhamid Han pâdişâh-ı kâm-yâb
Bunda elbette du 'âlar olur cümle müstecâb
Türbe-i pâk-ı Suheyb bin Sinan'dır bu makâm
Mehbit-i feyz-i İlâhi mültecâ-yı hâs u 'âmm*

*Eyle ihdâ hazret-i peygambere yüz bin selâm
Yüz sürüb bu dergaha iste şefâat subh u şam
El ve ashâba dahi olsun ilâ-yevmü'l-kıyâm*

*Bunda ey nâfiz-i cenâb hakka et arz u merâm
Türbe-i pâk-i Suheyb bin Sinan'dır bu makâm
Mehbit-i feyz-i İlâhi mültecâ-yı hâs u 'âmm*¹⁵⁵

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde bulunan birinci evraktaki çizime göre cami, batısında bulunan türbe ile birlikte kibleye paralel olarak uzanan yatay bir plana sahiptir.¹⁵⁶ Harimin kuzeyinde üç adet kubbeyle örtülü son cemaat yeri bulunmaktadır. Türbenin ise ön tarafındaki odaları yine kubbeli türbe dairesini içermektedir. Türbe dairesinin kubbeyle örtülü odalarının arkasında birer oda olduğu görülmektedir. Ortadaki odanın arkasında türbeye ulaşan bir merdiven yer almaktadır. Caminin kuzeyinde bulunan geniş avlunun ortasında yuvarlak biçimde çizilmiş bir şadırvan, kuzey batısında ise fevkani bir yapı şeklide zaviye binasının olduğu anlaşılmaktadır. Türbe ile harim arasında bir duvarın bulunmadığı ancak sandukaların etrafının çevrili olduğu görülmektedir. Çizimden anlaşıldığı üzere cami, türbe ve zaviyenin plan ve mimari olarak birbirinden ayrı olduğu fark edilmektedir. Türbe bölümünün önündeki türbe dairesi fevkani yapıda olduğu halde caminin tek katlı olması bunun bir delili olmalıdır. Dolayısıyla türbenin daha eski bir yapı olduğu ve türbenin doğusuna bir cami yapılmasının gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca “*minber-i atik*” diye geçen kısmın türbe bölümünün içerisinde bulunması ve cephe çiziminin üzerindeki “*cedid-i camii şerif'in yüzden görünüşü*” şeklindeki açıklamaların bunu teyit eder niteliktedir. Çizimde geçen ifadelerden anlaşıldığı üzere türbenin minber ve mihrab bulunan kısım mescit olarak kullanılmaktadır. Ancak cami ve zaviyenin sebebi bilinmeyen bir şekilde bu çizime uygun mimariyle inşa edilmediği görülmektedir. 14 Zilhicce 1308/21 Temmuz 1891 tarihli bu evrakın arka kısmında bir harita ve Çorum'u etrafıca tanıtan bir yazı da mevcuttur.¹⁵⁷

¹⁵⁵ PLK.p. 3561/1, 14 Z 1308/21 Temmuz 1891.

¹⁵⁶ PLK.P. 3561/1, 14 Z 1308/21 Temmuz 1891.

¹⁵⁷ 14 Zilhicce 1308/21 Temmuz 1891 tarihli evrakın arka tarafında sağ köşesinde bulunan yazıda; “İşbu kasaba şimalen 12 saat mesafesinde Osmançık ve garben 9 saat mesafesinde İskilib ve cenuben 9 saat mesafesinde Alaca ve şarken 6 saat mesafesinde Mecidözü ve 12 saat mesafesinde Merzifon Kazalarıyla mahdud olub 169 kurayı ve nefsi-i kasaba 44 mahalle ile bir camii-i kebir ve 23 minareli camii-i şerif ve 31 mescid-i şerif ve 10 medrese ve 3 kütübhane ve 6 han ve 1100 dükkan ve 3554 İslam ve 119 Hristiyan hanesi ola ceman 3673 hane ve 132 çeşmesi ve kasaba-i mezkur 7455 zükur-ı müslimi ve 7753 inas-ı müslimeyi ve 365 zükur-ı gayr-i müslimi ve 173 inas gayr-i müslimeyi ve kuraları 15353 zükuru 13781 enamı havi olub ebniye-i merirden bir mekteb-i rüşdiye ve bir musalla-yı hümayun ve belediye dairesi ve bir hükümet konağı ve bir telgrafhane ve bir kıraathane bir aded gayr-i Müslim için mabedhane ve haritada gösterildiği ve cümle 48 saat mesafesinin Kayseri Sancağı şosesi 18 saat mesafesinde Yozgad Sancağı'ndan mürur ederek vasat kasabadan bi'l-mürur Merzifon'a uğrayarak 32 saat mesafesinde Samsun Sancağı iskelesine müntehi olduğundan ticaretce oldukça ehemmiyeti vardır kasabanın garb tarafında Hıdırlık nam-

Osmanlı Arşivi'nde bulunan diğer bir evrak ise 12 Zilhicce 1309/8 Temmuz 1892 tarihli ve 108x149 cm. ebatlarında büyük bir çizimdir.¹⁵⁸ İki yüzünde de ayrı çizimler olan bu evrakın bir tarafında Suheyb-i Rumi Cami, şadırvanı ve zaviyenin plan ve cephe çizimlerinin yanı sıra Ulu Cami'ye ait çizimler de vardır. Evrakın diğer tarafında ise Askeri Kışla-i Humayun, Askeri Daire, Hükümet Dairesi, Askeri Depo, asar-ı atikadan Kale ve Çorum'un mahalleri ile tarihi eserleri gösteren şehir planı göze çarpmaktadır. Aynı zamanda yine bu yüzünde şehir hakkında bir açıklama da bulunmaktadır. Evrakta bulunan diğer açıklamalar incelendiğinde çizimlerin "*Bahr-i siyah boğazı inşaat-ı istihkamiye komisyonu a'zasından Yüzbaşı Ömer bin Osman*" adında bir kişi tarafından yapıldığı görülmektedir. Memleketi olan Çorum'a sıla-i rahim için geldiği bir esnada, Çorum'un haritasını ve eserlerin planlarını Çorum Belediyesi'nin isteği üzerine çizdiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁹ Bu çizimle şu an varlığını koruyan cami, türbe ve şadırvanın arasında bir farkın bulunmadığı görülmektedir. Ancak çizimde cami avlusunun batısında bulunan, Şeyh Abbas Efendi'nin şahsi gayretleriyle yaptığı belirtilen zaviye ve tuvaletlerden günümüze kalan bir şey bulunmamaktadır.¹⁶⁰

Yapılan araştırmada çizime göre yalnızca kible tarafında olan hazirenin, günümüzde genişleyerek Hıdırlık mezarlığına haline geldiği görülmektedir. Caminin kuzeyinde bir şadırvanın ve bugün mevcut olmayan zaviyenin bulunduğu avlu yer almaktadır. Avlunun ortasında bulunan şadırvanın sekizgen bir yapıda olup sekiz ahşap sütun üzerine oturan bir kubbe ile kapatılmış olduğu fark edilmektedir. Şadırvanın kubbesinin üzeri dıştan kiremitlerle kaplıdır. Mermerden tekneli ve on köşeli olan şadırvanda on adet musluk

1 mahal-i mürtefide eazzi ashab-ı kiramdan Suheyb-i Rumi radyu anhu'l-bari hazretleri medfun buldukları taraf-ı bahirü's-şeref cenab-ı padişahiden zahr-ı haritada gösterildiği ve cümle bir camii-i şerif inşa buyurulmuşdur. PLK.p. 3561/2; İşbu kasabanın cenub tarafında tıbkı Rami kışla-i hümayun resim ve cesametinde nısif kargir nısif ahşab bir kışla mevcut olub bir alay piyade ve bir alay süvarinin istiabına kâfi olduğu ve derununda bir alay piyadenin manevrasına müsaid talimhane bulunduğu gibi cenub tarafındaki kapusu üzerinde bir camii-i şerif ve mukabilindeki kapusunun üzerinde ve yanlarında ümera ve zabitan-ı mahsus mu'tad daireler mevcuddur. İşbu kışlanın emsali civarında bulunan elviye ve kasabalarda yokdur yakınında kargir bir aded cebhane ve kasabanın vasatında ve Camii-i Kebir nezdinde bulunan hükümet konağı havlisinde bir zaif? debboyla bir de redif dairesi vardır ve bu kışlanın mukabilinde asar-ı atikeden on beş arşun irtifaında mükemmel duvarlı bir kale mevcut olub derununda bir mahalle ve bir camii-i şerif olduğu gibi eyyam-ı resmiyyede mezkûr kale burnu üzerinde bulunan uzun bir aded kaval top endaht edilür. Kasaba-i mezkûr arazisi gayet münbit ve mahsuldar olmağla etrafında hemen hiç boş bir mahal olmayub kaffesi zer' edildiği gibi ve meyve bağceleriyle tezyin edilmişdir. Kasaba ahalisinin ekserisi ticaretle ve kura ahalisi kamilen ziraatla meşgul oldukları derece-i nihayede misafirperver bulduklarında ayende vü revendeye itam ve taam etdirilüb mukabilinde hiçbir habbe kabul etmezler." yazısı mevcuttur., bk. PLK.P. 3561/1, 14 Z 1308/21 Temmuz 1891.

¹⁵⁸ PLK.P. 785/1, 8 Temmuz 1892.

¹⁵⁹ PLK.P. 785/1, 8 Temmuz 1892.; Dündar, *Çorum Cami ve Mescitleri*, 69.

¹⁶⁰ Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, 46.

bulunmaktadır. Çizimde iki girişi olan şadırvanın bir girişinin kapatıldığı anlaşılmaktadır. Hacı Hasan Paşa'nın, Süheyb-i Rumi Zaviyesi'nin avlusundaki bu "*şadırvana isâle-i mâ-i lezîz için Dersaadet'ten Çorum'a mükemmel demir borular*" gönderildiğini kaydedilmiştir.¹⁶¹

H.1309/M.1892 yılına ait Çorum haritasında ve eski fotoğraflarda şadırvanın batısında yer alan zaviye, yukarıda da belirtildiği üzere günümüze kadar ulaşamamıştır.¹⁶² Ancak, haritadaki plana göre zaviyenin ortasında büyük bir sofa mevcuttur. İki kuzeyde, ikisi ise güneyde olmak üzere dört odanın ise sofaya açıldığı anlaşılmaktadır. Dört odanın ebatlarının birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Zaviyenin giriş kapısı ise doğu cephesindedir. Haritadaki çizime göre zaviyenin kuzeybatısında zaviyeden bağımsız girişleri olan tuvaletler bulunmaktadır. Bu tuvaletlerin de günümüze ulaşmadığı görülmektedir.

Camide yapı malzemesi olarak, tuğla, moloz taş ve sarı kesme taş kullanılmıştır.¹⁶³ Cami ve türbenin eğimli bir arazinin üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır. Caminin eğimli arazide olmasından dolayı son cemaat alanı ve türbenin altına kadar olan kısımda bir zemin kat bulunmaktadır. Zemin kata iki ayrı kapıdan girildiği görülmektedir. Girişlerinin bir tanesi merdivenin altında diğeri ise caminin kuzey cephesinde bulunmaktadır. Merdiven altında bulunan kapı küçük ve basık kemerli bir yapıdayken diğeri kapının nispeten daha büyük ve yuvarlak kemerlidir. Merdiven altındaki kapı caminin son cemaat bölümüne açılan kısmın alt katına açılmaktadır. Burada iki ayrı odanın olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁴ Son şeyh Abbas Külâhi Efendi'nin 1925'te zaviye binasının yıkılmasından sonra vefatına kadar burada yaşadığı belirtilmiştir.¹⁶⁵

Cami ve türbeye çıkılması için doğuda dokuz, batıda on bir basamaklı merdiven inşa edilmiştir. 2018 yılındaki tadilat ile zeminin düzenlendiği ve böylelikle birer basamak daha eklendiği anlaşılmaktadır. Camiye ulaşılması için kullanılan bu merdivenlerden çıktığında cami girişinden türbe girişine kadar uzanan son cemaat bölümüne ulaşılmaktadır. Balkon şeklinde inşa edilmiş olan son cemaat bölümünün tavanı ahşap, çatısı ise kiremit ile kaplıdır. Ahşap sütunların taşıdığı bu çatının, cami ve türbenin

¹⁶¹ Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmât*, 42-43.

¹⁶² ¹⁶² PLK.P. 785/1, 8 TEMMUZ 1892.

¹⁶³ Dünder, *Çorum Cami ve Mescitleri*, 72.

¹⁶⁴ Dünder, *Çorum Cami ve Mescitleri*, 70-71.

¹⁶⁵ Erkoç, *Sahabe ve Evliya Makamları*, 234- 235.

çatısından daha alçakta konumlandırıldığı görülmektedir. Ahşap sütunların birbirlerine kemerlerle bağlı olduğu fark edilmektedir.¹⁶⁶

Caminin kuzeydoğusunda bir adet minare bulunmaktadır. Bu minarenin alt kısmı kesme taştan 2.50x3.10 m. ebatlarındaki yüksek kaideden yapıldığı kaydedilmiştir.¹⁶⁷ Söz konusu kaidenin üzerine oturtulmuş olan minarenin yuvarlak olarak tasarlandığı görülmektedir. Minareye kuzeyde bulunan kemerli kapıdan girilmektedir. Minarenin gövdesi tamamen örme tuğlayken yalnızca şerefenin kesme taştan imal edildiği fark edilmektedir. Yuvarlak kurşun külahın üzerinde ise âlem yer almaktadır. Son cemaat alanından harime giriş mermer kaplı ve basık kemerli ahşap bir kapıdan girilmektedir.¹⁶⁸ Kapının üzerinde duran mermer kitabede “*Bismillahirrahmanirrahim selâmin aleyküm fedhulûhâ âminîn*” yazısı görülmektedir. Caminin harime açılan ana giriş kapısının kasası gülkurusu mermer, kemeri ise kirli beyaz ve siyah mermerden imal edilmiştir. İki kanatlı ve süslemeli olan bu büyük ahşap kapıdan harime girilmektedir.

Caminin ahşap kapısından girildiğinde harimin büyük bir kubbe ile örtülü olduğu ve mahfile kadar uzandığı görülmektedir. Bu Kubbe dışardan kiremitle örtülüdür. Doğu, batı ve güneydeki duvarların üzerine binen kubbeyi kuzeyde birbirine kemerle bağlı iki ahşap direk tutmaktadır. Cami kapısından girildiğinde, hemen üst kısımda ahşaptan bir mahfilin olduğu görülmektedir. Bu mahfile girişin sol tarafında bulunan on üç basamaklı ahşap merdivenlerle ulaşılmaktadır. Mahfilin harime bakan yönünde iki ahşap direk bulunmaktadır. Bu ahşap direkler ve diğer üç yöndeki duvarlar mahfilin ahşap tavanını tutmaktadır.¹⁶⁹ Mahfilin harime bakan yönünde ahşap korkuluklar bulunmakta olup orta kısmı yarım daire şeklinde dışa doğru çıkıntılıdır. Yapılan araştırmada harime toplam on sekiz pencereden gün ışığı girdiği görülmüştür. On tanesi altta sekiz tanesi üstte olan bu pencerelerin hepsi de yuvarlak kemerli yapıdadır. Üst pencerelerden mihrabın sol üstüne denk gelen pencerenin alt kısmında “*sene 1307*” yazısı göze çarpmaktadır.

Caminin güney cephesinden dışarıya çıkıntı yapan mihrabın beyaz mermerden dikdörtgen çerçevesi olduğu görülmektedir. Köşelik tablasında ise Anadolu camilerinin birçoğunda görülen “*كَلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ / Küllema dehale aleyhâ Zekeriyye'l-mihrâb*”¹⁷⁰ yazısı bulunmaktadır. Yedigene benzer beyaz mermerden yapılmış mihrabın

¹⁶⁶Dündar, *Çorum Cami ve Mescitleri*, 71.

¹⁶⁷ Dündar, *Çorum Cami ve Mescitleri*, 71.

¹⁶⁸ Dündar, *Çorum Cami ve Mescitleri*, 73.

¹⁶⁹ Dündar, *Çorum Cami ve Mescitleri*, 77.

¹⁷⁰ Bu Ayetin mihrap süslemelerinde yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Âl-i İmran 3/37.

başlıkları üzerindeki yaprak motifli taşlar dikkat çekicidir. Mihrapta kullanılan mermerin minberde de kullanıldığı görülmektedir. Minberin üzerinde bir de kitabe bulunmaktadır. Kitabede;

“Zehî makâm oldu hatîb-i şer’

Ki bunda emr-i bi’l ma’rûf ola nehyi ani’l münker

Sene 1308

Eser-i Demircizâde Esseyyid Mustafa Rif’at Efendi” yazılıdır.¹⁷¹

Yine aynı beyaz mermer kullanılarak imal edilen vaaz kürsüsü harimin güneydoğusunda yer almaktadır. Alt tarafı yere basmayan kürsünün duvara sabitlendiği anlaşılmaktadır.

Suheyb-i Rumi Camii’nin kuzeybatısında Hz. Suheyb-i Rumi ve Hz. Ubeyd-i Gazi’nin türbesi yer almaktadır. Buraya caminin son cemaat kısmından kemerli ahşap bir kapıyla girilmektedir. Kapının doğu ve batısında bulunan yüksek ve yuvarlak kemerli iki pencere göze çarpmaktadır. Hem pencereler hem de kapı kemerlerinin barok karakterli farklı motiflere sahip kilit taşlarının olduğu kaydedilmiştir.¹⁷² Cami girişinin solunda bulunan bu kapıdan içeri girildiğinde geniş bir odaya ulaşılmaktadır. Bu odadaki pencerelerden biri caminin içine ikisi son cemaat bölümüne diğer ikisi ise batıya açılmaktadır. Yapılan çalışmada Hz. Suheyb-i Rumi ve Hz. Ubeyd-i Gazi’nin Türbesi’ne bu odadan bulunan ahşap kapıdan giriş yapıldığı görülmektedir. Türbenin giriş kapısı sarı ve siyah mermerli, yuvarlak kemerli olarak inşa edilmiştir. İçeride bulunan kapının üzerinde bir kitabe olduğu anlaşılrsa da günümüzde yalnızca kitabe yeri bulunmaktadır. Kapının iki yanında yüksek iki adet pencere mevcuttur. Türbe içten içe 6.60x6.60m. ebatlarında tam kare planlı olarak yapıldığı kaydedilmiştir.¹⁷³ Türbenin üzerinde de camininkine benzer bir kubbenin bulunduğu görülmektedir. Türbede kuzeydeki odaya açılan iki pencere dışında diğer yönlere açılan ikişer altta birer tane de üstte olmak üzere toplam sekiz alt, üç tane de üst pencereden ışık almaktadır. Türbenin kapısından içeri girildiğinde sol duvarda bulunan pencereler caminin içerisine açılmaktadır. Pencereler dikdörtgen şekilli olup kemerli yapıdadır. Türbenin ortasında demir parmaklıkla çevrili,

¹⁷¹ Dündar, *Çorum Cami ve Mescitleri*, 77.

¹⁷² Dündar, *Çorum Cami ve Mescitleri*, 73.

¹⁷³ Dündar, *Çorum Cami ve Mescitleri*, 73.

yan yana iki sanduka bulunmaktadır. Giriş kapısına yakın olan ilk sanduka Hz. Ubeyd-i Gazi'ye, ikinci sanduka ise Hz. Suheyb-i Rumi'ye aittir.

Cami ve Zaviyenin arşivde bulunan 12 Zilhicce 1309/8 Temmuz 1892 tarihli evraka uygun olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere H.1309/M.1892'deki plan çizimlerinden önce 08 Zilkade 1307/29 Haziran 1890 tarihinde masrafları Hazine-i Hassa'dan karşılanmak üzere inşa edilme kararı verilmiştir.¹⁷⁴ Bu dönemde Hacı Ömer Hulusi Efendi'nin zaviyedar olarak görev yaptığı bilinmektedir.¹⁷⁵ Ömer Hulusi Efendi'nin yeğeni ve halefi olan zaviyenin son şeyhi Abbas Külahi Efendi'nin İhsan Sabuncuoğlu'na anlattıklarından elde ettiğimiz bilgilere göre Ömer Hulusi Efendi dönemin hükümdarının birinci imamı ile arkadaştır.¹⁷⁶ Sultan Abdülaziz'in birinci imamı olan Hafız Reşit Efendi ile talebelikten ders arkadaşı olan Ömer Hulusi Efendi'nin ilerleyen süreçte cami ve zaviyenin tamiratı için Reşit Efendi'nin nüfuzundan yararlandığı belirtilmiştir. Ömer Hulusi Efendi döneminde Çorumlu Yedi-Sekiz Hacı Hasan Paşa'nın İstanbul'daki nüfuzu kullanılarak Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin imarı konusunun Sultan II. Abdülhamit'e iletildiği kaydedilmiştir.¹⁷⁷ Sultan II. Abdülhamit Hazine-i Hassa'dan olmak üzere Çiftler Çiftliği hasılatından 90 bin kuruşu zaviyeye bahşetmiştir.¹⁷⁸ Kara Bayraktaroğlu Hacı Ağa başkanlığında 8 kişilik bir heyet kurulup inşa faaliyetlerine başlamıştır. Ancak ilk gelen 90 bin kuruşun yetmediği, İstanbul'a arz edildiği sırada Ömer Hulusi Efendi'nin vefat etmesi üzerine zaviyedar olan yeğeni ve damadı Abbas Efendi'nin konuyla bizzat ilgilendiği ifade edilmektedir.¹⁷⁹

Zaviyenin Suheyb-i Rumi hazretleriyle ilişkili olmasından fayda sağlanarak ikinci kez Hazine-i Hassa'dan 80 bin kuruş daha temin edilebildiği bilinmektedir.¹⁸⁰ Çorum halkının

¹⁷⁴ HH.İ. 77/43, 08 Za 1307/29 Haziran 1890.

¹⁷⁵ Ömer Hulusi Efendi H.1299 yılında "imâmet cihetine mutasarrıf olan Hüseyin bin Osman Halife bundan kırk sene akdem bilâ veled fevt edüp yeri hâlî ve cihet i mezkûr mahlûl ve hizmet i lâzimesi mu'attala kalup işbu bâ'isü'l 'ilâm arz ı ubüdiyyet el Hâc Ömer Hulusi Efendi ibn i Hasan dâ'ileri erbâb ı istihkâktan olup lede'l imtihân" imâmet cihetinde ehliyeti olduğu açıkça anlaşılacak şekilde tayin edilmiştir. Ç.Ş.S. Sahife No: 134 Hüküm No: 218 Tarihi: 15 Şaban 1299. Ömer Hulusi Efendi'nin zaviyedar olarak tayini ise H.1303 tarihinde "zâviyedârlık ı mezkûr mezbûr Osman uhdesinden ref'le yerine salâh ı hâl ve diyânet i kemâl ile ma'rûf ve iffet ve istikâmet ile mevsûf ders i âmm ve muhtâr ı cemâ'at i müslimîn i mezbûrûn olup vakf-ı mezkûrda imâmet cihetine bâ berât ı şerîf mezbûr Osman'ın müştereki olup zâviyedârlık ı mezkûru ve umûr ı vakfî her vechile idâre ve rû'yete muktedir idüğü sair sikât-ı sahîhatü'l kelimâtın meclis i mezkûrda bi'l muvâcehe alâ tarîki'ş şehâde ihbârlarıyla zâhir ve mütebeyyin olan işbu bâ'isü'l 'ilâm el Hâc Ömer Hulusi Efendi ibn i Hasan uhdesine zâviyedârlık ı mezkûru nizamına tevfikân vazîfe i mersûmesiyle tevcîh ve yedine" karar verilmiştir. ÇŞS. 10-315/465., 23 R 1303/30 Aralık 1885.

¹⁷⁶ Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, 55-56.

¹⁷⁷ Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, 55.

¹⁷⁸ Erkoç, Sahabe ve Evliya Makamları, 234- 235.; Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, 55.

¹⁷⁹ Erkoç, Sahabe ve Evliya Makamları, 234- 235; Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, 56.

¹⁸⁰ Erkoç, Sahabe ve Evliya Makamları, 234- 235; Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, 56.

toplucu Abbas Efendi'yi seçerek İstanbul'a işlerin takibi için gönderdiği ve Sultan II. Abdülhamit'in kendisine ayrılan hazinesinden 150 bin kuruş tahsis ederek cami ve türbenin yeniden inşasını sağladığı kaydedilmiştir.¹⁸¹ Ancak saraydan gelen paranın yetmediği halde üçüncü kez Sultan'dan para istemeye çekinildiği kaydedilmiştir. Bunun üzerine eksik kalan minber, mihrap, kapı ve kürsü maliyetinin halk tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır.¹⁸² Tahtaları komisyonca karşılanan kapı ve ahşap işlerinin Kâmil oğlu Hacı Usta tarafından ücretsiz bir şekilde imal edildiği dile getirilmektedir.¹⁸³ Minber ve mihrap içinse Sağpazar ve Taypı köyleri arasında bulunan mermer Sağpazarlı bir köylü tarafından çıkarılıp Çorum'a getirilmiştir. Çorum'da Ateş'in Mustafa Efendi adında bir marangoz, beyaz mermerin işçiliğini yaparak minber ve mihrabı imal etmiştir. Nitekim minberin üzerindeki "...Sene 1308 Eser-i Demircizâde Esseyyid Mustafa Rıf'at Efendi" ibaresinden de anlaşılacağı üzere minber ve mihrabın bitirilişi H. 1308/M. 1890 senesine denk gelmiştir. Mihrap, minber ve kürsüde bulunan altın yıldızların ise Beşiktaş Muhafızı Yedi-Sekiz Hacı Hasan Paşa tarafından hediye edildiği belirtilmiştir.¹⁸⁴

Abbas Külahi Efendi'nin cami ve türbenin yeniden inşasıyla beraber kendi imkânlarıyla zaviyenin tamiratıyla da bizzat ilgilendiği belirtilmiştir.¹⁸⁵ Caminin batısında inşa olunan zaviyeye Abbas Külahi Efendi'ye intisaplı müritlerinde desteğinin bulunduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda Suheyb-i Rumi cami, türbe ve zaviyesinin 1990 tarihine kadar herhangi bir tamir geçirdiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Yapıldıktan sonra ilk tamirat 1990-1991 tarihlerinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tamiratta bazı duvarların yenilendiği ve derz dolgularının yapıldığı, içerideki bazı ahşapların ise boyandığı belirtilmiştir.¹⁸⁶ Şadırvanın ne zaman kaplandığı bilinmeyen seramikleri sökülerek yerine taş taklidi kaplamalar yapıldığı kaydedilmiştir.¹⁸⁷

Cami, türbe ve şadırvanın geçirdiği son onarım faaliyeti ise Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 29 Nisan 2016 tarihinde ihale edilerek özel bir firmaya üzerinden gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁸ 2016 yılında restorasyon çalışmaları başlayan yapının Vakıflar Genel

¹⁸¹ Salname-i Vilayet-i Ankara, 1325, s. 298; Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmât*, 54.

¹⁸² Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, 46.

¹⁸³ Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, 55-56.

¹⁸⁴ Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, 56.

¹⁸⁵ Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, 56.

¹⁸⁶ Dündar, *Çorum Cami ve Mescitleri*, 77.

¹⁸⁷ Dündar, *Çorum Cami ve Mescitleri*, 77.

¹⁸⁸ Çorum Haber, "Hıdırlık'ta restorasyon Ramazan sonu başlıyor", erişim tarihi: 15 Şubat 2020, <http://www.corumhaber.net/guncel/hidirlikin-restorasyonu-ramazan-sonu-basliyor-h55138.html>

Müdürlüğü tarafından belirlenen ücretinin ise 1 milyon 300 bin lira olduğu belirtilmiştir. Restorasyon çalışmalarının tamamen aslına uygun bir biçimde gerçekleştirildiği kaydedilmiştir.¹⁸⁹ Cami yeniden kullanıma başlanması 2 Şubat 2018 Cuma namazıyla birlikte başlamışa da restorasyonu tamamlanan Hıdırlık Süheyb-i Rumi Camisi'nin resmi açılışı, 8 Mayıs 2018 tarihinde gerçekleştirmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı Çorum Müftülüğü, “Hıdırlık (Süheyb-i Rumi) Camii tekrar ibadete açıldı”, erişim tarihi: 15 Şubat 2020, <https://corum.diyaret.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&contentid=824>

¹⁹⁰ Haberler.com, “Vakıf Haftası ve Restorasyonu Tamamlanan 250 Eserin Toplu Açılışı”, erişim tarihi: 15 Şubat 2020, <https://www.haberler.com/vakif-haftasi-ve-restorasyonu-tamamlanan-250-10830020-haberi/>; Anadolu Ajansı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, 250 Eserin Toplu Açılış Töreni'nde konuştu”, erişim tarihi: 15 Şubat 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/cumhurbaskani-erdogan-250-eserin-toplu-acilis-torende-konustu/146>

İKİNCİ BÖLÜM

SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİ'NİN SOSYO-EKONOMİK VE İDARİ YAPISI

2.1. ZAVİYENİN VAKIFLARI VE EKONOMİK YAPISI

Vakıf kelimesinin sözcük anlamının “durma”, “durdurma” veya “alıkoyma” olduğu belirtilmiştir.¹⁹¹ Vakıf, kişilerin kendilerine ait olan menkul veya gayrimenkullerini toplum yararına bağışlamaları olarak tanımlanmaktadır.¹⁹² Vakıf müessesesinin kökeninin Roma İmparatorluğuna kadar uzanmaktadır.¹⁹³ Esasen İslamiyet ile birlikte yeni bir biçim kazandığı ve Osmanlı döneminde ise toplumun vazgeçilmez bir unsuru haline geldiği görülmektedir.¹⁹⁴

Vakfedilen malların özel mülk olmaktan çıkarak *Mâlikü'l-mülk* olan Allah'ın kabul edilerek vakfa ait tüzel kişiliği olan bir mal haline geldiği belirtilmiştir.¹⁹⁵ Vakfı yapan kişiye “*vâkıf*”, vakfedilen bina ve müesseselere “*hayrat*”, hayratın devamlılığını sağlayabilmesi ve topluma hizmet için vakfedilen tarım alanları, bina, nakit para gibi gelir kaynaklarına “*akar*”, vakfin kuruluş belgesine ise “*vakfiyye*” adı verildiği bilinmektedir.¹⁹⁶ “*Vakfiyye*” ya da “*vakıfname*” olarak isimlendirilen vesikaların, vakıf sahipleri tarafından belirlenen ve kadı tarafından hukuken tescillenen, vakıf şartları ve idare şeklini içerdiği kaydedilmiştir.¹⁹⁷

Vakfin işlerini vakıfnamede yazılı olan şartlara uygun biçimde idare etmek üzere tayin edilen kişiye “*mütevelli*” adı verilmiştir.¹⁹⁸ Vakfın idari ve mali tüm sorumluluğunu vakıf mütevellisi üstlenmekteydi.¹⁹⁹ Osmanlı döneminde kimi vakıflarda bir mütevelli

¹⁹¹ Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, “vakf” md., 1495.; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2010), “vakf” md., 1321.

¹⁹² Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2013), 245.; Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *TDVİA*, c. 42 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 475.

¹⁹³ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, *Vakıflar Dergisi* 2 (1942): 9.

¹⁹⁴ Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, 1-14.; Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 246.

¹⁹⁵ Erol Cansel, “Vakıf: Kuruluşu İşleyişi ve Amacı”, *Vakıflar Dergisi* 20 (1988): 321-327.

¹⁹⁶ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *TDVİA*, c. 42 (TDV Yayınları, 2012), 479.

¹⁹⁷ Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, 18.; Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, “vakf” md., 1495.; Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, “vakfiyye” md., 1322; Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 249.

¹⁹⁸ Günay, “Vakıf”, 478.; Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, “mütevelli” md., 922.

¹⁹⁹ Ocak, “Zaviyeler”, 260.

bulunurken kimisinde ise birden fazla müteveli bulunduğu görölmektedir. Vakıfların vakfiyesine göre değişiklik gösteren bu duruma genelde babadan oğula geçen vakıflarda rastlanılmaktadır. Vakıf mütevellisinin birden fazla oğlu olması durumunda bütün oğullarına hisseli bir şekilde vakfı devrettiği ifade edilmektedir.²⁰⁰ Böylelikle bu tür vakıf müesseselerinin birden fazla müteveli ile yönetildiği ayrıca vakfın aile içerisinde kalmasının da sağlandığı anlaşılmaktadır.²⁰¹

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde sosyal denge ve düzenin vakıflar aracılığıyla toplum tarafından sağlandığı anlaşılmaktadır.²⁰² İnsanların hayır yapma veya adını öldükten sonra da yaşatma gibi konulara yönelik arzularının, vakıfların kurulması ve yaygınlaşmasında etkili olduğu kaydedilmiştir.²⁰³ İslam dünyasının genelinde olduğu gibi Selçuklu ve Osmanlı'da da mescit ve camiler, mektep ve medreseler, imaretler, kütüphaneler, misafirhaneler, hastaneler, çeşmeler, yollar ve köprüler, hamamlar, kervansaraylar, tekke ve zaviyelerin inşası ve hizmetlerin devamlılığının vakıflar aracılığıyla gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.²⁰⁴ Bilhassa Anadolu ve Rumeli'de kurulan tekke ve zaviyelerin devletinde desteğini alarak vakıflar aracılığıyla hizmetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Zaviyelerin hizmetlerini sekteye uğratmadan sağlayabilmeleri için devlet yöneticilerinin zengin vakıflar bağışladıkları özellikle ıssız geçit ve yollarda kurulduğu bilinen zaviyelerden devletin öncelikli beklentisinin, gelip geçen yolculara yemek vermek ve barındırmak olduğu kaydedilmiştir.²⁰⁵ Kurulan bu zaviyelerin yanında bir mescit de bulunmaktaydı.²⁰⁶ Cami ve zaviyenin gelirleri tek bir vakıftan yürütölmüş ancak kullanılmak üzere vakfedilen mal veya nakit paraların Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nde olduğu gibi bazen yalnızca camiye veya yalnızca zaviyeye yönelik olduğu da görölmüştür.

Hız. Suheyb-i Rumi türbesi etrafında kurulu olan mescit ve zaviyeye “*Müluk-u Selçukıyye tarafından*” inşa edildikten sonra “*li-ecli'z-ziyara ayende ve revendeye ta'amiyye olmak üzere*” civarda bulunan bazı araziler ile Karaca Karyesi malikânesi

²⁰⁰ Ocak, “Zaviyeler”, 262-263.; Yediöldız, “Vakıf”, 480-481.

²⁰¹ Ocak, “Zaviyeler”, 263.

²⁰² Yediöldız, “Vakıf”, 2012, 481.; Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, 246.

²⁰³ Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, 246-247.

²⁰⁴ Yediöldız, “Vakıf”, 479.

²⁰⁵ Halil İnalçık, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. 9 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 134.

²⁰⁶ M. Baha Tanman ve Sevgi Parlak, “Tekke”, *TDVİA*, c. 40 (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 371.; Yediöldız, “Vakıf”, 481.

vakfedilmiştir.²⁰⁷ Bunun yanı sıra M.1325/H.1904 tarihli Ankara Vilayet Salnamesinde benzer bir ifade ile “*Suheyb-i Rumi ibn-i Sinan kasabaya çeyrek saat mesafede hıdırlık nam-ı mevki’-i mürtefide defni hakk-ı ıtırnak olub türbe-i şerifeleri ve cenabında bulunan camii şerif ve zaviyeleri müluk-u selçukiyye tarafından...*” bina ve inşa edilerek civarda bulunan araziden yeteri kadarının vakfedildiği yer almaktadır.²⁰⁸

Selçuklu döneminde inşa edilerek vakfa kavuşturulduğu belirtilen Suheyb-i Rumi Zaviyesi’nin vakıflarıyla ilgili ulaşılan en eski kaydın H. 984/M.1576-1577 tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kaynaklarda Sultan II. Selim tarafından Hıdırlık bölgesindeki arazilerin zaviyeye vakfedildiği görülmektedir.²⁰⁹ Suheyb-i Rumi Zaviyesi Vakfı’na ait olduğu bilinen araziler, hem zaviyenin de içinde bulunduğu Hıdırlık bölgesindeki geniş arazileri hem de bölgeye nispeten uzakta olan Karaca karyesi, Karapınar karyesi ve Kağâni Mezrasında bulunan arazileri kapsamaktadır.²¹⁰ Zaviyenin, Hıdırlık mevkiinde geniş arazilerinin bulunuyor olması, bölgenin demografik ve sosyal yapısını da pek tabii etkilemiştir. Nitekim 1576 yılındaki kayıtlarda “*Hıdırlık Zaviyesi Mescidi*” adıyla bölgenin mahalle olduğu belirtilirken daha önceki kayıtlarda “*Hıdırlık nam-mevkii*” olarak anılması buranın zaviye ile birlikte şenlendiğini gerçeğini doğrulamaktadır.²¹¹ Hıdırlık bölgesinde zaviyenin etkisiyle kurulduğu anlaşılan mahallenin tarıma açılarak zamanla sosyal bir yaşam alanına dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Suheyb-i Rumi Zaviyesi Vakfı’na ayrıca Çorum Hâss-ı Hümâyûnu’ndan elde edilen hububatın belli bir kısmı vakfedilmiştir.²¹² Mesela H.1295/M.1878 yılındaki “...*Suheyb-i Rûmî radyallâhu anhû’l bârî hazretlerinin vakfî dâhilinde hâss-ı hümâyûndan bâ-berât-ı âlî maktû’ elli kile hinta...*” tahsis edildiğini içeren belge ve H.1299/M.1882 yılına ait belgeden “*Çorum... ..hâss-ı hümâyûnundan tahsîs ve maktû’ kılınan a’sâr-ı şer’î hâsılâtından senevî elli kile-i Çorum hinta...*” tahsis edildiği anlaşılmaktadır.²¹³ Osmanlı sultanlarının Hâss-ı Hümâyûn’dan toprak vakfetmiş olmaları Hz. Suheyb-i Rumi ve adına

²⁰⁷ Ali İzzet Efendi, Tezkire-i Makâmât, 53-54.

²⁰⁸ Salname-i Vilayet-i Ankara, 1325: s298.

²⁰⁹ Şahin, “Suheyb’i Rumi Hazretlerinin Çorum’da adına yapılan Vakıfları”, 223.

²¹⁰ ÇŞS. 8-42/73., 19 Ş 1295/18 Ağustos 1878.; ÇŞS. 10-315/465., 23 R 1303/30 Aralık 1885.

²¹¹ 54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum, 20.

²¹² Suheyb-i Rumi Zaviyesi’ne “...vakıf müstağillâtından ancak kasaba-i mezkûre dâhilinde vâki’ hâss-ı hümâyûnundan muhassas ve maktû’ kılınan...” hububatın sarf edildiği belirtilmektedir. ÇŞS. 9-134/218., 15 Ş 1299/2 Temmuz 1882.; ÇŞS. 10-202/315., 15 C 1302/1 Nisan 1885.; ÇŞS. 10-315/465., 23 R 1303/30 Aralık 1885.

²¹³ ÇŞS. 8-42/73., 19 Ş 1295/18 Ağustos 1878.; ÇŞS. 9-134/218., 15 Ş 1299/2 Temmuz 1882.

kurulmuş olan zaviyeye devletin ehemmiyet verdiğini göstermektedir. Osmanlı sultanlarının sahabe ve evliya türbelerine her daim önem verdikleri de bilinmektedir.²¹⁴

Devletin, Suheyb-i Rumi Zaviyesine araziler vakfetmesine karşılık en büyük beklentisinin belki de ayende ve revendeye hizmet olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Selçuklular tarafından “*li-ecli’z-ziyara ayende ve revendeye ta’amiyye olmak üzere*” araziler vakfedildiğinin kaydedilmesi de bunu destekler niteliktedir. Öte yandan Osmanlı kaynaklarında geçen “...türbe-i şerifi pîşgâhında kâin zâviyesi derûnunda âyende vü revendeye it’âm-ı ta’âm ettirmek üzre zâviyedârlık cihetini...”²¹⁵ içeren evrakta gelip geçen yolculara hizmet etme konusu yer almaktadır. Zaviyeye tahsis edilen arazi vakıfları gelirlerinin harcanması biçiminden devletin bu müesseseden beklentisinin öncelikle gelip geçen yolculara yani imparatorluğun ulaşım ağının sağlıklı bir şekilde işlemesine ve şehirdeki fakir fukaranın barınma, yeme, içme gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına katkı sunması olduğu anlaşılmaktadır.

Suheyb-i Rumi Zaviyesi Vakfı, zaviye, cami, misafirhane, imarethane, çeşmeleri ve arazileriyle kompleks bir yapıdadır. Bu geniş hizmet ve çalışma alanı sebebiyle çeşitli giderlerinin de olması kaçınılmazdır. Nitekim binaların tamiri, bakım ve onarımı, ısınma ve aydınlatılması, hizmette bulunanların maaşları, yoksul ve kimsesizlerin doyurulması, ayende ve revendenin ihtiyaçlarının giderilmesi gibi birçok farklı gider kaleminin olduğu pek tabiidir. Bu masrafların karşılanması için vakfedilen arazilerin yanı sıra bir de halk kendi mallarından bağışlarda bulunmuştur. Suheyb-i Rumi Zaviyesi’nde bu duruma sıkça rastlanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çorum halkının sosyal ve kültürel yaşantısında inanç ve zihin dünyasında Hz. Suheyb-i Rumi ve türbesi etrafına kurulu olan zaviyenin ne denli önemli olduğu yapılan bağışlardan da anlaşılmaktadır. Söz konusu giderlerin karşılanmasını için Çorum ahalisinin elinden gelen yardımı esirgemediği görülmektedir. Bağış yapacak olan şahıslar bir şartname ile bu eylemi gerçekleştirmekte ve bağışını garanti altına almaktaydılar. Mesela; H.1260/M.1845 yılında Hacı Vaiz oğlu Seyyid Ali Ağa adına vekaleti bulunan Seyyid Osman Hilmi Efendi, müteveli tayin edilen Ömer oğlu Seyyid Ali ile birlikte Kadı Efendi’ye müracaat ederek vakfiyesini düzenlettirmek istemiştir. Hacı Vaiz oğlu Seyyid Ali Ağa, malından ayırdığı bin yedi yüz kuruşu on beş kuruşunu Suheyb-i Rumi Camii’nde mum yakılması için vakfetmiştir.

²¹⁴ Bu konuda bk. Ömer Lütfü Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi* 2 (Ankara 1942): 290-291.

²¹⁵ ÇŞS. 10-202/315., 15 C 1302/1 Nisan 1885.

Geriyeye kalan parayı da bölgedeki diğere cami ve medreselere vakfettiğı anlaşılmaktadır.²¹⁶ Bir başka misalde, H.1281/M.1864 yılında Uncu kızı Zeliha adlı bir vatandaş öldükten sonra malının üçte ikisini yani kıymetli kilim ve iki yüz kuruşluk kısmını, Suheyb-i Rumi/Hıdırlık Camiinde vakfetmek üzere Ak Mehmed-zâde Hacı Osman Ağa'yı *vasî-i muhtâr* tayin etmiştir.²¹⁷ Müftü Tahir Efendi Hanımı Saide kızı Hacı Ali Hatun ise H.1337/M.1920 yılında zaviyenin bahçesinde bulunan çeşmenin aydınlatılması için on dört bin kuruş mecrediye parasının bir kısmını vakfederek Kurdoğlu Hacı Ömer Ağa'yı da müteveli tayin etmiştir.²¹⁸

Suheyb-i Rumi Camii ve türbesinde hafızların özellikle Ramazan ayında Kur'an-ı Kerim okumalarının bir adet olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Bazı kimseler vefat ettikten sonra kendi adlarına Kur'an-ı Kerim okunması şartı ile çeşitli mal ve nakit para vakfetmişlerdir. Bu vakfedilen mal veya paralar genelde Kur'an-ı Kerim okuyan hafızlara yönelik olmuştur. Mesela H.1292/M.1875 yılında vefat eden Hacı Ali Baba;

“...ben bi-emri'llâhi te'âlâ vefât eylediğimde cemî'-i terekem ahz u kabz ve bey' olunup ve sünnet-i seniyye üzere techîz ve tekfinim görülüp düyûn-ı müsbeste zuhûr eder ise ba'de'l-edâ benim aslâ vârisim olmamağla bâkî kalan terekemin esmâni sene be-sene vech-i şer'î üzere istirbâh olunup nemâsı medîne-i mezkûre civârında defîn-hâk-i ıtır-nâk olan sahâbe-i kirâmdan alemdâr-ı hazret-i Nebvî Suhayb-ı Rûmî radyallahu anhu'l-bârî hazretlerinin türbe-i Şerîfelerinde beher sene şehr-i Ramazân-ı mağfîret-nişânda Kur'ân-ı azîmü's-şândan yevmiyye bir cüz'-i şerîf tilâvet eden huffâz efendilere verile...” diyerek Mansuroğlu Hacı Hafız Ali'yi vasi tayin etmiştir.²¹⁹

Hacı Ali Baba, vefat ettikten sonra her sene Ramazan ayında Hz. Suheyb-i Rumi'nin türbesinde Kur'an okuyan hafızlara verilmek üzere malının bir kısmını vakfetmiştir. Bunun yanı sıra H.1323/M.1905 yılında Çorum müftüsü Ali Tahir oğlu Hasan Efendi de özellikle Kur'an okuyan hafızlara yönelik *“sim mahbûbî yirmi kuruş hesabıyla beş yüz kuruş”* vakfetmiştir.²²⁰ Müftü Hasan Efendi malını vakfederken Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin şeyhi olan Abbas Efendi'yi vasi tayin etmiştir. Abbas Efendi'nin vefat etmesi halinde de tevliyetin Çorum'un o dönemki müftüsüne geçmesini şart olarak belirlemiştir. Vakfettiğı *“beş yüz kuruşun müteveli tarafından istirbah*(faize konulması) *olunup hasıl olan nemasından* (elde edilen kârından)”, hafız olan on kişiye eşit olarak

²¹⁶ ÇŞS.1-13/90., 6 S 1260/ 26 Şubat 1844.

²¹⁷ ÇŞS. 3-83/156., 29 R 1281/1 Ekim 1864.

²¹⁸ Ali İlca, “Çorum Vakıfları”, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2001), 107-108.

²¹⁹ ÇŞS. 6-172/227., 22 N 1292/22 Ekim 1875.

²²⁰ ÇŞS. 16-174/292., 19 Z 1323/14 Şubat 1906.

dağıtılmasını, bu hafızların da her yıl 12 Mayıs'ta Suheyb-i Rumi Camiinde kılınan öğle namazından sonra Hatm-i Şerif okuyarak sevabını Hz. Peygamber'in, müçtehidin, bütün Müslümanların, vakfedenin akrabalarının, hatim ve mevlit okuyan hafızlar ile mütevellinin geçmişlerinin ruhuna hediye edilmesini şart olarak sunmuştur.

Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin H.1309/M.1892 tarihinde yeniden inşa edilmesi sürecinde de hem devlet erkânı hem de Çorum ahalisinin çeşitli mallar ve nakit para vakfettiği bilinmektedir. Nitekim cami ve türbenin inşası için Sultan II. Abdülhamit Han önce Hazine-i Hassa'dan olmak üzere Çiftler Çiftliği hasılatından 90 bin kuruşu daha sonra ise 150 bin kuruş daha vakfetmiştir.²²¹ Sultan'ın vakfettiği paranın yetmemesi üzerine minber, mihrap, kapı ve kürsü maliyetinin halk tarafından karşılanmıştır.²²² Tahtaları tamirat komisyonunca karşılanmış, kapı ve ahşap işlerini Kâmil oğlu Hacı Usta ücretsiz bir şekilde imal etmiştir. Minber ve mihrap ise Sağpazar ve Taypı köyleri arasında bulunan mermerin Sağpazarlı bir köylü tarafından çıkarılıp Çorum'a getirilmesiyle yapılmıştır.²²³ Mihrap, minber ve kürsüde bulunan altın yıldızların ise Beşiktaş Muhafızı Yedi-Sekiz Hacı Hasan Paşa tarafından hediye edildiği kaydedilmiştir.²²⁴ Anlaşıldığı üzere Çorum halkı, Suheyb-i Rumi Zaviyesi için seferber olmuş ve hep birlikte müthiş bir irade sergileyerek Sahabeye yakışır bir külliyei yeniden inşa etmiştir.

Son olarak H.1316/1899 yılında zaviyede bulunan cami ve türbenin aydınlatma masraflarının karşılanması için devlet tarafından "...senevî sekiz yüz yirmi beş kuruş" tahsis edilmiştir.²²⁵ Böylelikle Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin bütün giderlerinin bir şekilde karşılandığı anlaşılmaktadır. Öyle ki araziler tahsis edilerek tasarruf hakkının zaviyeye verilmesinin yanı sıra olağan dışı durumlar karşısında gerek devletin gerekse halkın kayıtsız kalmayarak fazladan yardımlarda bulunması bunun bir göstergesi olmalıdır.

2.2. ZAVİYENİN İDARİ YAPISI VE İŞLEYİŞİ

Tekke ve zaviyelerin birçok gider kaleminin olduğu bilinmektedir. Bununla beraber köylerde kurulmuş olan zaviyelerin ekseriyetinin bir çiftlik manzarası özelliği taşıdığı

²²¹ Salname-i Vilayet-i Ankara, 1325, 298; Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmât*, 54.; Erkoç, *Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları*, 234- 235.; Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, 55.

²²² Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, 46.

²²³ Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, 56.

²²⁴ Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, 56.

²²⁵ SD. 148/21, 22 Z 1316/3 Mayıs 1899.; BEO.1305/977857, 28 Z 1316/9 Mayıs 1899

kaydedilmiştir.²²⁶ Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin de buna benzer bir zaviye olduğu aşikârdır. Nitekim Suheyb-i Rumi Zaviyesi Vakfına ait arazilerin bir kısmı da zaviyenin etrafındaki geniş arazileri kapmaktadır.²²⁷ Bu tür özellik taşıyan zaviyelerin etrafında bulunan arazide bizzat dervişler tarafından tahıl, sebze ve meyve yetiştiriliyor olduğu ifade edilmektedir.²²⁸ Bu kapsamda, Suheyb-i Rumi Zaviyesi civarında bulunan arazide de zaviyeye bağlı bulunan dervişlerin çalıştığı söylenebilir. Böylece günlük masraflarını ve yiyeceklerini kendi içlerinde halledebildikleri de fark edilmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere söz konusu arazi ve çeşitli mallardan elde edilen gelirler zaviyenin bakımı ve onarımına, dervişler ile misafirlerin ağırlanmasına, görevli hizmetlilerin ücretlerine ve zaviyedar ile hissedarlara paylaştırılmaktaydı. Zaviyelerde yapılan hemen her işin bir görevlisi bulunmaktadır. Buna göre zaviyeler aynı zamanda bir vakıf kuruluşu olduğu için vakıfları yöneten bir mütevellisi, gelir ve giderleri kontrol eden bir vakıf nâzırı, bir muhasebecisi ve bir de kâtibi bulunmaktadır.²²⁹ Suheyb-i Rumi Zaviyesi'ne ait bir vakfın olduğu bilinmekle birlikte günümüze ulaşabilmiş kapsamlı bir vakıf evrakına rastlanılamamıştır. Bu sebeple vakıf görevlilerine ait bilgilerden yoksun kalınmıştır.

Zaviye görevlileri ise kurulan yapının büyük veya küçük olmasına göre değişiklik gösterdiği bilinmektedir.²³⁰ Temel görevlileri; zaviyedar, zaviye hizmetkârı, ferraş ve genellikle içeriğine göre türbedar, duâgûdur.²³¹ Aynı zamanda camisi de bulunan zaviyelerde ayrıca imam ve hatiplik, müezzinlik veya kürsü şeyhliğinin de bulunduğu kaydedilmiştir.²³² Ortalama bir Anadolu zaviyesi ve vakfında bulunan bütün görevlilerin Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nde de bulunması prensip olarak mümkün görünmektedir. Ancak, elimizdeki mevcut vesikalar, bu konuda pek fazla ayrıntı içermemektedir.

Zaviyedarlar, zaviye ve genellikle vakfın yöneticisi konumundaki şeyhlerdir.²³³ Söz konusu zaviyeye ait olan arazilerin işletilmesi ve zaviyenin giderlerinin karşılanmasında söz sahibi isim zaviyenin şeyhidir. Zaviye şeyhinin dünyevi işleri kontrol altında

²²⁶ Ocak, "Zaviyeler", 264.

²²⁷ Şahin, "Suheyb'i Rumi Hazretlerinin Çorum'da adına yapılan Vakıfları", 223.

²²⁸ Ocak, "Zaviyeler", 264-265.

²²⁹ Saim Savaş, *Bir Tekke'nin Dini ve Sosyal Tarihi: Sivashlı Ali Baba Zaviyesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 137.; Ocak, "Zaviyeler", 264-265.

²³⁰ Saim Savaş, "Tokat'ta Hoca Sünbül Zaviyesi", *Vakıflar Dergisi* 24 (1994): 204.

²³¹ Mustafa Kara, "Tekke", *TDVİA*, c. 40 (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 369.

²³² Ocak, "Zaviyeler", 265.

²³³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 155.

tutmasının yanı sıra dervişan ve ahalinin manevi âlemini iri ve diri tutma görevi söz konusudur.²³⁴ Neticede zaviyeler, şeyh merkezli dini yapılar olsa da vakıfları ve arazilerinin olması, içerisinde birçok insanı barındırması ve gelip geçene ikramlarda bulunulması dünyevi işleri de zorunlu kılmıştır. Zaviyenin başında bulunan zaviyedarı tanımlamak için farklı kelimeler kullanılmıştır. Bunlar hemen hemen aynı anlamı taşıyan; zaviyenişin, zaviye şeyhi, postnişin, seccadenişin, tekyenişin ve meşâyih kelimeleridir.²³⁵

Zaviyelere şeyh atamaları tarikat geleneklerine bağlı olarak bir şeyhin veya tarikat önderinin tavsiyesi üzerine gerçekleştiği kaydedilmiştir. Osmanlı'da önceleri atama yöntemi bu şekildeyken ilerleyen süreçte şeyhlere berat verilerek devletin denetim sağlama yoluna gittiği anlaşılmaktadır.²³⁶ Nitekim 1826 yılında Evkaf-ı Humayun Nezareti'nin kurulmasına kadar idari ve mali yönden bağımsız oldukları kaydedilmiştir. Evkaf-ı Humayun Nezareti'nin kontrolüne giren zaviyeler mali özerkliklerini kaybetmiştir.²³⁷ Meclis-i Meşayih'in 1866 yılında kurulmasına kadar devlet birtakım kararlar ile zaviyelerde idari düzeni elinde tutmaya çalışmıştır.²³⁸ Meclis-i Meşayih'in kurulmasıyla da devlet, zaviyelerin şeyh atamalarını tamamen kontrol altına alma yoluna gitmiştir. Meclis-i Meşayih söz konusu şeyh atama yetkisini Evkaf Nezareti ve Şeyhülislamlık ile birlikte yürütmüştür.²³⁹

Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nde görev almış olan şeyhlerin farklı yöntemlerle posta oturduğu görülmektedir. Buna rağmen kurucu şeyhine veya vakıf kurucusunun kim olduğuna dair günümüze ulaşan bir evrak bulunmamaktadır. Arşiv kayıtlarından ulaşılan en eski kayıt H.984/M.1576 tarihli olup, Mehmed oğlu Hacı Fethuddin Efendi'nin bu tarihte zaviyenin şeyhi olduğu görülmektedir.²⁴⁰ Hacı Fethuddin Efendi'nin zaviyedarlığı, toplu olarak Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde bulunan ve başka bir arşivde örneği bulunmayan, tamamı siyakat yazı ile kaydedilen *Atik Defteri*'nde kayıt altına

²³⁴ Halil İnalıcık, "Tarihsel bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar", *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, Der. E. Fuat Keyman ve A. Yaşar Sarıbay (Ankara: 1998), 74-88.

²³⁵ Savaş, Bir Tekke'nin Dini ve Sosyal Tarihi: Sivaslı Ali Baba Zaviyesi, 78.

²³⁶ Zekeriya Akman, *Osmanlı'da Devlet Tekke Münasebetleri Meclis-i Meşayih* (Ankara: Elips Kitap Yayınları, 2013), 80.; Zekeriya Işık, "Osmanlı Devlet Politikalarının Taşra Tekke ve Zaviyeleri Üzerindeki Etkileri (II. Mahmut Dönemi ve Sonrası): Çorum Örneği", *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu* (2016), 288.

²³⁷ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1984), 196.

²³⁸ Bilgin Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşayih'in Şeyhülislamlık'a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi", *İstanbul Araştırmaları* 7 (1998): 93.; Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, 155.; Kara, "Tekke", 370.; Akman, *Meclis-i Meşayih*, 80-81.

²³⁹ Akman, *Meclis-i Meşayih*, 80.

²⁴⁰ *54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum*, 70.

alınmıştır.²⁴¹ Hacı Fethuddin Efendi'nin zaviyeye hangi yöntemle şeyh olduğu kayıtlarda yer almamaktadır. Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nde posta oturmuş olan görevlilerle ilgili bazı bilgiler H.1111/M.1699 tarihli arşiv kaydında bulunmaktadır.²⁴² Buradaki kayıta adı geçen şeyhlerin “...fazîletlü şeyhülislâm efendi hazretlerinin işâretleriyle...” berat verilerek zaviyedar atanmasından yola çıkarak Hacı Fethuddin Efendi'nin de bu yolla atanmış olması muhtemel görülmektedir. Nitekim başkaca evraklarda da şeyhülislamın görüşü alınarak beratı verilen zaviyedarların varlığı ile karşılaşılmaktadır. Mesela; H.1084/M.1673 tarihindeki bir evraktan anlaşıldığı üzere Şeyh Yakup'un zaviyedarlığı aldığı berat üzerine gerçekleşmiştir.²⁴³ Takip eden yıllarda şeyhülislamın işaretiyle şeyh atamaları devam etmiştir. Şeyh Yakup'un vefatıyla H.1089/M.1678 yılından yerine Ömer Efendi zaviyedar olmuştur. Ömer Efendi'nin zaviyedarlık görevine H.1096/M.1685 yılında şeyhülislam tarafından son verilerek Veli Efendi'ye tevcih edilmiştir. Veli Efendi'nin H.1090/M.1679 yılında “...ref'inden Şeyh İbrahim ve ... İsmail'i ber-vech-i iştirâk olmak üzere tevcîh ve sene-i mezbûre Zilkade'sinde ulemâdan Veli Efendi'ye fazîletlü şeyhülislâm efendi hazretlerinin işâretleriyle tevcih...” olunmuş ve H.1100/M.1689 yılında “...fazîletlü şeyhülislâm efendi hazretlerinin işâretleriyle Veli Efendi ile Şeyh İbrahim ber-vech-i iştirâk tevcîh ve mukarrer berât verilüp...” daha sonra H.1103/M.1692 yılında Veli Efendi'nin vefat etmesiyle geriye kalan hissesinden müşteregi “...İbrahim'e tevcîh olunup ve sene-i mezbûr Zilhicce'sinde İbrahim ref'inden Seyyid Ebu Bekir'e tevcîh...” ve M.1105/H.1694 yılında “...ref'inden Şeyh İbrahim'e mukarrer berât verilüp...” ve M.1106/1695 yılında “...Şeyh İbrahim ref'inden Şeyh Seyyid Ebu Bekir'e tevcîh ve sene-i mezbûr Zilhicce'sinde gerü eş-Şeyh İbrahim'e mukarrer berât...” verilmiştir.²⁴⁴ Anlaşıldığı üzere vakıf şartnameleri gereği diğer tekke ve zaviyelerde olduğu gibi Suheyb-i Rumi Zaviyesinde görev yapacak olan şeyhlerin atama ve azil işlemleri de kısmen de olsa devletin kontrolündedir. Zira zaviyedarlar, şeyhülislamın görüşüne başvurularak verilen beratla göreve getirilmiştir.

Osmanlı dönemi Anadolu'sunda zaviyelerin genellikle Evlatlık Vakıf statüsü taşıdığı görülmektedir.²⁴⁵ Tasarruf hakkının nesilden nesile aktarılarak aile içi ilişinde kaldığı

²⁴¹ “...Zemîn der dest-i Mehmed b. Hacı Fethuddin zâviyedâr-ı Hazret-i Suheyb-i Rûmî sahâbe-i Hazret-i Resûl 'aleyhi's-selâm ber müceb-i defter-i 'atîk...” 54 Numaralı Defter-i Mufasssal-ı Livâ-i Çorum, 70.

²⁴² İE.EV. 30/3462, 3 S 1111/31 Temmuz 1699.

²⁴³ İE.EV.15/1798, 16 Safer 1084/ 2 1673.

²⁴⁴ İE.EV. 30/3462, 3 S 1111/31 Temmuz 1699.

²⁴⁵ Ömer Lütfi Barkan, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 6, s. 1 (1940): 159.

vakıflara Evlatlık Vakıf denilmektedir.²⁴⁶ Bunun bir neticesi olarak şeyhliğinde babadan oğula geçerek aile içerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Suheyb-i Rumi Zaviyesinde bu durum geçerli olmuştur. Nitekim kaynaklarda şeyhliğin babadan oğula geçtiği görülmektedir. Mesela; H.1181/M.1767 yılında Seyyid Halil'in vefatı üzerine yerine "...*sulb-ü kebîr oğlu*" Seyyid Şeyh Osman zaviyedar olmuştur.²⁴⁷ H.1219/M.1804 yılında zaviyede "...*fukarâ ve dervîşân ve mesâkin ve âyende ve revendeye itâm-ı taam için ... mutasarrıf olan Seyyid Osman bi emrillah-i teâla vefât edip*" yerine "*sulbü oğlu*" Seyyid Abbas zaviyedarlığa tayin edilmiştir.²⁴⁸ Zaviyede babadan oğula geçen bu idari yönetim sistemi birkaç istisnai durum dışında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılın başlarında, tekke ve zaviyelerde meydana gelen çeşitli sorunların çözüme kavuşmasını amaçlayarak "şeyhü'l-meşâyihlik" veya "reisü'l-meşâyihlik" adında yarı resmi bir makam kurduğu kaydedilmiştir.²⁴⁹ Şeyhü'l-meşâyihlerin ilmi ve manevi olarak herkesçe saygınlık kazanmış kişilerin arasından seçilerek yaşanan bazı sorunlara çözümler bulması amacıyla tayin edildikleri bilinmektedir.²⁵⁰ XIX. Yüzyıl başlarında çıkarılan bir ferman ile zaviyeler hakkında bazı ehemmiyetli düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Söz konusu fermanla her tarikatın pirinin türbesinin bulunduğu yer tekke veya zaviyenin merkezi kabul edilmiştir.²⁵¹ Merkez tekkenin postunda oturan şeyhe ise tarikata bağlı diğer tekke ve zaviyelerin sorumluluğu verilmiştir. Daha da önemlisi ilk defa atanacak olan zaviyedar ile ilgili şeyhülislamın onayı şart kılınmıştır.²⁵² Devam eden süreçte Evkaf-ı Hümayun kurularak zaviye vakıflarının özerkliği ortadan kalkmıştır.²⁵³ Zaviye ve vakıfları daha önce bağımsız heyetler tarafından yönetilirken söz konusu düzenleme ile nezarete

²⁴⁶ Evlatlık vakıflar hakkında geniş bilgi için bk: Barkan, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", 156-181.; Ocak, "Zaviyeler", 263.

²⁴⁷ C.EV. 291/14801, 30 B 1181/21 Aralık 1767.

²⁴⁸ C.EV. 84/4178, 11 Ca 1219/18 Ağustos 1804.

²⁴⁹ İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşünceleri Meseleleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 186.

²⁵⁰ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 449.

²⁵¹ Zekeriyâ Işık, *Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet- Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*. (Konya: Çizgi Kitapevi, 2015), 249-256.

²⁵² Akman, *Meclis-i Meşayih*, 36.

²⁵³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıraltı, (Ankara: 1984), 94.; Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul: Yedi Tepe Yayınları, 2012), 484.

bağlanmıştır.²⁵⁴ İlerleyen süreçte tarikat mensuplarının uyması gereken çeşitli kuralları içeren bir ferman yayımlanmış devamında ise 1866'da Meclis-i Meşayih kurulmuştur.²⁵⁵

Meclis-i Meşayih, tekke ve zaviyelerin bozulan yönlerini ıslah, uzaklaşılacak misyonlarına dönüş, vakıflar üzerindeki usulsüzlükleri denetim, posta ehil ve liyakatli şeyhlerin oturmasını tanzim etmek üzere kurulmuştur.²⁵⁶ Bunun bir neticesi olarak şeyh atamalarını gerçekleştirmiştir. Şeyh atamalarını genellikle gelen talep üzerine yaptığı kaydedilmiştir.²⁵⁷ Boşalan görev için İstanbul ve taşradan talep eden kişi veya yerel yetkililer Meclis-i Meşayih'e başvuruda bulunmuş ve bu şekilde uygun görülen kişinin ataması gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu atamaların farklı isimler altında gerçekleştiği de bilinmektedir. Atamalar bazen asaleten bazense vekâleten olmuştur. Bazen geçici görevlendirme yapılarak belirli bir süreliğine atama yapılırken bazen de müşterek atamaların gerçekleştiği kaydedilenler arasındadır.²⁵⁸ Meclis-i Meşayih şeyh atamalarının yanı sıra tekke veya zaviyelerdeki *tevlîyet*, *imamet*, *dersiamlık*, *türbedarlık*, *vaizlik*, *zikirbaşlık*, *menzil mutasarrıflığı* gibi çeşitli görevlilerinde atamasını üstlenmiştir.²⁵⁹

Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nde de hemen hemen bu atama yöntemlerinin gerçekleşmiş olması muhtemel görülmektedir. Mesela; H.1299/M.1882 yılındaki evraka göre; "...*bâ-berât-ı âlişân salât-ı hamse-i mefrûzada imâmet cihetine mutasarrıf olan Hüseyin bin Osman Halife bundan kırk sene akdem bilâ-veled fevt edüp*" imamlığın boş kalması üzerine "*işbu ba'isü'l-'ilâm arz-ı ubûdiyyet el-Hâc Ömer Hulusi Efendi ibn-i Hasan dâ'ileri erbâb-ı istihkâktan olup lede'l-ımtihân imâmet cihetinde ehliyeti zâhir ü nümâyân*" olduğu anlaşıldığından imamet görevine asaleten tayin edilmiştir.²⁶⁰ Anlaşıldığı üzere cami uzun bir süre imamsız kalmış ve H.1299/M.1882 yılında yapılan bir imtihanla Hasan oğlu Hacı Ömer Hulusi Efendi imam olarak camiye atanmıştır. Devam eden H.1303/M.1885 yılında ise Musa oğlu Osman zaviyedar iken zaviyenin camisinde hali hazırda imam olan Hasan oğlu Hacı Hulusi Efendi'nin bu sefer de

²⁵⁴ Bahaeddin Yediyıldız ve Nazif Öztürk, "Tanzimat Dönemi Vakıf Uygulamaları", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu* (1992), 571-591.

²⁵⁵ Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşayih'in Şeyhülislamlık'a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi", 155.; Kara, "Tekke", 370.; Akman, *-i Meşayih*, 80-81.

²⁵⁶ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, 242,247.; Akman, *Meclis-i Meşayih*, 43-46.

²⁵⁷ Akman, *Meclis-i Meşayih*, 80.

²⁵⁸ Ekrem Özer, "Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları II. Mahmut Dönemi ve Sonrası" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2007), 142.; Akman, *Meclis-i Meşayih*, 80-81.

²⁵⁹ Akman, *Meclis-i Meşayih*, 70.

²⁶⁰ ÇŞS. 10-280/420., 23 C 1302/9 Nisan 1885.

zaviyedar olarak asaleten atanmış olması dikkat çekicidir.²⁶¹ Diğer bir dikkat çekici husus ise “...lede’l-ımtihân imâmet cihetinde ehliyeti zâhir ü nümâyân” olmasıdır. Nitekim atamalarla ilgili kararlar göz önüne alındığında sıklıkla ehliyet ve liyakatin ifade edildiği, atama için ehemmiyetli bir hususun olduğu görülmektedir. Tekke ve zaviyelerin ehliyet ve liyakat sahibi şeyhler tarafından yönetilmesi hem dini, manevi ve kültürel hem de sosyal ve ekonomik yönden sorunlar yaşanmaması açısından önemliydi.

Asaleten atamaların sorun teşkil edebileceği durumlarda Meclis-i Meşeyih’in vekaleten atama yoluna gitmiştir.²⁶² Vekâleten atama yöntemine sıkça başvurduğu belirtilen Meclis-i Meşayih, bu yönetime özellikle bir şeyhin vefatı üzerine çocukları küçük ise liyakat ve ehliyet kazanana kadar başvurduğu görülmektedir. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere bazen akrabalar arasından biri bazen de uzaktan bir şahıs zaviyedar tayin edilmiştir. Suheyb-i Rumi Zaviyesi’nde de vekâleten ataması gerçekleşen zaviyedarlara rastlanmaktadır. Mesela; H.1302/M.1884 yılında Seyyid Ahmed oğlu Seyyid Halil Efendi’nin vefat etmesi üzerine yerine oğlu Abbas’ın tayin edileceği ancak “...cihet-i mezkûrun hizmet-i lâzimesini edâya bülûğuyula istihkâk kesb edinceye değin li-ümm ceddi olup” Kubbeli Mahallesi sakinlerinden olan Mehmed oğlu Mustafa Efendi vekâleten tayin edilmiştir. Halil oğlu Abbas’ın 8 yaşındayken babasının vefatı üzerine reşit oluncaya kadar şeyhlik görevine vekâleten dedesi Hacı Mustafa Efendi’nin tayin edildiği görülmektedir. Suheyb-i Rumi Zaviyesindeki bir başka vekaleten atama ise H.1309/M.1891 yılında gerçekleşmiştir. Hacı Ömer Hulusi Dede’nin vefatı üzerine “sulbî sağır oğulları Ömer ve Şevket’e intikâl edüp sağırân-ı merkûmânın vakt-i rüşd ü sedâdlarına değin ve tasarruf-ı cihet-i tevliyyete iktisâb-ı ehliyet ve iktidâr edinceye değin bi-tarîki’n-niyâbe bir nefer mütevellî nasb u ta’yîni lâbüd ve lâzım olmağın fi’l-asıl” Sivaslı ahalisinden olup Çorum’un Hıdırlık Mahallesi sakinlerinden Hulusi Dede’nin yeğeni ve damadı Süleyman oğlu Abbas, vekâleten zaviyedarlığa tayin edilmiştir.²⁶³ Vekâleten tayin uygulaması ile zaviyede doğabilecek herhangi bir yönetim sorununun önüne geçildiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda vekâleten atamalarda asıl amacın, vekil tayin edilen kişinin ayin icra etmesi ve zaviyenin işlevini kaybetmeyerek mensuplarının dağılmamasını sağlamak olduğu belirtilmiştir.²⁶⁴

²⁶¹ Meşihat Arşivi, Nr. 1769, vr. 95, 2 Ra 1305/ 18 K 1887.; ÇŞS. 10-315/465., 23 R 1303/30 Aralık 1885.

²⁶² Akman, *Meclis-i Meşayih*, 82-83.

²⁶³ ÇŞS. 11-258/616., 7 M 1309/13 Ağustos 1891.; ÇŞS. 11-259/619., 8 M 1310/2 Ağustos 1892.

²⁶⁴ Akman, *Meclis-i Meşayih*, 83-84.

Suheyb-i Rumi Zaviyesi'ne ait kaynaklar göz önüne alındığında bir diğer zaviye görevlisinin, vakıf mütevellisi olduğu anlaşılmaktadır. Hemen her zaviye ve vakfın mütevellisi olduğu gibi Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin de mütevellisinin olması kaçınılmazdır. Ancak ulaşılabilen kaynaklarda mütevellilerden pek fazla bahsedilmemektedir. Kaynaklarda Abdulgani isimli bir şahısa “*dergâh-ı ‘âlî yeniçerilerinden olup Kandiye cenginde*” yaralandıktan sonra H.1079/M.1668 yılında emeklilik ihsan edilmiş ve H.1103/M.1691 yılında Suheyb-i Rumi Zaviyesi tevliyetinin verilmiş olduğu görülmektedir.²⁶⁵ Müteveli Abdulgani'nin “*...zâviyedâr olan İbrahim tevliyeti mukâbelesinde otuz kile mahsûl verüp ve dahi yedine hüccet-i şer'iyeye verüp bu hâl üzere*” geçindiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda yer alan diğer zaviye görevlileri ise imam-hatip, müezzin, türbedar ve kürsü şeyhidir. Mesela; Suheyb-i Rumi Zaviyesi imamlığına H.1302/M.1885 yılında yapılan imtihan neticesinde Ömer Hulusi Efendi tayin edilmiştir.²⁶⁶ Ömer Hulusi Efendi'nin imamlığa tayininden sonra H.1307/M.1889 yılında zaviyede bulunan “*câmi'-i şerîfde mü'esses kürsiyy-i mübârekeye ku'ûdla eyyâm ve leyâlî-i mübâreke ve îdeynde cemâ'at-ı müvahhidîne ifâ-yı va'z u nasihat etmeğe*” bir kürsü şeyhi²⁶⁷ lazım olduğu için “*işbu bâ'is-i arz-ı ubûdiyet Medîne-i mezbûre ulemâ-yı zevi'l-ihtirâmından müftî-i belde fekâhetlü zehâdetlü Kara Ali-zâde Es-Seyyid Tahir Efendi ibn-i Hasan*” kürsü şeyhi olarak atanmıştır.²⁶⁸ Daha sonra Ömer Hulusi Efendi H.1307/M.1890 tarihinde caminin hatipliğine tayin edilmiştir.²⁶⁹ Böylelikle Ömer Hulusi Efendi'nin hem zaviyedar hem imam hem de hatip olduğu anlaşılmaktadır. Cami müezzinliğine ise H.1308/M.1891 yılında Abdulkerim oğlu Hacı Saki Ahmed'in tayin edildiği görülmektedir.²⁷⁰ Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Ömer Hulusi Efendi'nin bir şekilde türbedarlık görevini de üstlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim vefatı üzerine Hz. Suheyb-i Rumi'nin türbedarlığı görevine H.1308/M.1892 yılında İmam-ı Gazali soyundan gelen ve müderris olan Yozgatlı Seyyid Mehmed Efendi atanmıştır.²⁷¹ Seyyid Mehmed Efendi'nin müderris

²⁶⁵ İE.EV.30/3462. 3 S 1111/ 31 Temmuz 1699.

²⁶⁶ ÇŞS. 10-280/420., 23 C 1302/9 Nisan 1885.

²⁶⁷ Kürsü şeyhliği: Cuma namazından sonra va'z edenler hakkında kullanılmış olan tabirdir. Arapça olan Cuma hutbesini, namazdan sonra va'z olarak açıklayan vaize verilen isimdir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Anka Yayınları, 2005), 389.

²⁶⁸ ÇŞS. 11-151/366., 1 Ra 1307/26 Ekim 1889.

²⁶⁹ İ.DH.1187/92914, 22 Z 1307/9 Ağustos 1890.

²⁷⁰ ÇŞS. 11-209/486., 26 C 1308/6 Şubat 1891.

²⁷¹ DH.MKT.1952/15, 25 L 1309/23 Mayıs 1892.

oluşu aslında devletin türbedarlık görevinde de liyakat ve ehliyet arayışının bir göstergesi olmalıdır.

Ömer Hulusi Efendi'nin vefatı üzerine yerine zaviyedar olarak atanan Abbas Külahi Efendi'nin aynı zamanda H.1309/M.1891 yılında hatiplik görevine de tayin olduğu görülmektedir.²⁷² Abbas Külahi Efendi aynı yıl türbedarlığa da atanmış böylelikle zaviyenin hem postnişini ve türbedarı hem de caminin hatibi olarak görevine devam etmiştir.²⁷³

2.3. ZAVİYEDE YAŞANAN NÜFUZ MÜCADELELERİ

XVI. ve bilhassa XVII. yüzyıllar, tekke ve zaviyelerde birtakım bozuklukların ortaya çıktığı dönem olarak kaydedilmiştir.²⁷⁴ Söz konusu bozuklukların farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Bazen şeyhler zaviye evkafını kötüye kullanmış olduklarından sık sık görevden alma ve tayinler yapılmış zaman zaman da yeni şeyh ile eskisi arasında anlaşmazlık ve rekabet ortaya çıkmıştır.²⁷⁵ Bu rekabet ortamının bazı durumlarda bir nüfuz mücadelesi halini alarak zaviyenin işlevini sekteye uğrattığı da fark edilmektedir. Bazen de tamamen zaviyeden bağımsız olarak yerel güç odakları ile zaviye yönetimi arasında çekişmelerin yaşandığı da kaydedilmiştir.²⁷⁶ Yerel yönetim unsurları veya bölgenin nüfuzlu şahsiyetleri zaviyenin gelirlerine veya bizzat yönetimine müdahale ederek mücadele içerisine girmişlerdir. Suheyb-i Rumi Zaviyesi de gerek zengin vakıfları ve gelir kaynakları gerekse şehir ve toplum üzerindeki güç ve itibarı nedeniyle zaman zaman birtakım nüfuz mücadelelerine konu olmuştur. Mesela H.1111/H.1699 yılında bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Söz konusu tarihte şeyh olan Yakup'un "*zâviye-i mezbûre üzerinde durmayup âhar yerde sâkin olmağla âyende ve revendeye it'âm-ı ta'âm için ta'yîn olunan mahsûlâtı ekl ü bel' etmekle*" Hz. Suheyb-i Rumi'nin türbesi ve zaviyesinin harap olduğu kaydedilmiştir.²⁷⁷ Bu sebeple zaviyeden men edilerek görevinden alınmasının uygun olduğu Çorum kadısı Mehmed Efendi tarafından "*pâye-i serîr-i a'lâya*" arz edilmiş ve yerine sulehadan Şeyh Ömer veya ulemadan Halil Efendi arasında hangisi hak ediyorsa halk arasında güvenilir kimselerin de bildirmesiyle tercihin

²⁷² ÇŞS. 13-121/194., 17 C 1315/14 Ekim 1897.; ÇŞS. 11-257/615., 7 M 1309/13 Ağustos 1891.

²⁷³ ÇŞS. 11-259/619., 8 M 1310/2 Ağustos 1892.

²⁷⁴ Ocak, "Zaviyeler", 258-259.

²⁷⁵ Ocak, "Zaviyeler", 258-259.

²⁷⁶ Zekeriya Işık, *Tekkedeki İktidar* (Konya: Çizgi Kitapevi, 2017), 98-124.

²⁷⁷ İE.EV. 15/1798, 16 S 1084/2 Haziran 1673.

yapılması istenmiştir. Çorum kadısına cevap olarak “*Halil ve Ömer nâm kimesneler (Ordu-yı Hümayûna) arzihâl edüp ... berât-ı şerîfimle mutasarrıflar iken*” Çorum eşrafının arzı ile “*Yakub keyfiyyet-i ahvâli teftîş ü tefahhus olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ eyledikleri ecilden kangısı ehakk idüğü*” güvenilir olan halktan kimselerin bildirişiyle teftîş olunması için Şeyhülislam Mevlâna Yahya Efendi’nin de işaretiyle amel olunması emredilmiştir. Sonuç olarak yapılan incelemeler neticesinde zaviyedarlık görevi Şeyh Yahya’dan alınıp Şeyh Ömer ve Halil’e verilmiştir. Anlaşıldığı üzere zaviyede görevini hakkıyla yerine getirmediği belirtilen Şeyh Yahya ahalinin ve Çorum kadısının da etkisiyle görevinden azledilmiştir. Buradan toplumun zaviyeye olan ilgi ve alakasının zaviye yönetimi üzerinde etkilediği görülmektedir.

Zaviyede yaşanan bir başka hadise ise H.1103/M.1691 yılında vakıf mütevellisi Abdulgani ile zaviye şeyhi İbrahim arasında yaşanmıştır. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere her ikisi de görevlerinden birkaç kez azledilmiş ve yeniden göreve getirilmiştir. Yaşanan çekişmeler H.1103/M.1691 yılında başlayarak H.1115/1703 yılına kadar devam etmiştir. Bu anlaşmazlık ve çekişme sırasında zaviyenin harap olduğu ve vakıf arazilerinden bir kısmının elden çıktığı da anlaşılmaktadır. Şeyh İbrahim ile müteveli Abdulgani’nin anlaşmazlığından önce Şeyh İbrahim ile Veli Efendi idari anlaşmazlık olmuştur. Bu anlaşmazlık ikisinin de müştereken zaviyedar olarak tayin olmasıyla sonuçlansa da Veli Efendi’nin vefatıyla onun hissesi de Şeyh İbrahim’e kalmıştır. Şeyh İbrahim’in içinde bulunduğu çekişmelerin uzun yıllar devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Şeyh İbrahim, müteveli Abdulgani’yi “*vakf-ı mezbûra mütevellî oldum deyü vakfın mahsûlünden mütegalibeye şürib ile ekl ü bel’ edüp hakk-ı fukarâya gadr ve kendüye hayf hayf etdüğünden*” şikâyet etmiştir.²⁷⁸ Bu şikâyet neticesinde Abdulgani görevden alınsa da bu kez de Abdulgani, Şeyh İbrahim’i vakıf mallarını israf etmesi, vakıf arazisini satması ve yalan davalar ile edebe aykırı işler yapmasından dolayı şikâyet etmiştir.²⁷⁹ Abdulgani ve Şeyh İbrahim görevlerinden birkaç kez alınarak ve yeniden göreve getirildiği görülmektedir. Anlaşıldığı üzere haklı tarafın bulunması bir hayli uzun sürmüştür, bu süre zarfında da zaviye vakfı yıpranmış, zaviye prestij kaybına uğramıştır.

Suheyb-i Rumi Zaviyesi’nde yaşanan başka çatışma ise bürokrasi ve şeyh arasında yaşanmıştır. Telgraf Memuru Ali Ağa oğlu Elvan Efendi ile Zaviyedar Osman Dede, vakıf dahilinde bulunan “*hâss-ı hümayûndan bâ-berât-ı âli maktû’ elli keyl hinta ile*

²⁷⁸ İE.EV. 30/3462, 3 S 1111/ 31 Temmuz 1699.

²⁷⁹ İE.EV. 68/7319. 15 S 1115/ 30 Haziran 1703.

Karaca karyesi ile Karapınar karyesi hudûdu dâhilinde kâ'in Kağâni Mezra'ası'nın a'sâr-ı şer'iyyesi" üzerinden elde edilecek ürünleri açık artırma ile satarak para kazanmak amacıyla H.1291/1874 yılında antlaşma imzalamıştır.²⁸⁰ Ancak anlaşıldığı üzere Osman Dede, Telgraf Memuru Elvan Efendi'nin Samsun'da tüccar Ahmed Ağa ve Hasan Efendi ile müşterek "*kendi mâllarından yetmiş beş keyl ve biz dahi müştereken ta'sîr etmiş olduğumuz a'sâr-ı mezkûreden yetmiş beş keyl ki, cem'an yüz elli keyl hintayı*" sattığı ancak kendi payına düşen parayı almadığını iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Nitekim "*alacağı olan bin guruşun sened-i mezkûru şakk ve beheri yüz guruşluk on beş aded kâ'ime üzerine*" anlaştıkları kaydedilmiştir.²⁸¹

Zaviyede yaşanan bir başka nüfuz mücadelesi ise H.1305/M.1885 yılına aittir. Zaviye şeyhine yönelik memleketin *mütehayyizân-ı ahâlîsinden kırkın üzerinde cemâ'at-i müslimîn ve Evkâf Müdîri Vekîli fütüvvetlü el-Hâc Ulvan Efendi ibn-i Ali Ağa* şikayette bulunmuştur.²⁸² Ahalinin ileri gelenleri zaviyedar Osman Efendi'yi "*...vakf-ı mezkûrun zâviyedârı olup lâkin kendüsünün hâli ve şânı müddet-i vâfirenden berü şurb-ı hamr ile mest ü müdâm ve sâir irtikâb-ı menâhî üzre olduğu*" herkesçe bilinmekte olup aynı zamanda "*vakf-ı mezkûrun hâsılât-ı mezkûresinden hisse-i mezkûresinin meşrûtün-lehi ile ve ber-vech-i muharrer it'âm-ı ta'âma meşrûta iken hisse-i mezkûresini beher sene meşrûtün-lehine sarf etmeyüp hilâf-ı şart-ı vâkifekl ü bel' ile ifnâ edüp...*" vakıfa hainlik, ilgisizlik ve istikametsizlikle suçlamıştır. Yapılan tahkikat neticesinde zaviyedar Osman'ın "*...leyl ü nehar şarab-ı hamr ile me'luf ve sair menahiye mürtekib olduğu...*" anlaşılmiş ve zaviyeden uzaklaştırılmıştır.²⁸³ Yerine ise "*...ehliyet ve liyakat ve salah-ı hal ve diyaneti maruzat-ı mahalliyeden anlaşılan Ömer Hulusi Efendi*" zaviyedar olarak tayin edilmiştir.²⁸⁴ Ancak Ömer Hulusi Efendi'nin vefatından sonra oluşan boşlukta, Şeyh Osman'ın soyundan gelen Mahmut ve bazı kişiler, İstanbul'a giderek Meşihat Dairesi'ne Ömer Efendi'nin çeşitli bahaneler ile zaviyedar olarak tayin edildiğini lakin zaviyedarlığın birkaç yüz seneden beri kendi sülalelerinde olduğunu ve şimdi yeniden kendilerine verilmesini arz etmiştir.²⁸⁵ Şeyh Osman'ın soyundan gelenlerin bu talepleri sırasında Ömer Efendi'nin yeğeni Abbas Efendi'nin zaviyedar olarak tayin edildiği

²⁸⁰ ÇŞS. 8-42/73., 19 Ş 1295/18 Ağustos 1878.

²⁸¹ ÇŞS. 8-42/73., 19 Ş 1295/18 Ağustos 1878.

²⁸² ÇŞS. 10-315/465., 23 R 1303/30 Aralık 1885.

²⁸³ Meşihat Arşivi, Nr. 1769, vr. 95, 2 R 1305/ 18 Kasım 1887.

²⁸⁴ Meşihat Arşivi, Nr. 1769, vr. 95, 2 R 1305/ 18 Kasım 1887.; ÇŞS. 10-315/465., 23 R 1303/30 Aralık 1885.

²⁸⁵ Meşihat Arşivi, Nr. 1777, vr. 197-201, 20 Ra 1327/ 11 Mayıs 1909.

görülmektedir.²⁸⁶ Devam eden süreçte anlaşıldığı üzere Şeyh Mahmut ve yanındakilerin bu talebi kabul görmemiş, zaviyedarlık Abbas Efendi'de kalmıştır.

Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin, halkın hemen her kesimine hitap ediyor olması ve vakıflarının zenginliği hem şeyhlerin kendi arasında hem de bürokrasi ve şeyhler arasında bir nüfuz mücadelesine sebep olmuştur. Bu mücadeleler kimi zaman uzun yıllar sürerek zaviyenin harap olmasına ve verdiği hizmetlerin aksamasına yol açmıştır.

²⁸⁶ ÇŞS. 12-152/982., 15 Z 1313/28 Mayıs 1896.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİ'NİN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

Tekke ve zaviyelerin, tarih sahnesinde görülmeye başlandığı VIII. yüzyılda herhangi bir tarikata mensubiyeti söz konusu değildir.²⁸⁷ Özellikle Ortadoğu'da Selçuklulardan önce varlığı bilinen tekke ve zaviyelerin ancak XIII. yüzyıldan sonra tarikatlar ile tanıştığı bilinmektedir.²⁸⁸ Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin Selçuklular döneminde kurulduğu düşünülse dahi kurulduğu zamanda hangi tarikata mensup olduğuna dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Nitekim XIX. yüzyıla ait arşiv vesikalarında zaviyenin Rifâî Tarikatına mensup olduğu görülmektedir. Zaviyenin bağlı bulunduğu tarikat olması hasebiyle bu bölümde öncelikli olarak Rifâîlikten ve Çorum'daki Rifâî gelenekten bahsedilecektir.

3.1. AHMED ER-RİFÂÎ VE RİFÂÎLİK

Rifâîliğin, XII. yüzyılda teşkilat yapısını tamamlayıp kuruluşunu gerçekleştiren ilk tarikat olduğu kaydedilmiştir.²⁸⁹ Tarikat adını kurucusu olan Seyyid Ahmed er-Rifâî'den almaktadır. Kendisine uyan müridlerine Rifâî, kurduğu bu yola ise Rifâîyye²⁹⁰ adı verilmiştir. Tarikatın ilk zamanlarında Ahmedîyye olarak da anıldığı ancak zamanla bu ismin kullanımdan kalktığı görülmektedir.²⁹¹ Ahmed er-Rifâî'nin künyesi Muhyiddin Ebu'l-Abbas Ebu Salih Ahmed bin Ebu'l Hasan Ali bin Yahya el-Mekki er-Rifâî'dir.²⁹² Bağdat ile Basra arasında kalan Batâih bölgesindeki Ümm-ü Abide kasabasında H.512/M.1118 senesinde dünyaya geldiği kaydedilmiştir.²⁹³ Ca'fer es-Sâdık'ın, İmam Musâ el-Kâzım'dan olan torunu İbrahim el-Murtaza neslinden gelen dedesi Rifâa el-

²⁸⁷ Pakalın, *OTDTS* 3, 425.

²⁸⁸ Kara "Tekke", 369.

²⁸⁹ H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 246.; Mustafa Tahralı, "Rifâîyye", *TDVİA*, c. 35 (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 99.; Cengiz Gündoğdu, "Tarikatların Doğuşu", *EKEV Akademi Dergisi* 1, s. 2 (Mayıs 1998): 99.

²⁹⁰ Rifâîyye'nin günümüz Türkiye'sinde *Rufaiyye* olarak da anıldığı görülmektedir.

²⁹¹ Osman Turer, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Haz. A. Yaşar Ocak (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 286.; Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 195.

²⁹² Yunus eş-Şeyh İbrahim es-Samarrâî, *es-Seyyid Ahmed er-Rifâî- Hayâtuhû ve Âsâruhû*, Çev: Münir Atalar (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013), 25-26.; Seyyid Muhammed Hocaefendi, *Tasavvuf Tarikatlar ve Silsileleri*, 70.

²⁹³ Kenân er-Rifâî, *Ebu'l-Alemeyn Seyyid Ahmed er-Rifâî*, haz. M. Tahralı, sad. M. Cunbur, (İstanbul: Cenân Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı 2008), 225.

Hasan el-Mekkî'nin, Karmatîler'in²⁹⁴ çıkardığı kargaşa ve isyanların Mekke'ye yayılmasıyla Endülüs/İspanya'ya giderek İşbiliye'ye yerleştiği nakledilmiştir.²⁹⁵ Ailenin bir süre İşbiliye'de yaşadktan sonra torunlardan olan Seyyid Yahya, ailesiyle birlikte H.450/M.1058'de Hicaz'a oradan Basra'ya yerleşmiştir. Seyyid Yahyâ'ya bölgedeki Şiîlerle Sünnîler arasındaki kavgalara son vermesi için Tâlibiyyûn'un Nakiblik görevi verilmiş, böylece Basra, Vâsıt ve Batâih bölgelerinde huzurun sağlanmasına yardımcı olmuştur.²⁹⁶

Ahmed er-Rifâî'nin babası olan Seyyid Ali, Seyyid Yahyâ'nın oğludur. Annesi Fâtıma el-Ensârî'nin ise Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin soyundan geldiği için toplum tarafından itibar gördüğü anlaşılmaktadır.²⁹⁷ Nitekim o dönemde Sünnîler ile Bâtınîler arasında başlayan mücadeleler sırasında Seyyid Ali'nin babası gibi Tâlibiyyûn'un nakibi olduğu belirtilmiştir.²⁹⁸ Yaşanan sorunları dönemin halifesi Müsterşid'e bildirmek için Bağdat'a giden Seyyid Ali, fitne çıkaranların susturulması gerektiğini söylese de halifelik tarafından ehemmiyet gösterilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Seyyid Ali bu yolculuğundan dönerken Bağdat yakınlarında M.519/H.1125 yılında vefat etmiş, uyarıları ciddiye almayan Halife Müsterşid'in ise Seyyid Ali'den on yıl sonra Bâtınîler tarafından öldürülmüştür.²⁹⁹ Seyyid Ali'nin haklılığı on yıl sonra ortaya çıkana kadar büyük toplumsal sorunlara yol açmıştır. Muhakkak halifenin katledilmiş olması olayların ne denli büyüdüğünü göstermektedir.

Ahmed er-Rifâî babası vefat ettikten sonra dayısı Mansur el- Batâihî'nin himayesinde büyümüştür. Dönemin ünlü sufilerinden olan Mansur el- Batâihî'nin yanında Kur'an öğrenimini ve hafızlığını tamamladıktan sonra, devrin âlim ve mutasavvıflarından olan Ali Ebû'l-Fazl el-Vâsıtî başta olmak üzere bazı âlimlerden İslâmî ilimler öğrenmiştir.³⁰⁰ Vâsıtî'nin "*Herkes üstadıyla ben ise talebem Rifâî ile iftihar ederim*" diyerek zâhir ve bâtin ilimlerine sahip bir alim ve sufi olduğunu belirtmek adına

²⁹⁴ Karmatîler'in yol açtığı isyan ve kargaşalar konusunda geniş bilgi için bk. Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *TDVİA*, c. 24 (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 510.

²⁹⁵ Seyyid Muhammed, *Tasavvuf Tarikatlar ve Silsileleri*, 70.

²⁹⁶ Abdulkadir Akççek, *Ahmed er-Rufâî: Hâletü Ehli'l-Hakikati Maallah*, (İstanbul: Beyda Yayınları 1996) 39-63)

²⁹⁷ Samarrâî, es-Seyyid Ahmed er-Rifâî- Hayâtuhû ve Âsâruhû, 26.

²⁹⁸ Akççek, *Ahmed el-Rufâî*, 39-63.

²⁹⁹ Halife el-Müsterşid'in Bâtınîler tarafından öldürülmesiyle ilgili bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Selçuklu-Hilâfet Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müsterşid'in Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Tarih Dergisi* 39 (2004): 7-8.

³⁰⁰ *Şeyh Hayrullah Tâceddin er-Rifâî Külliyyâtı*, haz: Selami Şimşek, (İstanbul: Revak Kitapevi 2012), 4-5.

ona “*Ebü’l-alemeyn*” unvanı verdiği rivayet edilmiştir.³⁰¹ Ahmed er-Rifâî, Vâsıtî’nin vefatından sonra, dayısı Mansûr el-Batâihî’nin irşad halkasına girmiştir. Eğitimlerine devam eden Ahmed er-Rifâî’ye dayısı “*şeyhü’ş-şüyûh*”³⁰² unvanı vermiş ve kendisine bağlı olan Ümm-ü Abîde’deki tekkeye yerleşerek müridlerin eğitimleriyle ilgilenmesini istemiştir.³⁰³ Dayısı Batâihî’nin vefatıyla ise zaten hali hazırda var olan mürid kitlesiyle tekkede irşad faaliyetlerini devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Tekkesine her gün binlerce kişinin uğradığı nakledilen Ahmed er-Rifâî’nin sabah akşam yemekler vererek halka hizmet ettiği rivayet edilmektedir.³⁰⁴

Ahmed er-Rifâî’nin tasavvufi çevrelerce *aktab-ı erbaa* yani dört kutuptan biri olarak kabul edilmiştir.³⁰⁵ Kutup olarak görülmesinde bazı kerametlerinin anlatıldığı menkıbelerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁶ Mesela H. 555/M. 1160 yılında Hacc’dan dönerken Ravza-i Mutahhara’da gösterdiği bazı kerametleri rivayet edilmektedir. Söz konusu kerametlerinin menkıbe haline gelerek günümüze kadar canlılığını korumuştur. Medine’yi uzaktan görününce devesinden inip yürüyerek Ravza-i Mutahhara’ya girdiği ve rivayete göre, Hz. Muhammed’in kabri önüne gelince “*es-Selâmü aleyke yâ ceddî*” diyerek selâm verdiği ve orada bulunanlarla birlikte Ahmed er-Rifâî’nin de Hz. Muhammed’in “*Aleyke’s-selâm yâ veledî*” diye karşılık vermiştir.³⁰⁷ Ahmed er-Rifâî’nin ise duyduğu sese karşılık diz çöküp, “*Uzakta iken benim yerime varıp toprağını öpsün diye sana ruhumu gönderiyordum; şimdi bu devlet bedenime de nasip oldu; uzat elini de dudaklarımla öpeyim*” anlamındaki şiirini okumuştur.³⁰⁸ Bunun üzerine Hz.

³⁰¹ Hayri Kaplan ve İsmail Şık, “Ahmed er-Rifâî’nin İtikâdî ve Kelâmî Görüşleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 16 (Yıl: 7 2006): 91.; Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 147.

³⁰² Şeyhü’ş-şüyûh; şeyhlerin şeyhi anlamında kullanılmaktadır. İlmde otorite kabul edilenlerin yanı sıra önde gelen bazı sufilere bu unvan verilmiştir. Harun Yılmaz, “Şeyhüşşüyûh”, *TDVİA*, c. ek-2 (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), 568-569.

³⁰³ *Şeyh Hayrullah Tâceddin er-Rifâî Külliyyâtı*, haz: Selami Şimşek, (İstanbul: Revak Kitapevi 2012), 4-5.

³⁰⁴ Akçiçek, *Ahmed el-Rufâî*, 49-54; Tahralı, “Ahmed Er-Rifâî”, 128.

³⁰⁵ Gölpınarlı, *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, 194.; Diğerlerinin ise Abdulkâdir-i Geylânî, Ahmet el-Bedevî ve İbrahim-i Düssûkî olduğu belirtilmektedir. Bk. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 296-297.

³⁰⁶ Menkıbeler İslam toplumunda tasavvuf ve tarikatların gelişimine bağlı olarak gelişimiyle paralellik gösterdiği belirtilmektedir. İslam edebiyatında, XI. yüzyılda ortaya çıkan menkıbeler, tarikat büyüklerinin kerametleri ve olağan dışı durumlarını ortaya koymak ve halka bildirmek amacıyla yazılan eserlerdir. Namiq Musalı, “Şeyh Safî Velâyetnâmesi: Tahkiki ve Transkripsiyonu”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 84, (Ankara 2017), 164.

³⁰⁷ Abdulbaki Gölpınarlı, *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997, 194.; Yahya Kutluoğlu, *Yolumuzu Aydınlatanlar Asr-ı Saadetten Günümüze*, İBB Kültür Yayınları, İstanbul 2016, C2, 247.

³⁰⁸ Gölpınarlı, *Mezhepler ve Tarikatlar*, 194.; Kutluoğlu, *Yolumuzu Aydınlatanlar*, 247.

Muhammed'in kabrinden dışarıya nurani bir elinin uzandığı ve Ahmed er-Rifâî'nin ise o eli öptüğü menkıbevi bir anlatımla rivayet edilmektedir.³⁰⁹

Ahmed er-Rifâî, şiddetli bir hastalık neticesinde 22 Cemâziyelevvel 578/23 Eylül 1182 vefat etmiş olup Bağdat'ın güneyinde Vâsıt yakınlarındaki türbesinde medfundur.³¹⁰ Ahmed er-Rifâî'nin Fatıma ve Zeynep adında iki kızından başka çocuğu olmadığı için nesli kız çocuklarından devam etmiştir.³¹¹ Nitekim Fatıma'dan İbrâhim el-A'zeb ve Ahmed el-Ahdar adında dönemlerinin meşhur sufileri olan iki torunu olmuştur. Zeynep'ten ise on torunu olduğu ve bu torunlardan İzzeddin Ahmed es-Sayyâd'ın, Rifâîyye Tarikatı'nın Sayyâdiyye kolunun kurucusu olduğu kaydedilmiştir.³¹²

Ahmed er-Rifâî'den sonra tarikat hızla büyümüş ve Sayyâdiyye kolundan başka yaygın olarak bilinen on beş alt kola ayrılmıştır. Bunlar, Haririye, Kiyâlîyye, Nurîyye, Fenarîyye, Burhanîyye, Fazılîyye, Cündelîyye, Dirinîyye, Cemalîyye, Ataîyye, Sebsebîyye, İmarîyye ve Katanîyye'dir.³¹³ Bunların dışında Marifilik ve Ulvanilik gibi başkaca kollarının da bulunduğu anlaşılmaktadır.³¹⁴

Ahmed er-Rifâî'nin vefatından sonra yeğeni ve damadı Ali b. Osman tekke de irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Onun vefatının ardından ise diğer damadı Abdürrahîm b. Osman, onun da ardından ilk damadından olan torunu İbrâhim el-A'zeb'in Rifâî'nin şeyh olduğu kaydedilmiştir.³¹⁵ Ahmed er-Rifâî'nin torunlarından ve Sayyâdiyye kolunun da kruusucu olan İzzeddin Ahmed es-Sayyâd'ın zamanında tarikatın Irak, Suriye, Hicaz, Yemen ve Mısır'da yaymıştır.³¹⁶ Bunun yanı sıra Ahmed es-Sayyâd'dan önce Ahmed er-Rifâî'nin İskenderiye'ye Ebü'l-Feth el-Vâsıtî'yi gönderdiği ve böylece tarikatın Mısır'da teşkilâtlanan ilk tarikat olduğu ifade edilmiştir.³¹⁷

Rifâîlik kısa sürede yayılarak Endonezya, Hindistan, Afrika, Ortadoğu, Anadolu ve Rumeli gibi dünyanın çeşitli bölgelerinde etkinlik alanı oluşturmuştur. Özellikle Ortadoğu, Anadolu ve Rumeli'de Rifâî tekke ve zaviyelerine sıklıkla rastlanılmaktadır.

³⁰⁹ Mustafa Tahralı, "Rifâîyye", *Türkiye'de Tarikatlar, Tarih ve Kültür*, Ed. Semih Ceylan (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 286.; Seyyid Muhammed, *Tasavvuf Tarikatlar ve Silsileleri*, 71.

³¹⁰ Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 196-197.

³¹¹ Tahralı, "Ahmed Er-Rifâî", 128.

³¹² Ahmet Kaya, "1287 Tarihli Matbu "Seyyid Ahmed Er-Rifâî Menâkıbı -Metin ve İnceleme-", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010) 22.

³¹³ Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 196-197.

³¹⁴ Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 548.

³¹⁵ Tahralı, "Rifâîyye", 100.

³¹⁶ Kenân er-Rifâî, *Ebu'l-Alemeyn Seyyid Ahmed er-Rifâî*, 257.

³¹⁷ Tahralı, "Rifâîyye", 100.; Ebü'Feth-i Vâsıtî, *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, erişim tarihi: 29 Şubat 2020, <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/İslam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/Ebu-Feth-I-Vasıtı/1284>.

Rifâîliğin Anadolu ve Rumeli'ye yayılışının XIII. yüzyıldan itibaren gerçekleştiği bilinmektedir.³¹⁸ Anadolu'da Rifâîlik ilk kez Seyyid Taceddin Muhammed b. Ahmed er-Rifâî'nin gelmesiyle görülmüştür.³¹⁹ Nitekim kaynaklarda Anadolu'ya gelen Seyyid Taceddin ve dervişlerinin Konya'da büyük bir ayin düzenledikleri ve halkın ilgisini çektikleri yer almaktadır.³²⁰ Seyyid Taceddin, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda tasavvufun yayılmasında en önemli isimlerden biri olarak kabul edilir.³²¹ Anlaşıldığı üzere Anadolu'da XIII. yüzyıl itibariyle en etkili ve aktif tarikatlar arasında Rifâîliğin de bulunduğu görülmektedir. Fuad Köprülü'de Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sıralarında Anadolu şehirlerinde etkinlik alanı en geniş tarikatları, Mevlevîyye, Rifâîyye ve Halvetîyye olarak sıralamıştır.³²² Anadolu'da bu kadar etkin olan Rifâîliğin bölgede yayılmasında Seyyid Taceddin er-Rifâî ve neslinin büyük önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Dönemin ünlü seyyahlarından olan İbn Battuta da yapmış olduğu Anadolu seyahati sırasında Rifâî tekkeleriyle karşılaşmıştır. İbn Battuta İzmir'de, Bergama'da ve Amasya civarındaki Seyyid Ahmed Kûçek'in zaviyesine ve Sonisa'da da Rifâî tekkelerine rastladığını kaydetmiştir.³²³ Rifâî tekkelerinin seyahatnamelere konu olması onun ne kadar geniş bir alanda faaliyet gösterdiğinin bir kanıtı olmalıdır.

Rifâî Tarikatının Anadolu'da Ahîlerle, Rumeli'de ise Bektaşîlerle sosyo-kültürel olarak etkileşime girdiği belirtilmiştir.³²⁴ Hatta daha öncesinde dahi bu etkileşimin yaşandığı görülmüştür. Mesela Seyyid Taceddin er-Rifâî'nin Konya ziyaretleri sırasında hayatta olan Mevlâna ile ilişki kurduğu düşünülmektedir.³²⁵ XIV. yüzyıla gelindiğinde Seyyid Ahmed Kûçek ve dervişlerinin Anadolu'da Rifâîliğin etkinlik alanını daha da

³¹⁸ Ocak, "Zaviyeler", 260.; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 548.; M. Baha Tanman, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Haz. A. Yaşar Ocak (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 148.

³¹⁹ Eyüp Öztürk, "Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Taceddin B. Er-Rifâî", *Dini Araştırmalar Dergisi* 14, s. 38 (Ocak- Haziran 2011): 60-61.

³²⁰ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 548.; Öztürk, "Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Taceddin B. Er-Rifâî", 60-61.; Turer, *Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı*, 286-287.; Sadi Bayram, "Lâdik ve Seyyid Ahmedî Kebir Er-Rifâî Hazretleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi* 74 (İstanbul: Ekim 1991): 146.

³²¹ Öztürk, "Taceddin B. Er-Rifâî", 60.

³²² Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 115.; Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Mi'mari Çağının Menşesi*'i Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402), (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları 1989), 23-24.

³²³ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 417, 425, 427.

³²⁴ Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 115-116.; Turer, *Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı*, 287.

³²⁵ Ahmet Eflakî, *Ariflerin Menkabeleri*, Çev. Tahsin Yazıcı 2 (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987), 112.; Ocak, "Zaviyeler", 260.; Ramazan Muslu, "14. Asırda Anadolu'da Tasavvuf" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002), 442.

genişlettiği görülmektedir.³²⁶ Seyyid Ahmed Kçek'in, Mevlevi şeyhi olan Ulu Arif Çelebi'den destek alarak özellikle Amasya ve çevresinde faaliyet gösterdiği kaydedilmiştir.³²⁷

Molla Fenârî'nin de Anadolu'da tarikatların yayılmasına büyük fayda sağladığı görülmüştür.³²⁸ Molla Fenârî'nin, Erdebiliyye ve Zeyniyye tarikatlarıyla beraber Rifâiyye tarikatına da bağlı olduğu ve hatta icazet aldığı keydedilmiştir.³²⁹ Fenârî'nin XV. yüzyılda Bursa'da yaşamış olduğu göz önünde bulundurulursa Rifâiyye'nin Anadolu'da bu yüzyılda da etkin bir şekilde devam ettiği ifade edilebilir. Farklı zamanlarda müderrislik, kadılık ve son olarak şeyhülislamlık yapan Fenârî'nin, şeriatın yanı sıra tasavvufla ilgisinin olduğu anlaşılmaktadır.³³⁰

Rifâiliğin XIII. yüzyılda Anadolu'ya girmesine rağmen İstanbul'a ulaşması XVI. yüzyılın sonlarını bulmuştur.³³¹ İlk olarak şeyh Muhammed b. Ukayl, XVI. yüzyılın sonlarında Yemen'den İstanbul'a gelerek Üsküdar'da Tavâşi Hasan Ağa Camii'nde Rifâi ayini icra etmiştir.³³² Ancak tarikat XVIII. yüzyıla kadar İstanbul'da dar bir çerçevede faaliyet göstermiş bu tarihten sonra etkinlik alanını genişletmiştir.³³³ Bu tarihlerde Üsküdar'da kurulan Rifâi Âsitânesi ile birlikte Rifâiliğin yaygınlaşarak İstanbul'daki en büyük altı tarikattan biri olduğu kaydedilmiştir.³³⁴ Bu gelişimin sebebi olarak şeyh Mehmed Hadidî gösterilmektedir. XVIII. yüzyılın başlarında şeyh Mehmed Hadidî ve dervişlerinin tarikatı İstanbul'un içtimai hayatına tam olarak adapte ettiği ifade edilmektedir.³³⁵ Saraya yakın birtakım çevrelerin XIX. yüzyılda Rifâiliği benimsemesiyle birlikte tarikatın Osmanlı coğrafyasında etkinliğini daha da artırdığı anlaşılmaktadır. Mesela söz konusu dönem itibariyle İstanbul'da otuz beş Rifâi dergahının

³²⁶ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 548.

³²⁷ Bayram, "Lâdik ve Seyyid Ahmedî Kebir Er-Rifâi Hazretleri", 150.; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 548.; Ocak, "Zaviyeler", 260.

³²⁸ Yıldırım ve Yılmaz, "İlk Osmanlı şeyhlislamlı Molla Fenârî", 77.; İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenârî", *TDVİA*, c. 30 (İstanbul: TDV Yayınları 2005), 245.

³²⁹ Aydın, "Molla Fenârî", 245.; Mustafa ztrk, "Molla Fenârî ve Tefsirde Senkretizm", *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu* (4-6 Aralık 2009 Bursa), Bursa 2010, 401.

³³⁰ Aydın Yıldırım ve Edip Yılmaz, "İlk Osmanlı şeyhlislamlı Molla Fenârî", *Diyanet İlmî Dergi* 31, s. 3 (1995): 72-77.

³³¹ Reşat ngren, *Osmanlılarda Tasavvuf-Anadolu'da Sufiler Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 19.; Turer, *Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı*, 287.

³³² Turer, *Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı*, 287.

³³³ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 548.

³³⁴ Tahralı, "Rifâiyye", 2015, 292.

³³⁵ Hr Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 399.; M. Baha Tanman, "Rifâi Âsitânesi", *TDVİA*, c. 35 (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 98.

bulunmaktadır.³³⁶ Enver B. Şapolyo ise XX. Yüzyıla gelindiğinde İstanbul'da kırk Rifâî tekke ve zaviyesinin olduğunu belirtmiştir.³³⁷

Rifâiyye Tarikatı, XIX. yüzyılın sonlarında Afrika'dan Balkanlar'a ve Endonezya'dan Hindistan'a kadar hemen hemen tüm İslâm dünyasına yayılmıştır. Günümüzde dahi Türkiye'nin yanı sıra Irak, Suriye, Mısır, Yemen ve Balkan ülkelerinde varlığını etkin bir biçimde sürdürmektedir.³³⁸

Tarikatların birçoğunda görüldüğü gibi Rifâiyye'nin temel esaslarının da kurucusu Ahmed er-Rifâî tarafından belirlendiği görülmektedir.³³⁹ Ahmed er-Rifâî'nin Rifâiyye'yi, Kur'an ve Sünnet'in ışığında, tevazu ve alçak gönüllülük esaslı bir tarikat olarak tanımladığı rivayet edilmektedir.³⁴⁰ Nitekim Ahmed er-Rifâî'nin, Rifâiyye'nin ehl-i sünnet üzere bir yol izlediğini, *Burhânü'l-Mü'eyyed* ve *Mecâlisü's-Seniyye* gibi eserlerinde çokça ifade ettiği görülmektedir.³⁴¹ Rifâilikte, tarikata intisap eden kişinin aynı zamanda şeyhi ile antlaşma yaptığı kabul edilmiş ve tarikata intisabı bir merasimle gerçekleşmiştir. Tarikata giren kişinin bu konudaki ilk sorumluluğu şeriatın getirdiği emir ve yasakları öğrenmesi ve tatbik etmesi olduğu görülmektedir. İkinci olarak farzların yanı sıra çokça nafil ibadet işlemesi beklenmiştir. Tarikata intisap etmiş olan sâlikten³⁴² öncelikli olarak beklenen icraat, şeyhinin sohbetlerine katılmak olmuştur.³⁴³ Sohbetlere katılmadaki esas, müridin müşidini dikkatle dinleyerek kendine lazım olan manevi ihtiyaçları gidermesi, edep ve erkânı öğrenmesi olarak görülmektedir. Salih bir kul olma yolunda ilerlemek için muhakkak sohbetlere devam etmekle kazanılacağı inancının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Rifâî erkânında şeyh ile olan beraberliğin müridi kötü huylardan arındırarak güzel huylar kazandıracağına inanılmıştır.³⁴⁴

³³⁶ Ünver Günay ve Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1999), 252.

³³⁷ İstanbul'daki Rifâî tekke ve zaviyeleri için bk. Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 193.

³³⁸ Tahralı, "Rifâiyye", 100.

³³⁹ Adrian Uraj, Arnavutluk'ta Rifâilik ve Şeyh Ahmed İşkodrevî, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2016) 7-9.

³⁴⁰ Samarrâî, es-Seyyid Ahmed er-Rifâî- Hayâtuhû ve Âsâruhû, 82.

³⁴¹ Ahmed er-Rifâî, *El-Mecâlisü's-Seniyye Sohbet Meclisleri*, Çev: Ali Can Tatlı (İstanbul: Erkam Yayınları, 2003).; Sıdkı Güllü, *El-Burhânü'l-Mü'eyyed Kurtarıcı Öğütler* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2013).

³⁴² Salik: Sülük edici, yol tutup gidici manalarına gelen ve tarikatlardan birine müntesip olan kişiye denmektedir. Pakalın, *OTDTS 3*, 103.

³⁴³ Tahralı, "Rifâiyye", 100.

³⁴⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ma'rifet Yolu*, (İstanbul, Erkam Yayınları, 2004), 76.

Rifâilikte seyr-ü sülûk³⁴⁵ başlangıcının Allah Teala'ya yönelerek manevi huzur elde etmek olduğu belirtilmiştir.³⁴⁶ Mürşidin gerekli gördüğü takdirde, seyr-ü sülûkta devam eden müridinden riyazet, seyahat, tecerrüt, halvet, teheccüd veya meşakkatli hizmetleri yapmasını isteyerek terbiye ettiği kaydedilmiştir.³⁴⁷ Rifâiyye Tarikatına intisap etmiş olan müridlerin kimi zaman kendi başlarına kimi zaman ise toplu olarak zikir ve virt yaptıkları bilinmektedir. Tek başlarına yaptıkları bütün zikirleri kendi işitecekleri kadar cehrî yani yüksek sesle yaptıkları ifade edilmektedir.³⁴⁸ Toplu icra edilen zikirler ise şeyhin önderliğinde hilal şekilde kuûdî/oturarak başlanıp kıyâmî/ayakta cehrî olarak devam edilmektedir.³⁴⁹ Zikir meclislerinde icra edilen ayine şeyh efendinin Fatihâ Suresi'ni okumasıyla başlanılıp Ahmed er-Rifâî'nin belirlediği *evrad-ı şerîf*'in³⁵⁰ besteli bir şekilde okunmasıyla devam edilir.³⁵¹ Evradın okunmasından sonra kısa bir dua edildiği ve şeyh efendinin belirlediği esmanın zikredilmesi için ayağa kalkıldığı kaydedilmiştir.³⁵² Rifâî ayinleri zikir reisi idaresinde, tempoya göre çeşitli ilahiler veya kasideler eşliğinde icra edilmektedir. İcra edilen bu zikirlerin gayet hareketli ve coşkulu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bazen şeyh efendinin de uygun gördüğü günlerde zikir esnasında *bürhan*³⁵³ denilen kerametlerin gösterildiği bilinmektedir.³⁵⁴ Rifâî ayinlerinin en belirgin karakteristik özelliği bürhan göstermedir. Bürhan'ın dikkat çekici olmasının sebebi ise, İsm-i Celâl zikrinin hızlandığı bir sırada zikri yöneten şeyhin kılıç, şiş, tığ, topuz gibi aletleri dervişlerin arasından seçilenlerin yanak, karın, gırtlak, omuz başı gibi vücutlarının değişik yerlerine saplamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.³⁵⁵

³⁴⁵ Seyr-ü sülûk: Tarikata intisap edildikten sonra şeyhin nezaretinde tarikatın usul ve erkanına uygun olarak maneviyatın yükseltilmesi için ilerlenen yola verilen isimdir. Pakalın, *OTDTS* 3, 198 – 200 – 287.

³⁴⁶ Tahralı, “Rifâiyye”, 100.

³⁴⁷ Tahralı, “Rifâiyye”, 2015, 302.

³⁴⁸ Ömer Tuğrul İnançer, “Rifâilikte Zikir Usulü ve Musiki”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: Türk Ekonomi ve Toplumsal Vakfı, 1994), 330-331.

³⁴⁹ İnançer, “Rifâilikte Zikir Usulü ve Musiki”, 330.

³⁵⁰ Evrad; devamlı ve tekrar edilen özel dua anlamındaki virdin çoğuludur. Anlaşıldığı üzere Evrad-ı Şerif ise mübarek dualar anlamına gelmektedir. Bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Anka Yayınları, 2005), 200.; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 381.; Ömer Tuğrul İnançer, “Osmanlı Tarihinde Sufilik Ayin ve Erkanları”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Haz. A. Yaşar Ocak (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 132.

³⁵¹ İnançer, “Osmanlı Tarihinde Sufilik Ayin ve Erkanları”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, 132.; Tahralı, “Rifâiyye”, 101.

³⁵² Can Ceylan, 21. Yüzyıl Türkiye'si'nde Tarikat Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı: Rifâî Şeyhi Kenan Rifâî'nin Günümüzdeki Takipçilerinin Sanatsal, Kültürel ve Siyasî Faaliyet ve Tavırları, (Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2014), 163.

³⁵³ Bürhan: Şüphe ve zannı kaldıran kesin ve özel kanıt anlamında kullanılmaktadır. İnançer, “Osmanlı Tarihinde Sufilik Ayin ve Erkanları”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, 151.

³⁵⁴ İnançer, “Rifâilikte Zikir Usulü ve Musiki”, 330.

³⁵⁵ Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 194-195.; İnançer, “Rifâilikte Zikir Usulü ve Musiki”, 330.; Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 191.; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 549.

Dervişlerin vücutlarına saplanmış aleti elleriyle tuttukları ve saplandığı yerde hareket ettirdikleri de görülmektedir. Bunun yanı sıra şeyhin yassı bir kaşık veya topuz biçimindeki “gül” denilen kızgın demiri, diline değdirdiği veya dervişlerin belden yukarı çıplak bedenlerine temas ettirdiği kaydedilmiştir.³⁵⁶ Bürhan’daki asıl amacın Allah (c.c) dilemedikçe ateşin yakmayacağını veya kesici aletlerin kesmeyeceğini deliliyle ispat etmek olduğu ifade edilmektedir.³⁵⁷ Ayrıca Rifâîlerin bürhan yoluyla inkârcıların hidayete ermesini de hedefledikleri anlaşılmaktadır. Ancak Ahmed er-Rifâî ve Rifâîlikten bahseden ilk kaynaklarda bu tür olayların anlatılmadığı görülmektedir.³⁵⁸ Anlaşıldığı üzere bürhan devam eden yıllarda ortaya çıkmıştır. Nitekim Ahmed er-Rifâî’nin irşad faaliyeti için Mısır’a gönderdiği Ebü’l-Feth el-Vâsıtî’nin halifesi Abdüsselâm el-Kalîbî’nin yanan bir ateşin içine girdiği, Rifâî’nin torunu İbrâhim el-A’zeb’in aslan veya yılan gibi vahşi hayvanlarla ve ateşle oynadığı rivayet edilmektedir.³⁵⁹ Bunun yanı sıra Rifâî şeyhlerinin yüzlerce derviş toplayarak Pîrleri Ahmed er-Rifâî’in veya diğer bazı tarikat büyüklerinin türbelerini ziyarete gittikleri ve buralarda ayîn icra ettikleri kaydedilmiştir.³⁶⁰ Rifâîlerin kendi tekke ve zaviyeleri dışında kalan yerlerde de ayin icra ettikleri anlaşılmaktadır. İbn Battuta, seyahatnamesinde böyle bir topluluğa rastlamış olduğunu kaydetmektedir.³⁶¹ Vasıt şehrinde Seyyid Ahmed er-Rifâî’nin kabrini ziyaret için bulunduğu sırada yatsı vakti sonrası odunların yakılıp raks eşliğinde zikir edilirken ateşe giren dervişleri gördüğünü belirtmektedir.³⁶² Alevlerin içinde yuvarlananlara ve kor ateşleri ağzına alanlara da şahitlik ettiğini kaydetmiştir.³⁶³ Ahmed er-Rifâî’nin torunlarından ve Sayyâdiliğin kurucusu İzzeddin Ahmed es-Sayyâd’ın bürhan göstermeyi Allah’ın bir lütfu olarak değerlendirdiği kaydedilenler arasındadır.³⁶⁴ Osmanlı padişahlarının Rifâî ayinlerine olan tutumlarının hoşgörülü olduğu görülmektedir.

³⁵⁶ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 296-297.; Gölpınarlı, *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, 194.; Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 191-193.

³⁵⁷ Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 191.; İnançer, “Osmanlı Tarihinde Sufilik Ayin ve Erkanları”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, 132.

³⁵⁸ Tahralı, “Rifâiyye”, 101.

³⁵⁹ Tahralı, “Rifâiyye”, 101.

³⁶⁰ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: DİB Yayınları, 1976), 204.

³⁶¹ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 260.

³⁶² İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 260.

³⁶³ İbn Battuta, Vasıt’ta bulunduğu sırada Anadolu’dan gelmiş olan Seyyid Ahmet er-Rifâî’nin torunu Ahmet Küçük ile karşılaşmıştır. Revak adı verilen büyük tekkede ikinci vaktinden gece yarısına kadar zikirler ve ayinler yapıldığı kaydedilmektedir. İbn Battuta, yatsıdan sonra zikrin hızlanması ile büyükçe bir ateşin yakıldığını belirtmektedir. Yakılan bu ateşe dervişlerin Allah’ı anarak girip çıktıklarını, kimilerinin ateş sönünceye kadar içinde durduklarını ve ağızlarına kor ateşler aldıklarını ifade etmektedir. İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 260-261.

³⁶⁴ Tahralı, “Rifâiyye”, 101.

Nitekim Rifâi dervişinin saraya davetli olduğu 5 Receb 1208/6 Şubat 1794 tarihli Regaib Gecesinde Sultan III. Selim'in huzuruna “*Rifâiler getirülmüş olmağla saat dörde değin icrâ-yı âyin ve tevhîd-i şerîf olunup harbe ve gül misillû tarîk-ı mezkûre mahsûs havârik temâşâ ve duâ*” icra edildiği belirtilmiştir.³⁶⁵

Rifâiliğin daha Ahmed er-Rifâi döneminden itibaren günümüze kadar çeşitli eleştirilere maruz kaldığı görülmektedir. Bu eleştirilerin kimi zaman diğer tarikatlarla yaşanan nüfuz mücadelelerinden kimi zaman ise siyasi nedenlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ahmed el-Rifâi'nin dahi bölgedeki bazı şeyhler tarafından eleştirildiğine bir misal verilecek olursa; erkek ve kadın müritlerini aynı zikir meclisinde bir arada bulundurarak sünnet dışı icraatlar yaptılığı iddiasıyla Halife Muktefi-Liemrillâh'a şikâyet edildiği rivayet edilmektedir.³⁶⁶ Ahmed el-Rifâi'nin mürit sayısının giderek artmasıyla çevredeki diğer şeyhlerin kıskançlık ettiği ve Rifâi'yi yıpratmayı hedeflediği düşünülmektedir. Halife Muktefi-Liemrillâh'a iletilen şikâyetler neticesinde durumu soruşturan memurun, “*Bu seyyid ve müridleri sünnet yolunda değillerse yeryüzünde sünnet üzere hareket eden hiç kimse kalmamış demektir*” şeklinde bir geri dönüş yaptığı ve bunun üzerine halifenin özür mektubu yazdığı rivayet edilenler arasındadır.³⁶⁷

Tasavvuf ve tarikatların doğuşuyla İslam dünyasında kıyafetlere bazı sembolik anlamlar katıldığı anlaşılmaktadır.³⁶⁸ Tarikat ehli her zaman giydiği kıyafete önem vermiştir. Tarikatların doğuşundan sonra zamanla her tarikatın kendine has kıyafetleri olduğu görülmektedir. Bilhassa Osmanlı döneminde karakteristik bir nitelik kazanan kıyafetler, dervişin hangi tarikata mensup olduğunu belirtmiştir.³⁶⁹ Nitekim Rifâiyye tarikatında kullanılan kıyafetlerin de dikkat çekici özelliklere sahip olduğu görülmektedir. *Hırka, taç, şedd, destar, gül, sancak* ve *keşkûl* gibi tarikatlara has kıyafet ve alametlerin Ahmed er-Rifâi'den sonra Rifâiyye tarikatında da farklı tarzlarda sembolleştiği anlaşılmaktadır.

³⁶⁵ Selman Benlioğlu, “Sarayda Düzenlenen Tarikat Âyinleri Işığında III. Selim'in Tekke Müziğiyle İlişkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20, s. 37 (Haziran 2018): 11.; *Harbe*, kısa mızrak veya süngü anlamındadır. *Harbe darbise* dervişlerin mızrakları vücutlarına saplamaları, *gül*(gül) ise akkor haldeki kızgın demirin vücuda değdirilmesidir.

³⁶⁶ Tahralı, “Ahmed Er-Rifâi”, 127.

³⁶⁷ Tahralı, “Ahmed Er-Rifâi”, 127.

³⁶⁸ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 56.

³⁶⁹ Ramazan Muslu, “Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları”, *Ekev Akademi Dergisi* Yıl: 12, s. 36 (Yaz 2008): 45.; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 22.

Rifâiyye dervişlerinin başlarına giydikleri tacın genellikle 12 terkli ve beyaz olduğu kaydedilmiştir.³⁷⁰ Tacın tepe noktasında siyah bir düğme olduğu ve destarının da siyah olduğu belirtilmektedir. Rifâiyye dervişlerinin taçları etrafına sardıkları destara *şemle* veya *siyah-ı şerif* denildiği ifade dilmektedir.³⁷¹ Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethi ve sonrasında çıktığı hutbede siyah sarık kullanmasından dolayı Rifâiyye dervişlerinin siyah renk tercih ettiği kabul edilmektedir.³⁷² Rifaiyye Tacının tepesindeki düğmenin vahdeti simgelediği belirtilmiştir.³⁷³ Rifâiyye tarikatına mensup dervişlerin giydiği hırkanın ise birçok farklı renkte olduğu ancak genelde siyah tercih edildiği kaydedilenler arasındadır.³⁷⁴ Hırkanın belirgin özelliği ise yakalarının on iki dikişli ve yeşil biye geçirilmiş olmasıdır.³⁷⁵ Yeşil biyenin, Hz. Muhammed'in yeşil hırkasını ashabının kesip yakalarına ilâştirmelerinden kaynaklanan bir Rifâî geleneği olduğu belirtilmiştir.³⁷⁶ Tarikata yeni girecek kişiye yapılan törenin son kısmında şeyh efendinin müstakbel müride şedd denilen kuşağı kuşandırdığı nakledilmiştir.³⁷⁷ Rifâiyye dervişlerinin kullandığı şeddin yünden olup siyah, kırmızı, beyaz veya yeşil renkte olabildiği kaydedilmiştir.³⁷⁸ Aynı zamanda müridin tarikata gireceği esnada şeyhinin sağ elini tuttuğu sırada ellerinin üzerine destar denilen bir bez örtüldüğü de belirtilmiştir.³⁷⁹

Rifâî Tarikatında arakiyye veya takkelere gül denilen bir nevi rozet konulduğu bilinmektedir.³⁸⁰ İçerisinde Celcelûtiyye vefkini barındıran bu gülün *Rifâiyye Gülü* olarak özelleştiği anlaşılmaktadır. Rifâiyye Gülü'nün kaynağı ise Ahmed er-Rifâî'ye nispet edilmektedir. Ahmed er-Rifâî'nin Ravza-i Mutahhara'da Hz. Peygamber'in manevi elini öptüğü sırada müritlerinin cezbeye gelerek taş veya harp aletleriyle birbirlerine veya kendilerine vurdukları rivayet edilmektedir. Bu olay üzerine Ahmed er-Rifâî'nin parmağıyla kuma İbranî harflerini kullanarak Celcelutiye vefkini çizdiği ve kumu

³⁷⁰ Yahyâ bin Sâlih el-İslâmbolî, *Tarikat Kıyafetleri*, Haz. M. Serhan Tayiş ve Mustafa Aşkar, (İstanbul: Sufi Kitap, 2006), 70.; Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi* (İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2016), 187.

³⁷¹ Nurhan Atasoy, "Osmanlı Dönemi Tarikat Kıyafetleri ve Cihazları", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Haz. A. Yaşar Ocak (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 213-214.

³⁷² Tahralı, "Rifâiyye", 2015, 312.

³⁷³ Semih Ceylan, "Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi", *İSAM Dergisi* 25 (2011): 143.

³⁷⁴ Atasoy, "Tarikat Kıyafetleri", 215.

³⁷⁵ Atasoy, "Tarikat Kıyafetleri", 215.

³⁷⁶ Atasoy, "Tarikat Kıyafetleri", 215.

³⁷⁷ Atasoy, *Derviş Çeyizi*, 185.

³⁷⁸ İslâmbolî, *Tarikat Kıyafetleri*, 161.

³⁷⁹ Atasoy, *Derviş Çeyizi*, 195.

³⁸⁰ İslâmbolî, *Tarikat Kıyafetleri*, 161.

avucuna alıp mürdilerine koklatmıştır.³⁸¹ Kumu koklayan müridler sakinleşerek bu hallerini terk etmiştir. Ahmed er-Rifâî'den sonra halifelerinin o gülü beyaz çuha üzerine siyah ibrişimle işlemek suretiyle başlarının üzerinde taşıdıkları görülmüştür. Ayrıca bu gülün Sa'diyye ve Bedeviyye dervişlerince de bereket amaçlı kullanıldığı ifade edilmektedir.³⁸² Rifâîyye Gülü'ne Rifâî sancaklarında da rastlanmaktadır. Siyah olan sancağın üzerinde beyazla yazılmış olan Rifâî Gülü ortada, dörtkenarında ise ayetlerin bulunduğu görülmektedir.³⁸³ Diğer bir Rifâî sancağının orta kısmı beyaz, kenarlarının ise siyah olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁴ Bu sancağın tam ortasında Ahmed er-Rifâî'nin adı taç şeklinde yazılmıştır.³⁸⁵ Tacın etrafını saran şekillerin içerisinde ise on iki imamın isimlerinin yazılı olduğu anlaşılmaktadır. Sancağın diğer kısımlarında ise Fetih Sûresi'nin ilk âyeti, Allah'ın bazı isimleri, Aktâb-ı Erbaa'nın isimleri ve Fatih Suresi'nin işlenmiş olduğu görülmektedir.³⁸⁶

Keşkül denilen ve içerisinde açlığı yatıştırarak kadar yiyecek bulundurulabilen boyna veya omuza asılan kapları genellikle gezgin dervişlerin kullandığı bilinmektedir.³⁸⁷ Keşkülün genelde hindistan cevizi veya abanoz ağacından yapıldığı belirtilmiştir.³⁸⁸ Rifâîyye mensup gezgin dervişlerin de keşkül kullandığı bilinmektedir. Rifâîyye keşkülünün metalden ve zincirli olduğu görülmektedir.³⁸⁹

3.2. ZAVİYENİN BAĞLI OLDUĞU RIFÂÎ GELENEĞİN ÇORUM'DAKİ YERİ

XIV. yüzyılda Seyyid Ahmed Kûçek'in kurduğu Rifâî zaviyesi Amasya ve çevresinde faaliyet göstermiştir.³⁹⁰ Hemen her tarikatta olduğu gibi Rifâîlikte de irşad düsturu yaygındır. Buradan hareketle Çorum'un Rifâî dervişleriyle XIII. veya XIV. yüzyıllarda tanışmış olması gerekmektedir.

³⁸¹ İslâmbolî, *Tarikat Kıyafetleri*, 193.

³⁸² İslâmbolî, *Tarikat Kıyafetleri*, 193

³⁸³ Atasoy, *Derviş Çeyizi*, 191.

³⁸⁴ Atasoy, *Derviş Çeyizi*, 192-194.

³⁸⁵ Atasoy, *Derviş Çeyizi*, 192-194.

³⁸⁶ Güldane Gündüzöz, "Tekke Hayatında Üç Muktedir Figür: Sancak, Alem ve Tuğ", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 85 (2018): 174.

³⁸⁷ İslâmbolî, *Tarikat Kıyafetleri*, 151.; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 214.

³⁸⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 214.

³⁸⁹ Atasoy, *Derviş Çeyizi*, 193.

³⁹⁰ Ocak, "Zaviyeler", 260.; Bayram, "Lâdik ve Seyyid Ahmedî Kebir Er-Rifâî Hazretleri", 150.; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 548.

Rifâiyye'nin Çorum'da kendine çok geniş bir yer tuttuğu, çokça müntesibinin bulunduğu bilinmektedir. Çorum'da farklı dönemlerde çeşitli Rifâî dergâhlarının faaliyette bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan biri Şarkıyan Mahallesi'ndeki Hacı Abdurrahmanzade Konağının bulunduğu yerde faaliyet gösterdiği belirtilmiştir.³⁹¹ Bu dergâhın XIX. yüzyılın ikinci yarısında faaliyetlerinin durduğu görülmektedir. Bir diğer dergâh ise Şeyhler Mahallesi'ndeki Rifâî Tekkesi'dir. Tekkenin haziresinde Rifâî meşayihinden Biber Baba namıyla meşhur Ömer Efendi'nin metfun bulunduğu kaydedilmiştir.³⁹² Ali İzzet Efendi, kendi dönemini kastederek burada Rifâî ayinlerinin düzenlendiğini ve kalabalık grupların katıldığını nakletmektedir.³⁹³

Çorum'da XIX. yüzyılda Rifâîliğin daha etkin olduğu görülmektedir. Asıl olarak iki Rifâî dergâhı dikkat çekicidir. Birincisi şehir merkezinde bulunan Ebubekir Efendi (Hacı Bekir Baba) Dergâhı olarak anılan Rifâî Dergâhı'dır. Diğeri ise bu çalışmanın konusu olan Suheyb-i Rumi Zaviyesi'dir. Ebubekir Efendi Dergâhı, kaynaklarda Rifâî Tekkesi olarak da anılmaktadır. Rifâî Tekkesinin 25 Rebiülahir 1316/18 Eylül 1898 yılında daha önce atıl durumda olan tekke binasının yerine inşa edildiği kaynaklarda yer almaktadır.³⁹⁴ Akpınar Mahallesi'nde bulunan tekkenin inşası için “...padişah iradesi ile Hazine-i Hassa tarafından...” inşa ettirildiği ve “...fukaraya sarf edilmek üzere...” el-Hac Ahmed Feyzi Efendi'nin müteveli olmasıyla vakfının da tescil ettirildiği görülmektedir.³⁹⁵ Rifâî Tekke'sinin Ebubekir Efendi Dergâhı olarak anılmasının sebebi olarak Osman Efendi oğlu eş-Şeyh el-Hac Ebubekir Efendi döneminde yeniden inşa edilerek faaliyete geçmesinden ileri geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim bazı kaynaklarda tekkenin H.866/M.1461'de dahi var olduğu ifade edilmektedir. Hacı Bekir Baba namıyla anılan Ebubekir Efendi'nin Çorum'un dini ve içtimai hayatına büyük katkıları olmuştur. Nitekim vefat ettiği 1928 yılına kadar Çorum halkına dini sohbetler verdiği zikirler düzenlediği bilinmektedir.³⁹⁶ Ebubekir Efendi ve dervişlerinin halka açık yerlerde bürhan gösterdikleri de belirtilmiştir. Mübarek günlerde başlarında kızgın saclar, meşaleler, kılıç ve şiş gibi Rifâîliğe özgü bürhan aletleriyle ilahiler eşliğinde tekkeden Ulu Cami'ye oradan Saat Kulesine bürhan göstererek gittikleri ifade edilmektedir.³⁹⁷ Yine Çorum'da

³⁹¹ Haksever, *Tasavvuf Geleneği*, 162-163.

³⁹² Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmât*, 25-26.

³⁹³ Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmât*, 25-26.

³⁹⁴ Korkmaz, “Çorum'un İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, 119.

³⁹⁵ ÇŞS. 13-226/480., 25 R 1316/18 Eylül 1898.

³⁹⁶ Ahmet Cahit Haksever, *Tasavvuf Geleneği*, 169.

³⁹⁷ Erkoç, *Tasavvuf Geleneği ve Çorum'da Son Dönem Meşayihî*, (Çorum: ÇBK Yayınları, 2013) 161, 162.

bulunan değirmenin etrafında büyük bir ateş yakarak içine girmek suretiyle bürhan gösterdikleri kaydedilmiştir.

Nitekim Ebubekir Efendi'nin de diğer meşâyihе isnat edildiği üzere Çorum'da dilden dile yayılmış birçok menkıbesinin bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁹⁸ Ebubekir Efendi'yle ilgili olan en dikkat çekici menkıbe ise Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlıların Polatlı'ya kadar gelmesine karşın manen savaşa katılmış olduğuyla alakalı olmaktadır.³⁹⁹ Ebubekir Efendi'nin tekke ve zaviyelerin kapatılması sırasında dahi Rifâi Tekke'sinde şeyh olarak görev yapmayı sürdürdüğu, 1928 yılında vefat etmeden önce tekke ve zaviyelerin kapatılmasına rağmen yerine Ahıskalı Ali Haydar Efendi'yi şeyh tayin ederek Çorum'da Rifâiyye Tarikatı'nın faaliyetlerinin devam etmesini sağladığı kaydedilmiştir.⁴⁰⁰

3.3. SUHEYB-İ RUMİ ZAVİYESİNİN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI VE BU ALANDAKİ FAALİYETLERİ

Suheyb-i Rumi Zaviyesi, Çorum'da bulunan iki Rifâi zaviyesinden biridir. Zaviyenin Rifâiyye çizgisine girmesi ise Ömer Hulusi Efendi'nin buraya imam-hatip ve zaviyedar olarak tayin edilmesiyle olduğu görülmektedir.⁴⁰¹ Ancak zaviyenin öncesinde hangi tarikatın yol ve erkânına mensup olduğunu içeren bilgilere herhangi bir kaynaktan rastlanılmamıştır. Suheyb-i Rumi Camisi'nde imamlık yapan “...*Hüseyn bin Osman Halife bundan kırk sene akdem bilâ veled...*” vefat ettiği, bu sebeple yerinin ve maaşının boş kalması üzerine “...*işbu ba'isü'l ilâm arz-ı ubûdiyyet el-Hâc Ömer Hulusi Efendi ibn-i Hasan dâ'ileri erbâb-ı istihkâktan olup lede'l imtihân imâmet cihetinde ehliyeti*” açıkça görülerek tayin edilmiştir.⁴⁰² Bu şekilde Ömer Hulusi Efendi 15 Şaban 1299/2 Temmuz 1882 tarihinde Suheyb-i Rumi Zaviyesi'ne imam tayin edilmiş ve Rifâilik kültürü hıdırlıkta yaşatılmaya başlanmıştır. Ömer Hulusi Efendi'nin daha sonra 23 Rebiülevvel 1303/1 Ocak 1886 tarihinde zaviyenin zaviyedarlık görevine de tayin

³⁹⁸ Söz konusu menkıbelerden birinde 1913 yılında Büyük Arasta diye anılan bölgede yangın çıkmıştır. Tulumbacıların yangını söndürememesi üzerine Ebubekir Efendi'den yardım istenmiştir. Ebubekir Efendi arastaya gelerek bir bardak su istemiş ve besmele çektikten sonra bir yudum suyu ağzına alarak *Hû* diyerek yangına doğru püskürtür. Böylece yangının söndüğu rivayet edilmektedir. Bir başka menkıbede Kırım'dan Samsun'a doğru yola çıkan bir yük gemisini batmaktan kurtardığı bir diğerinde ise bir avuç pirinçten bir kazan pilav pişirdiği rivayet edilmiştir. Erkoç, *Çorum'da Son Dönem Meşâyih*, 161.

³⁹⁹ Erkoç, *Çorum'da Son Dönem Meşâyih*, 162.

⁴⁰⁰ Erkoç, *Çorum'da Son Dönem Meşâyih*, 163, 166.

⁴⁰¹ Ahmet Cahit Haksever, *Tasavvuf Geleneği*, 173.

⁴⁰² ÇŞS. 9-134/218., 15 Ş 1299/2 Temmuz 1882.

edildiği görülmektedir.⁴⁰³ Vefatına kadar hem imam ve hatip hem de zaviyedarlık yapan Ömer Hulusi Efendi'den sonra 7 Muharrem 1310/1 Ağustos 1892 tarihinde yerine geçen yeğeni ve damadı Abbas Külâhi Efendi'nin de Rifâî tarikatının Sayyadı koluna mensup olduğu bilinmektedir.⁴⁰⁴ Abbas Külâhi Efendi 1925 tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar burada zaviyedarlık görevinde bulunmuştur. Ankara Vilayet Salnamesi'nin 1900 tarihli evrakında Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nde Rifâî ayinlerinin icra edildiği kaydedilmiştir.⁴⁰⁵ Söz konusu tarihte Rifâî ayinlerinin Abbas Külâhi Efendi'nin önderliğinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen arşiv vesikalarında, zaviye dâhilinde Rifâîliğe ait alametleri içeren herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak Anadolu şehir ve köylerindeki Rifâî zaviyelerinde görülen alametlerin hemen hepsinin Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nde de bulunması gerekmektedir. Nitekim Rifâî ayinlerinin gerçekleşmesi için belirli özel alametlere ve eşyalara ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir. Mesela zikri icra edilirken dervişlerin en hararetli olduğu sırada bürhan gösterme diye tabir edilen özel ayinde kullanılan gül, topuzlu şiş, kılıç, tığ gibi eşyalar Rifâîliğe has alametler arasındadır.⁴⁰⁶ Kaynaklarda yer almasa da Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nde bu eşyaların bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zaviyede yapılan zikirlerden birine Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış olan İsmail Özkahraman şahit olmuş ve bunu bir sohbetinde kısaca anlatmıştır. Dikiciler Esnafı Yiğitbaşı olduğunu dile getiren Özkahraman;

*Eyyam-ı mübarekeden (Kadir gecesi) bir günde yapıldı bu iş. Esnafın ileri gelenleri bu akşam Şeyh Efendi bize Hıdırlık'ta bir zikir kursunda geçmişimize ve ahvalimize duada bulunalım dediler. Olmaz diyecek halimiz yok. Olur, dedik. Hıdırlık'ta Abbas Baba'nın dergâhında halka olundu, zikir başladı. Kasideler okunuyor. Buram buram terledikçe terliyoruz. Her iki tarafımıza Esmâ ile seslendikçe boynumuz gıcılıyor.*⁴⁰⁷

Şeklindeki ifadesiyle zikrin bir hayli uzun sürdüğünü ifade etmiştir. Zaviyenin Çorum'un ileri gelen esnafları da dahil tüm halk için ne denli öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda zikirlerin yalnızca zaviye içerisinde değil dışında da gerçekleştiği görülmektedir. Mesela Rifâî Tekkesi Şeyhi Ebu Bekir Baba ile birlikte Abbas Külâhi Efendi'nin dini günlerde dervişlerini toplayıp dua, zikir ve bürhan

⁴⁰³ ÇŞS. 10-315/465., 23 R 1303/30 Aralık 1885.

⁴⁰⁴ ÇŞS. 11-257/614., 7 M 1310/ 1 Ağustos 1892.; Haksever, *Tasavvuf Geleneği*, 174.

⁴⁰⁵ Salname-i Vilayet-i Ankara, 1318. s.105.

⁴⁰⁶ İslamboli, *Tarikat Kıyaferleri*, 147-150.; İnançer, "Rifailik", 330-331.

⁴⁰⁷ İrfan Yiğit, *Uluçınarlarla Konak Sohbetleri*, (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 85.

göstererek önce Ulu Cami'ye oradan saat kulesine gidip döndükleri kaydedilmiştir.⁴⁰⁸ Şeyhlerin kamuya açık alanda dua ve zikirler icra ederek halkın psikolojik zihin dünyasını zinde tutmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Nitekim zaviyenin Çorum halkına sosyal bir yaşam alanı sunduğu da bilinmektedir. Özellikle Ramazan aylarında ve kutsal gecelerde halkın bir Suheyb-i Rumi Zaviyesinde bir araya gelerek Hz. Suheyb-i Rumi türbesinde dua ve niyazlarda bulunup zaviyede konakladıkları kaydedilmiştir. Osmanlı döneminden günümüze kadar aynı heyecanla Çorum halkının buraya verdiği değer değişmediği görülmektedir. Hafız Recep Camcı, yapılan bir röportajda Cumhuriyet öncesi Çorum'da yapılan hacı uğurlamasından bahsederek zaviyenin halk nazarındaki yerini anlatmıştır. Yiğit'in Uluçınarlarla Konak Sohbetleri adlı eserinde aktardığına göre Camcı röportajında;

“Şimdi anlatacağım Hacı uğurlama merasimi, Cumhuriyet öncesi Çorum'da yapılan Hacı uğurlamalarına ait bilgiler olacak... Çorum'dan bu yolculuğa çıkacak hacılar, yolculuk öncesi kabir ziyaretlerinde bulunurlar, yola çıkmadan bir gün önce Hıdırlık'ta Suheybi Rumi ve diğer yatırlar da ziyaret edilir. Yolculuk günü Hıdırlık'a tekbir ve tehliller okunarak gidilir. Hacıların yakınları, dostları, arkadaşları şehirden bu merasime katılan vatandaşlarla hayli bir kalabalık topluluk oluşur. Hıdırlık Camiine bitişik Suheybi Rumi türbesinde bulunan “Sancak” tekbir ve tehlillerle alınır, dualar edilir. Yürüyerek Pir Baba'ya (bugünkü Çamlığın bulunduğu yere) gelirler. Burada bir yatır var. Muhterem Allah dostu burada yatıyor, ziyaret edilir. Burada da tekbirler, tehliller devam eder. Burada Peygamberimizle alakalı kasideler, Kâbe ile ilgili şiirler okunur. Ezan vakti olmasa da bir ezan okunur. Yolculuğun kazasız belasız neticelenmesi için dua edilir.”

Daha sonra merasime katılanlarla tek tek helalleşen hacı adaylarının Samsun'a doğru yola çıktığını ifade etmiştir.⁴⁰⁹

Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin halk ile olan güçlü iletişim bağı, zaviyenin tarih sahnesine çıktığı dönemden son yıllarına kadar devam etmiştir. Nitekim şehir merkezinde bulunan hanların çeşitli görevlerini, kırsal alanda bulunan Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin üstlendiği fark edilmektedir. Özellikle ayende ve revendeye yiyecek, içecek ve barınma hizmetleri konusunda faaliyet gösterdiği anlaşılan zaviyenin ahaliye sosyal bir yaşam alanı oluşturmuştur. Mesela H.1303/M.1885 yılında Mehmed oğlu Hacı Mustafa Ağa'nın zaviyede geçici olarak ikamet ettiği sıra vefat etmesini içeren belgeden anlaşılacağı üzere zaviye, civar köylerden vs. gelenlere adeta bir han gibi hizmet vermiştir.⁴¹⁰ Zaviyenin imaretinin de güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Mesela zaviye şeyhi İbrahim H.1111/M.1699

⁴⁰⁸ Erkoç, Çorum'da Son Dönem Meşayih, 161.

⁴⁰⁹ Yiğit, *Konak Sohbetleri*, 48-50.

⁴¹⁰ ÇŞS. 10-310/457., 9 Ra 1303/16 Aralık 1885.

yılında Sultan II. Mustafa'ya "...dâ'ileri hizmetinde mücidd ü sâ'i ve âyende ve revendeye it'âm-ı ta'âm" ettiğini dile getirerek bir takım isteklerde bulunmuştur.⁴¹¹ Başka bir vesika ise "zâviye-i mezkûre vürûd eden fukarâ ve dervişân ve mesâkin ve erâmil ve âyende ve revendeye itâm için Çorum Sancağı mutasarrıflarına mahsus mahsülünden senevî on iki buçuk kile huntaya mutasarrıf olan Seyyid Osman..."'ın H.1219/M.1804 yılında vefat ettiği ve yerine yeni şeyhin atanmasını içermektedir.⁴¹² Buradan da anlaşılacağı üzere devletin zaviyeye yüklediği en önemli misyonun fakir fukaraya ve gelip geçen yolculara hizmet etmesidir. Hatta söz konusu misyonu yerine getiremeyen bazı şeyhlerin görevlerine son verilerek yerine yeni şeyhin atandığı da görülmektedir. H.1084/M.1673 yılında zaviye şeyhi hakkında zaviye sakinleri ve çevredeki ahali tarafından şikâyet edilmesi üzerine görevinden alınmıştır. Zaviye sakinleri ve halk "...Hazret-i Suheyb-i Rûmî nâm azîzin zâviyedârı olan Yakub nâm kimesne zâviye-i mezbûre üzerinde durmayup âhar yerde sâkin olmağla âyende ve revendeye it'âm-ı ta'âm için ta'yîn olunan mahsûlâtı ekl ü bel' etmekle" suçlamıştır.⁴¹³ Yapılan tahkikat neticesinde suçlu olduğu düşünülen Şeyh Yakup'un görevine son verilmiştir. Görüldüğü üzere devlet zaviyenin görevlerini yerine getirmesine mâni olan veya zaviyenin imkânlarını kötüye kullanan zaviyedarı azletmekten çekinmemiştir. Böylece kamusal düzenin bozulması ve hizmetlerin aksatılmasının önüne geçilmiştir. Bunun yanı sıra zaviyede imparatorluk içinden veya dışından her türlü misafirin konakladığı da anlaşılmaktadır. Mesela H.1240/M1825 tarihli Şer'îye Sicili kaydına göre zaviyede Hindistan'dan gelen bir misafir de kalmaktadır. Bu kayda göre Hindistan'dan gelen ve zaviyede konaklayan Abdullah isimli şahıs burada vefat etmiş varisi de bulunamadığından terekesinin satılması istenmiştir.

Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin şehirde gündelik yaşam üzerinde büyük etkilere sahip olduğu görülmektedir. Halktan bir kimsenin üzüldüğünde, sevincinden bir dileği olduğunda uğradığı ilk yerin Hıdırlık olduğu görülmektedir. Mesela 18 Ağustos 1921 Çorum Gazetesinde "*Hazin Bir Dua*" başlığı altında yazılan haberdan anlaşıldığı üzere Çorum halkı Sakarya Meydan Muharebesi başlamadan hemen önce Hıdırlık'a giderek dua ve niyazda bulunmuştur. "*İslamlığı ortadan kaldırma fikri ile Avrupa'nın üzerimize (Anadolu'ya) saldırttığı akur (azgın) Yunan sürülerinin yine taarruza*" başladığını haber

⁴¹¹ İE.EV. 30/3462. 3 S 1111/ 31 Temmuz 1699.

⁴¹² C.EV. 84/4178. 11 Ca 1219/ 18 Ağustos 1804.

⁴¹³ İE.EV. 15/1798. 16 S 1084/ 2 Haziran 1673.

alan Çorum Müslümanlarının 12 Ağustos 1921 tarihinde cuma günü Hıdırlık'ta buluştukları kaydedilmiştir. Mektep çocukları, ulema, dervişan, memurin ve eşraf ile sayıları binlere ulaşan büyük bir cemaatin Hıdırlık mevkiinde bulunan Suheyb-i Rumi Hazretlerinin türbesi etrafında toplandıkları belirtilmiştir. Kurbanlar kesilerek Çorum müftüsü önderliğinde “İslam dünyasının, İslam'ın kıyamete kadar bekasını tebşir buyuran (müjdeleyen) Allah'a” dualar edildiği ifade edilmiştir. Dönemin Ceza Reisi'nin ise konuşmasında;

Herakles ordusuna karşı Fahri-i Risalet Efendimizin bizzat teşkil buyurduğu “Ceyş-ül usve” (örnek askerler) ile bugünkü Milli Ordumuz arasında yaptıkları mukayese, cidalimizin kudsiyet ve ulviyet hakkındaki iman ve kıraatleri bir kat daha artmış olduğuna şüphe edilemez. Büyük ve sarsılmaz bir azim sahibi tarafından idare edildikçe harikalar ibda' eden mucizeler gösteren Türk'ün şanlı ordusunun inayet-i Sübhaniye (Allah'ın yardımı) ile bugün de muzaffer olacağını ve mukaddes davasını yakında kazanacağını belirttiği kaydedilmiştir.⁴¹⁴

Bu hadise Osmanlı'nın son döneminde ve Millî Mücadele zamanlarında da zaviyenin birtakım fonksiyonlarını kaybetmediği hatta devlet ve toplum yararına faaliyetler yürütmeye devam ettiğini açıkça göstermektedir. Söz konusu faaliyetleri yönetenlerin ise zaviyenin son şeyhleri olan Ömer Hulusi Dede ve Abbas Külahi Efendi olduğu anlaşılmaktadır.

Ömer Hulusi Dede H.1238/1823 yılında Darende de doğmuştur. Yıldızeli'ndeki Akviran-ı Kebir Camii'nde imamlık ve müderrislik yaptığı kaydedilmiştir.⁴¹⁵ Sivas'ta görev yaparken daha önceden ders arkadaşı olan Sultan'ın Birinci İmamı Hafız Reşit Efendi'yi ziyaret için İstanbul'a gitmiştir. Ziyaretleri sırasında Reşit Efendi, Hacı Hasan Paşa ve bazı ileri gelenlerin işareti üzerine Çorum Ulu Camii'nde göreve başlamıştır. Burada kıraat ve vücuh dersleri verdiği kaydedilmiştir.⁴¹⁶ Ömer Hulusi Dede daha sonra Suheyb-i Rumi Zaviyesi Camisine imam olarak tayin edilmiş takip eden süreçte de zaviyedar olmuştur. Ömer Hulusi Dede'nin yalnızca bir ilim insanı ve zaviyedar olmadığı ve savaş dönemlerinde bizzat cephede bulunduğu kaydedilenler arasındadır. Mesela 1877-1878 yıllarında Ruslara karşı yapılan 93 Harbi'ne katıldığı ifade edilmektedir. Halkı teşvik edip 40 adet gönüllü asker toplayarak savaşa bizzat katıldığı belirtilmiştir.⁴¹⁷ Ömer

⁴¹⁴ Çorum Gazetesi, 18 Ağustos 1921, “Hazin Bir Dua”, Çorum Gazetesi Çevirileri, haz., Abdulkadir Ozulu. (Çorum: ÇBK Yayınları, 2008), 83.

⁴¹⁵ Haksever, *Tasavvuf Geleneği*, 175.

⁴¹⁶ Haksever, *Tasavvuf Geleneği*, 175.

⁴¹⁷ Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, 50.

Hulusi Dede'den sonra zaviyenin son şeyhi Abbas Külahi Efendi'nin de devlet ve toplum nezdinde faydalı faaliyetler içerisinde olduğu görülmektedir.

Çorum nüfus kaydına göre H.1289/ M.1873 yılında doğan Abbas Efendi'nin babası Süleyman Efendi, Darende'nin Hıdırlık mahallesi sakinlerinden annesi Saniye Hanım Sivas'ın Yıldızeli ilçesindedir.⁴¹⁸ Sivas Gök Medrese'de ilk tahsilini yapmış olan Abbas Efendi, küçük yaşlardan itibaren Çorum'a gelerek Ömer Efendi'nin yanında kalmış ve eğitimini orada almıştır. İlk eğitimini Amcasından aldıktan sonra Hacı Recep Hoca, Enbiya Hoca (Mehmed Nazif Efendi) ve Seydim Hoca gibi Çorum'da meşhur olan bazı alimlerde dini ve ilmi dersler tahsil etmiştir. Aynı zamanda müsait oldukça İstanbul'a giderek amcasının arkadaşı olan Hafız Reşit Efendi'den kıraat dersleri aldığı da kaydedilmiştir.⁴¹⁹

Dini ve ilmi bilgisiyle sevilen bir insan haline gelen Abbas Külahi Efendi şeyhliğinin yanında sosyal ve içtimai alanlarda da aktif roller almıştır. Çorum'a ve hatta devlete siyasi, askeri ve içtimai alanlarda sunduğu katkıları bilinmektedir. Mesela Çorum sancak olmaktan çıkarıldıktan sonra yeniden sancak olması için çalışmalara katıldığı kaydedilmiştir.⁴²⁰ Bunun için çorumun ileri gelenleri, Abbas Külahi Efendi'yi İstanbul'a göndererek durumu Hacı Hasan Paşa'ya bildirmesini istemişlerdir. Hacı Hasan Paşa, Hacı Ali Paşa ve hocası olan Hafız Raşit Efendi'nin Çorum'un sancak olması talebini Sultan II. Abdülhamit'e arz ettikleri belirtilmiştir.⁴²¹ Bölgedeki Ermeni olaylarının artmış olması ve Suheyb-i Rumi Hazretlerinin kabrinin Çorum'da bulunmasının da etkisiyle bu talebin Sultan tarafından kabul gördüğü ve 1894 yılında alınan ferman ile Çorum'un yeniden sancak statüsü verilmiştir.⁴²² Böylelikle Abbas Efendi Çorum'un Ankara vilayetine bağlı sancak haline getirilmesinde etkili olmuştur.

Abbas Efendi, 1897 yılında Osmanlı ile Yunanlılar arasında çıkan savaş için, Çorum müdde-i umumisi Hasan Fehmi Bey, Meclis İdari Başkâtibi Celal Bey ve Tahrirat Müdür Kalelioğlu Halil Bey'in teşvikiyle Hıdırlık'taki Sancağı şerifi çekerek dervişleriyle saat kulesine yürümüş ve gönüllü asker toplamıştır.⁴²³ 60 kişilik gönüllü

⁴¹⁸ Abbas Külahi Efendi'nin Nüfus Cüzdanı bk; Çorum Geçmiş Zaman Halleri, haz. İrfan Yiğit, (Çorum: ÇBK Yayınları, 2010), 165.

⁴¹⁹ Sezikli, *Hıdırlık Kültürü*, 65.

⁴²⁰ Sezikli, *Hıdırlık Kültürü*, 66.

⁴²¹ Erkoç, *Sahabe ve Evliyalar Makamı*, 228.

⁴²² Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, 51.; Ahmet Sezikli, "Çorum'da Rifâî Kültürü", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu 23-25 Kasım 2007* 2, (Çorum: ÇBK Yayınları, 2008) 1161.

⁴²³ Erkoç, *Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları*, 228.

ordusu Samsun limanına kadar gitmiş oradan da İstanbul'a geçmiştir. Abbas Külahi Efendi önderliğindeki bu gönüllü asker topluluğu Çorum'da efsaneleşerek halk arasında şu iki dize meşhur olmuştur;

Hıdırlık şeyhi al sancağı çekti yürüdü.

*Samsun dağlarını al yeşil bayrağa bürüdü.*⁴²⁴

Bu mısralardan da anlaşılacağı üzere Abbas Efendi her zaman halk tarafından sevgi ve saygı görererek desteklenmiştir. Gönüllü kabile İstanbul'a gitmiş ve Hassa Müşiri Mehmed Rauf Paşa, onları Çorum taburuna teslim etmiş ama Şeyh Abbas Efendi'yi cepheye göndermediği belirtilmiştir. Ancak gönüllü asker ve dervişlerin 17 Mayıs 1897'de Yunanlılara karşı şiddetli bir saldırı başlatarak Dömeke Kalesi'ni ele geçiren Osmanlı ordusunun içerisinde yer aldığı kaydedilenler arasındadır.⁴²⁵ Savaş sonunda Çorum taburu İstanbul'dan gelirken sırma işlemeli üç ipek sancak getirilmiştir. Önce kışlaya teslim edilmiş daha sonra ise Suheyb-i Rumi Zaviyesi'ne gönderilmiştir. Bu üç sancağın, halkın yoğun katılımı ile dua ve ilahiler eşliğinde, saygıyla zaviyeye yerleştirildiği belirtilmiştir. Çorum için zaviyenin ne denli öneme sahip olduğu sancakların zaviyeye coşkuyla getirilmesinden anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalarda günümüzde dahi söz konusu sancaklardan bir tanesinin Hz. Suheyb-i Rumi'nin sandukasının başucunda olduğu kaydedilmiştir.⁴²⁶ Nitekim Abbas Külahi Efendi'nin gönüllü asker toplayıp devletinin sıkıntılı zamanında elini taşın altına koyarak gösterdiği bu büyük iradedden dolayı H. 1316/M.1900'de Mecidiye Nişanı ve H.1317/M.1901'de üçüncü derece Nişan-ı Osmanî ile ödüllendirilmiştir.⁴²⁷

Şeyh Abbas Efendi'nin devlete olan askeri katkılarından bir tanesi de Birinci Dünya Savaşı sırasında Van'da yaşanan Ermeni isyanını bastırmak amacıyla sancağı şerifi çekerek 20 kadar gönüllü toplayıp Sivas'a gitmesi olmuştur. Sivas'ta ki kışlaya gönüllü askerleri teslim edip Van'a gidişlerine kadar oradan ayrılmayarak askerinin moral ve motivasyonunu zinde tuttuğu kaydedilmiştir.⁴²⁸ Bu derviş ve ahaliden oluşan gönüllü birliği Van'da başarılı mücadeleler vererek isyanı bastırılmasında etkili olduğu hem halkın bu durumdan memnun kaldığı hem de Van'da görev yapan Yüzbaşının, “Çorumlular Vanlıları Ermenilerden kurtardılar” diyerek tebrikte bulunduğu ifade

⁴²⁴ Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, 58.

⁴²⁵ Erkoç, Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları, 229.

⁴²⁶ Erkoç, Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları, 228-29.;

⁴²⁷ I.TAL. 251/78, 23 S 1319/11 Haziran 1901.

⁴²⁸ Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, 59.

edilmiştir.⁴²⁹ Birinci Dünya Savaşı sırasında Abbas Külahi Efendi'nin pek çok yararlı faaliyette bulunduğu görülmektedir. Bunlardan bir diğeri ise yine 20 kişilik bir gönüllü asker birliği toplayıp Zileli Hacı Bekir komutasında Samsun yolundan Kazım Karabekir'in yanına, şark cephesine göndermesi olduğu belirtilmiştir.⁴³⁰

Abbas Külahi'nin zaviyede şeyh olduğu 1920 yılında Yozgat'ta başlayan Çapanoğlu İsyanı, Çorum ve Çankırı'yı da tehdit etmiş, hatta Alaca ve Sungurlu'yu Çapanoğulları denetim altına almıştır.⁴³¹ İsyân taraftarlarının Çorum'a yaklaştığı bir sırada Abbas Efendi, Hıdırlık tepesinin batı ve güney yamaçlarının etrafına siperler kazdırmış uzaktan asker olarak görünmesi için mezar taşlarına çul sardırılmıştır.⁴³² Bu sayede Abbas Efendi'nin almış olduğu tedbirler işe yaramış ve Çapanoğullarının Çorum'a girmesi engellenmiştir.⁴³³ Böylece Çorum halkının büyük bir kargaşa ve kaostan zaviye Şeyhi Abbas Külahi Efendi'nin de etkisiyle kurtulduğu anlaşılmaktadır.

Millî Mücadele döneminde de Abbas Külahi Efendi'nin vatan ve milleti için çalışmalarında bulunduğu kaydedilmiştir. Bizzat Millî Mücadele'ye katılmasının yanı sıra mal varlığını da bu uğurda seferber ettiği görülmüştür. Nitekim Abbas Efendi İstiklal Harbi için etkin bir taşma örgütü kurmuştur.⁴³⁴ Refet Paşa'nın da teşviki sayesinde başlangıçta 36 deve ve 4 çift at arabasıyla Samsun'dan Çorum'a ve Çorum'dan Sungurlu yoluyla Yahşihan'a, Yozgat yoluyla Ankara'ya kadar cephaneye sevkiyatı gerçekleştirdiği kaydedilmiştir.⁴³⁵ Hatta bu süreçte soyguncu ve eşkıyalarla da mücadele eden Abbas Efendi'nin şeyhliğini kullanarak bir şekilde sakınma yolunu bulduğu da nakledilmiştir.⁴³⁶ Şeyh Abbas Efendi'nin Millî Mücadele döneminde bütün güçlüklerle rağmen askeri malzeme, erzak ve cephaneyi cephelere taşıdığı anlaşılmaktadır. Bunu milli bir görev bilerek vatanı ve milleti için çalıştığı da fark edilmiştir.

Tekke ve zaviyelerin 1925 yılında çıkarılan 677 sayılı kanun gereği kapatılmasıyla, Suheyb-i Rumi Zaviyesi'de kapatılması sebebiyle Abbas Külahi Efendi'nin buradaki

⁴²⁹ Erkoç, Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları, 230.; Sezikli, Hıdırlık Kültürü, 66.

⁴³⁰ Erkoç, Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları, 230.

⁴³¹ Demokaan Demirel, "Millî Mücadele Döneminde İç İsyânlar: Yozgat Örneği", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5 sy.3 (2016): 750.

⁴³² Ayfer Ertan, "Millî Mücadele Döneminde Çorum ve Çevresi", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 82-83.

⁴³³ *Türkiye'de Çorum ve Çorumlular Rehberi*, Fasikül 1, Hasanpaşa Kütüphanesi, Çorum, 46-47.

⁴³⁴ Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, 60.

⁴³⁵ İlhan Tekeli, "Mütareke ve Kurtuluş Savaşında Çorum", 5. *Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi*, 2005, 188-189.

⁴³⁶ Tekeli, "Kurtuluş Savaşında Çorum", 63.

görevi ve zaviyeden edindiği evkaf gelirleri de son bulmuştur.⁴³⁷ Bunun yanı sıra halkın da desteği ile inşa ettiği zaviye binasının yıkılmasıyla daha da zor günler yaşadığı nakledilen Abbas Efendi sonraki hayatında hıdırlığı terk etmemiştir. Suheyb-i Rumi Camisi'nde vefatına kadar namazları kıldırıldığı ve altındaki müştemilatta ailesiyle birlikte vefatına kadar münzevi bir hayat yaşadığı kaydedilmiştir.⁴³⁸

Abbas Külahi Efendi'nin halk tarafından büyük saygı ve sevgi gördüğü anlaşılmaktadır. Zaviyenin kapatılmasından sonra dahi sosyal statüsü ne olursa olsun insanların ziyaretine geldikleri, maneviyatından feyz almak arzusu ile sohbetlerine katıldıkları belirtilmiştir.⁴³⁹ Öyle ki onun bu saygın ve nüfuzlu şahsiyetine yabancılar dahi kayıtsız kalmamış, Mesela Almanya'daki Hitler baskısından kaçan ve sonrasında İstanbul Üniversitesi Alman Edebiyatı Bölümü'nün kurucularından olan ünlü ressam Tarugott Fuchs'un Abbas Efendi'yi sık sık ziyaret ettiği kaydedilmiştir.⁴⁴⁰

Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin son zaviyedarı ve Rifâî postnişini Abbas Külahi Efendi 13 Şubat 1963 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁴¹ Vefat haberini alan halk Çorum sokaklarını doldurarak Ulu Cami'ye gelmiş, büyük bir kalabalıkla cenaze namazı kılındıktan sonra hıdırlıkta medfun bulunan sahabeden Hz. Kereb-i Gazi⁴⁴² türbesinin girişine defnedilmiştir.⁴⁴³

⁴³⁷ Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Çev.: Hayrullah Örs, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972), 36-37.; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005), 157.; Ahmet Yapıcı, "Türkiye'de Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasının Sosyolojik Sonuçları", (Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, 2012) 81.

⁴³⁸ Ubeydullah Sezikli, "Çorum'da Bir Müsikîşinas: Hâfız Recep Camcı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22, (2010): 272.; Erkoç, *Çorum'da Son Devir Meşayih*, 154.

⁴³⁹ Tuğba Gülen, *İki Dünya Savaşı Arasında (1918-1939) Çorum'da İz Bırakanlar*, (Çorum: ÇBK Yayınları, 2015), 199.; Erkoç, *Evliya Makamları*, 235.

⁴⁴⁰ Gülen, *İz Bırakanlar*, 199.

⁴⁴¹ Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, 51.

⁴⁴² Sahabeden olduğu belirtilen Hz. Kereb-i Gazi, Yemen'in Zübeyd vilayetindedir. Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye gelip Müslüman olmuştur. Hz. Muaviye zamanında İstanbul'un fethine katılmış giderken veya gelirken Çorum'da vefat etmiştir. İzzet Efendi, *Tezkire-i Makamat*, 34-35.

⁴⁴³ Haksever, *Tasavvuf Geleneği*, 184.; *Çorum Geçmiş Zaman Halleri*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları (Çorum: ÇBK Yayınları, 2010), 199-200.

SONUÇ

Çorum, coğrafi konumu sebebiyle çok eski devirlerden bu yana Anadolu tarihinin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Çorum son olarak Türkler tarafından fethedilmiş ve Osmanlı himayesine girerek Cumhuriyete kadar Türk ve Müslüman yurdu olarak tarihteki varlığını sürdürmüştür. Çorum, dini, sosyal ve kültürel hayatı ile her zaman ön planda olan bir şehir olma özelliği taşımıştır. Çorum Hıdırlığı bunun en güzel örneği olarak günümüzde dahi işlevini korumaktadır. Hıdırlık, üç sahabenin yanı sıra birçok devlet adamı, âlim ve meşayihin kabirlerine ev sahipliği yapmaktadır. Hıdırlık'ta medfun olduğuna inanılan sahabeler ise; Hz. Suheyb-i Rumi, Hz. Ubeyd-i Gazi ve Hz. Kereb-i Gazi'dir. Hz. Suheyb-i Rumi'nin kabrinin Selçuklar tarafından keşfedilerek türbe, cami ve zaviyesinin inşa edildiği yönünde kesinlik içermeyen bilgiler mevcuttur. Ancak arşiv kaynaklarında zaviye ile ilgili en erken tarihli belgenin 1576 yılına ait olduğu görülmektedir.

Çorum'un pekte uzağında olmayan Hıdırlık tepesinde kurulu olan Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin çevresinde önceleri bir yaşam alanı bulunmayışı bölgenin zaviye ile birlikte şenlendiğini göstermektedir. Kaynaklarda bölge adının önce Hıdırlık mevki daha sonra Hıdırlık Karyesi ve sonrasında Hıdırlık Mahallesi olarak anılması buranın zaviye ile birlikte gelişerek Çorum merkezine dâhil olduğunun kanıtıdır. Esas itibariyle diğer zaviyeler gibi Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin de ayende ve revendeye, fakir fukaraya yiyecek, içecek ve barınma gibi sosyal hizmetler sunduğu görülmektedir. Nitekim devletin de zaviyeden en büyük beklentisinin bu yönde hizmet vermesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu hizmetlerin aksamaması için zaviyeye, hıdırlık bölgesindeki tarlaların neredeyse tamamı, Karacaköy, Karapınar ve Kağaini gibi köylerden araziler vakfedilmiştir. Bu denli geniş bir alana yayılmış olan vakıf arazileri ve gelirleri zaviyenin sosyo-ekonomik olarak güçlü ve sağlam bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu zengin gelir kaynakları zaviyedarlık hususunda zaman zaman nüfuz ve iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Bazen de bu mücadeleler ehliyetsiz ve liyakatsiz şeyhlerin posta oturmasına sebep olmuş ancak bu durumda da mahalli ve merkezi idarenin müdahalesi gecikmemiştir. Nitekim zaviye sakinleri ve ahali, yetersiz gördüğü şeyhi şikâyet etmekten ve azlettirmekten çekinmemiştir.

Anadolu'da kurulan bütün tekke ve zaviyeler gibi Suheyb-i Rumi Zaviyesi de bir tarikata bağlıdır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar hangi tarikata tabi olduğu tam olarak bilinmemektedir. Buna rağmen hemen her toplumun dini, sosyal ve kültürel yapısının insan isimlerini de etkilemesinden yola çıkarak XIX. yüzyıldan önceki şeyh isimleri incelenmiş, Zaviyedar isimlerinin genelde İbrahim, Osman, Ömer veya Abbas olmasından yola çıkarak en azından Bektaşî geleneğe sahip olmadığı görülmüştür. Bu durumda zaviyenin bilinen tarihi içerisinde Sünni çerçeveden çıkmadığı söylenebilir. Nitekim Ömer Hulusi Dede'nin XIX. yüzyılında zaviyedarlığı esnasında zaviyenin Rifâî tarikatının yol ve erkânını sürdürdüğü kesin olarak bilinmektedir.

Zaviye, Çorum'da dini, sosyal, kültürel yaşam üzerinde etkin, nüfuzlu bir yere sahip olmasından başka Osmanlı-Yunan Harbi, Ermeni hadiseleri, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında da faaliyetleriyle siyasi ve askeri buhranların aşılması noktasında da her zaman devlet ve milletin yanında yer alarak aktif bir rol oynamıştır.

Günümüzde halen canlılığını koruyan Çorum Hıdırlığı'nın bölgede dini, sosyal ve içtimai hayatın önemli merkezleri içerisinde başta geldiği görülmektedir. Şüphesiz bunda en büyük etkenlerden birisi Hz. Suheyb-i Rumi'nin türbesi diğeri ise zaviyenin zamanında burada kurulu bulunması ve halkın inanç ve zihin dünyasına uzun süre yön vermiş olmasıdır. Nitekim Anadolu halkının türbelere ve dini yapılara verdiği önem buranın aktif bir yaşam alanı olma özelliğinin kaybolmasını engellemiştir. Bu itibarla günümüze kadar Çorum halkı, burada Hıdırellez ve Ramazan şenlikleri yapmış, düğün, nişan, sünnet ve asker uğurlama törenlerinin dua bölümlerini icra edegelmiştir. Nitekim Suheyb-i Rumi Zaviyesi ve çevresindeki bu zengin sosyal yaşam tekke ve zaviyelerin Osmanlı sosyal ve içtimai hayatı içerisindeki yeri ve önemini ortaya koyan güzel bir örneğe sahiptir.

KAYNAKÇA

A) CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI

(Arşiv kayıtlarının yer bilgileri metin içinde verilmiştir.)

Ali Emiri, Abdulhamid I (AE.SABH.I)

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO)

Bab-1 Asafi, Name-i Hümayun Defterleri (A.DVNSMHH.d)

Cevdet Tasnifi Evkaf (C. EV)

Dahiliye, Mektubi Kalemî (DH.MKT)

Hazine-i Hassa, Hazine-i Hassa İradeleri (HH.İ)

İbnülemin, Vakıf (İE.EV)

İrade Tasnifi, Dahiliye (İ. DH)

İrade Tasnifi, Taltifat (I.TAL)

Maliye Nezareti, Emlak-i Emriyye Müdüriyeti (ML.EEM)

Plan-Proje-Kroki (PLK.p)

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) c.2, Haz. Murat Şener, Nurullah İşler, Defter-i Hâkânî Dizisi: 3, Ankara:1997.

C) MEŞİHAT ARŞİVİ

İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, 1769 Numaralı Tekke ve Zaviye Defteri vr. 95.

İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, 1777 Numaralı Tekke ve Zaviye Defteri vr. 197-2001.

D) DİĞER ARŞİV KAYNAKLARI

Çorum Belediyesi Kent Arşivi, Çorum Şeriye Sicilleri (ÇŞS).

H.984 (M.1576/1577) Tarihli ve TKG.KK.TTd.54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum, (1. Cilt, Tıpkıbasım), T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayın No: 8, Ankara: 2014.

Salname-i Vilayet-i Ankara, 1308-1309, 1311, 1320, 1325.

<http://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02806>.

E) DİĞER KAYNAKLAR

- Afyoncu, Erhan. *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012.
- Akçiçek, Abdulkadir. *Ahmed er-Rufâi: Hâletü Ehli'l-Hakîkati Maallah*. İstanbul: Beyda Yayınları, 1996.
- Akdağ, Mustafa. *Celali İsyanlarının Başlaması 144*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1963.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 1243- 1453 1*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979.
- Akman, Zekeriya. *Osmanlı'da Devlet Tekke Münasebetleri Meclis-i Meşayih*. Ankara: Elips Kitap Yayınları, 2013.
- Ali İzzet Efendi. *Tezkire-i Makâmât*. Haz. Mahmut Selim Gürsel. Çorum: İstikamet Ofset, 1997.
- Ali İzzet Efendi. *Tezkire-i Makamat*. Çev: A. Cahid Haksever. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.
- Altıntaş, Hayrani. *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Anadolu Ajansı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, 250 Eserin Toplu Açılış Töreni'nde konuştu", erişim 15 Şubat 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/cumhurbaskani-erdogan-250-eserin-toplu-acilis-torende-konustu/146>
- Anakök, Tayyar. *Çorum Tarihi*. Basılmamış Eser, 1950.
- Aşıkpaşazâde. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. Haz: Nihal Atsız. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Atasoy, Nurhan. "Osmanlı Dönemi Tarikat Kıyafetleri ve Cihazları". *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*. Haz. A. Yaşar Ocak, 213-214. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Atasoy, Nurhan. *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*. İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2016.
- Ay, Resul. *Anadolu'da Derviş ve Toplum 13.-15. Yüzyıllar*. İstanbul: Kitap Yayınları, 2014.
- Aydın, Bilgin. "Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşayih'in Şeyhülislamlık'a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi". *İstanbul Araştırmaları* 7 (1998): 93.
- Aydın, İbrahim Hakkı. "Molla Fenârî". *TDVİA*. 30: 245. İstanbul: TDV Yayınları 2005.

- Aydınlı, Abdullah. “Ehl-i Bedr”. *TDVİA*. 10:498. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydınlı, Abdullah. “Merfû”, *TDVİA* 29:180-181. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *İstanbul Mi'mari Çağının Menşe'i Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630- 805 (1230-1402)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989.
- Bakırer, Ömer. “Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum”, 5. *Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2015.
- Barkan, Ömer Lütfi. “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 6, s. 1 (1940): 159.
- Barkan, Ömer Lütfi. “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”. *Vakıflar Dergisi* 2 (1942): 294.
- Barkan, Ömer Lütfü. *Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul, Hamle Yayınları, 1993.
- Bayram, Sadi. “Lâdik ve Seyyid Ahmedî Kebir Er-Rifâî Hazretleri”. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi* 74 (İstanbul: Ekim 1991): 146.
- Benlioğlu, Selman. “Sarayda Düzenlenen Tarikat Âyinleri Işığında III. Selim'in Tekke Müziğiyle İlişkisi”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20, s. 37 (Haziran 2018): 11.
- Buhârî, Muhammed. *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*. Çev: A. Feyzi Kocaer. İstanbul: Hüner Yayınları, 2004.
- Bulduk, Üçler. “Çorum Sancağının Osmanlı Teşkilatındaki Yeri-1”. *OTAM* 3 (1992): 130.
- Cansel, Erol. “Vakıf: Kuruluşu İşleyişi ve Amacı”. *Vakıflar Dergisi* 20 (1988): 321-327.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Anka Yayınları, 2005.
- Ceylan, Semih. “Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi”. *İSAM Dergisi* 25 (2011): 143.
- Çalışkan, Necmettin. “Kehf Sûresi Bağlamında Hz. Mûsâ ve Sâlih Kul (Hızır) Kıssası ve Antakya'da Hızır İnançının Sosyo-Kültürel Etkileri”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 9, s. 18 (2015): 247-248.
- Çanlı, Mehmet. *Ankara, Kastamonu, Sivas Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Çorum (1869-1908)*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2013.

- Çay, Abdulhaluk. “Anadolu’nun Türkleşmesi Çerçevesinde Çorum-İskilip ve Çevresinde Türk Yerleşmesi”, *Türk Kültüründe iz Bırakan İskilipli Alimler Sempozyumu*. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Çelebi, İlyas. “Hızır”. *TDVİA*. 17: 406-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çorum Gazetesi. 18 Ağustos 1921. *Çorum Gazetesi Çevirileri*, haz., Abdulkadir Ozulu. Çorum: ÇBK Yayınları, 2008.
- Çorum Haber. “Hıdırlık’ta restorasyon Ramazan sonu başlıyor”, erişim tarihi: 15 Şubat 2020, <http://www.corumhaber.net/guncel/hidirlikin-restorasyonu-ramazan-sonu-basliyor-h55138.html>
- Çorum İl Yıllığı*. 1967. 218.
- Çorum İl Yıllığı*. 1973. 128-130.
- Demirel, Demokaan. “Millî Mücadele Döneminde İç İsyanlar: Yozgat Örneği”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5 sy.3 (2016): 750
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2010.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Çorum Müftülüğü. “Hıdırlık (Suheyb-i Rumi) Camii tekrar ibadete açıldı”, erişim tarihi: 15 Şubat 2020, <https://corum.diyanet.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=kurumsal&contentid=824>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu*. 6:163, Ankara: DİB Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- Kur’an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin. Ankara: DİB Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Döğüş, Selahattin. “Anadolu’da Hızır-İlyas Kültü ve Hidrellez Geleneği”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 74 (Aralık 2015): 81.
- Dündar, Abdulkadir. *Çorum Cami ve Mescitleri*. Ankara: Motif Yayınları, 2004.
- Ebû Feth-i Vâsıtî, İslam Alimleri Ansiklopedisi, erişim tarihi: 29 Şubat 2020, <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/Ebu-Feth-I-Vasiti/1284>
- Efendioğlu, Mehmet. “Suheyb b. Sinân”. *TDVİA*. 37: 476. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Eflakî, Ahmed. *Ariflerin Menkabeleri*. Çev. Tahsin Yazıcı 2. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.

- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2004.
- Erkoç, Ethem. *Suheyb-i Rumi Hayatı ve Rivayet Ettiği Hadisler*. Çorum: İlkadım Basımevi, 2002.
- Erkoç, Ethem. *Çorum Evliyaları*. Ankara: Varan Matbaacılık, 2007.
- Erkoç, Ethem. *Tasavvuf Geleneği ve Çorum'da Son Dönem Meşayih*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2013.
- Erkoç, Ethem. *Çorum'da Sahabe ve Evliya Makamları*. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2017.
- Ertan, Ayfer. "Millî Mücadele Döneminde Çorum ve Çevresi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- Eyice, Semavi. "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İctimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* (1962-63), 23-25.
- Eyice, Semavi. "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İctimaî Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler". *İktisat Fakültesi Mecmuası* 23 (1963): 88.
- Eyice, Semavi. "Çorum'un Mecitözü'nde Aşık Paşaoğlu Elvan Çelebi Zaviyesi". *Türkiyat Mecmuası* (1969): 218.
- Eyice, Semavi. "Hıdırlık Türbesi". *TDVİA*. 17:313. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Faraqhi, Suraiya. "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahate Kadar Çorum". 5. *Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2015.
- Faulkner, Neil. *Roma: Kartalların İmparatorluğu*. Çev: Çağdaş Sümer. İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- Gülen, Tuğba. *İki Dünya Savaşı Arasında (1918-1939) Çorum'da İz Bırakanlar*. Çorum: ÇBK Yayınları, 2015.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997.
- Gülle, Sıdkı. *El-Burhânü'l-Mü'eyyed Kurtarıcı Öğütler*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2013.
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *TDVİA*. 42: 475. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Günay, Ünver ve Vehbi Ecer. *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1999.
- Gündoğdu, Cengiz. Tarikatların Doğuşu. *EKEV Akademi Dergisi* 1, s. 2 (Mayıs 1998): 99.
- Gündüz, İrfan. *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.

- Gündüzöz, Güldane. “Tekke Hayatında Üç Muktedir Figür: Sancak, Alem ve Tuğ”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 85 (2018): 174.
- Güngör, Yüksel. “Bergama Krallığı”. *Bergama Belleten* 14 (2005): 51, 57.
- Haberler.com, “Vakıf Haftası ve Restorasyonu Tamamlanan 250 Eserin Toplu Açılışı”, erişim tarihi: 15 Şubat 2020, <https://www.haberler.com/vakif-haftasi-ve-restorasyonu-tamamlanan-250-10830020-haberi/>
- Haksever, Ahmet Cahit. *Çorum Tarihi ve Kültüründe Tasavvuf Geleneği*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.
- Halid, Halid Muhammed. *Yeryüzü Yıldızları, 60 Seçkin Sahabe Hayatı*. Çev: Abdülkerim Akbaba. İstanbul:Beka Yayıncılık, 2007.
- Harman, Ömer Faruk. “İlyas”, *TDVİA*. 22: 160-162. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Haseni, İbn Acibe. *Bahrü'lMedid fi Tefsiri'l Kur'ani'l Mecid*. Çev: D. Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015.
- Hizmetli, Sabri. “Karmatîler”. *TDVİA*. 24: 510. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İbnü'l-Esîr. *El-Kâmil Fi't – Tarih.*, çev: A. Ağırakça. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbn Kesîr. *El Bidâye ve 'n-Nihâye*. çev: M. Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- Ilıca, Ali. “Çorum Vakıfları”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2001.
- Işık, Zekeriya. *Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*. Konya: Çizgi Kitapevi, 2015.
- Işık, Zekeriya. “Osmanlı Devlet Politikalarının Taşra Tekke ve Zaviyeleri Üzerindeki Etkileri (II. Mahmut Dönemi ve Sonrası): Çorum Örneği”. *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu*. 2016.
- İmam Suyuti, *Camii's-Sağır*, Muhtasarı Tercüme ve Şerhi (Heyet), erişim tarihi: 5 Şubat 2020, <http://hadisler.vesiletunnecat.com/c/camiussagir/indexana.htm>
- İnalcık, Halil. “Tarihsel bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”. *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*. Der. E. Fuat Keyman ve A. Yaşar Sarıbay, 74-88. Ankara: 1998.
- Jaschke, Gotthard. *Yeni Türkiye'de İslamlık*, çev: Hayrullah Örs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.
- İnalcık, Halil. “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu”. *Türkler Ansiklopedisi*. 9: 134. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

- İnançer, Ömer Tuğrul. “Rifâilikte Zikir Usulü ve Musiki”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 6: 330-331. İstanbul: Türk Ekonomi ve Toplumsal Vakfı, 1994.
- İnançer, Ömer Tuğrul. “Osmanlı Tarihinde Sufilik Ayin ve Erkanları”. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*. Haz. A. Yaşar Ocak, 132. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- İslâmbolî, Yahyâ bin Sâlih. *Tarikat Kıyafetleri*. Haz. M. Serhan Tayiş ve Mustafa Aşkar. İstanbul: Sufi Kitap, 2006.
- Kandehlevî, M. Yusuf. *Hadislerle Müslümanlık*. Çev: Ahmet M. Büyükçınar, A. Ömer Tekin ve Yaşar Erol. c. 3. İstanbul: Kalem Yayınevi, 1980.
- Kandehlevî, M. Yusuf. *Hayatu's-Sahabe Muhtasar*. Haz. Ömer Lütfi Erdal. c. 1. İstanbul: Işık Yayınları 2008.
- Kaplan, Hayri ve İsmail Şık. “Ahmed er-Rifâ'i'nin İtikâdî ve Kelâmî Görüşleri”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 16 (Yıl: 7 2006): 91.
- Kara, İsmail. *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşünceleri Meseleleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- Kara, Mustafa. “Tekke”. *TDVİA*. 40: 369. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kara, Mustafa. *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları 7. Baskı, 2017.
- Kaya, Ahmet. “1287 Tarihli Matbu "Seyyid Ahmed Er-Rifâi Menâkıbı" - Metin ve İnceleme-”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Kenân er-Rifâi. *Ebu'l-Alemeyn Seyyid Ahmed er-Rifâi*. haz. M. Tahralı, sad. M. Cunbur, İstanbul: Cenân Eğitim, Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı, 2008.
- Keskin, Esra. “Roma ve Bizans Dönemi”. *Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum*. Haz. Yavuz Bayram, 118. Çorum: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2008.
- Korkmaz, Şerif. “Çorum'un İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı”. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2003.
- Korkmaz, Şerif. “Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemlerinde Çorum”. *Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum*. Haz. Yavuz Bayram, 128. Çorum: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2008.
- Köprülü, Fuad. “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”. *Vakıflar Dergisi* 2 (1942): 9.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB Yayınları, 1976.

- Köprülü, Fuat. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: TTK Basımevi 1991.
- Köprülü, M. Fuad. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. Haz: Orhan Köprülü. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
- Kurnaz, Cemal. "Hızır". *TDVİA*. 17: 412. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kurt, Mehmet. "Roma'nın Principatus Dönemi Anadolu Politikaları ve Eyalet Düzenlemeleri Çerçevesinde Dağlık Kilikia Bölgesi". *Çukurova Araştırmaları Dergisi* 4, sy. 1 (Yaz 2018): 5.
- Kutluoğlu, Yahya. *Yolumuzu Aydınlatanlar Asr-ı Saadetten Günümüze 2*. İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2016.
- Küçük, Hasan. *Osmanlı Devleti'ni Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar*. İstanbul: TÜRDAV Yayınları, 1976.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Metin Kıraltı. Ankara: 1984.
- Musalı, Namiq. "Şeyh Safi Velâyetnâmesi: Tahkiki ve Transkripsiyonu". *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 84 (Ankara 2017): 164.
- Muslu, Ramazan. "14. Asırda Anadolu'da Tasavvuf". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.
- Muslu, Ramazan. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Muslu, Ramazan. "Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları". *Ekev Akademi Dergisi* Yıl: 12, s. 36 (Yaz 2008): 45.
- Mustafa Nuri Paşa. "Netayic'ül-Vukuat". *Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Haz. Neşet Çağatay c. 1-2. Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Mustafayev, Beşir. "Adriyatik'ten Çin Seddine Uzanan Nevruz Geleneği". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 2, s. 3 (Temmuz 2013): 60-63.
- Nedvi, Muinuddin Ahmed ve Said Sahib Ensari, *Büyük İslam Tarihi Asrı Saadet (Ashabi Kiram)*, Haz. Eşref Edib. 2: 362. İstanbul: Sebilürreşad Neşriyat, 1969.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Zaviyeler: Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme". *Vakıflar Dergisi* 12 (1978): 249.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.

- Orhun, Murat. “Pergamon Kralı III. Attalos’un Bağışı ve Roma’nın Asya Eyaleti’nin Kuruluşu”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5, sy. 14 (İlkbahar 2018): 303-304.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılarda Tasavvuf-Anadol’da Sufiler Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Özer, Ekrem. “Osmanlı’da Tekke ve Tarikat Islahatları II. Mahmut Dönemi ve Sonrası”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2007.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Selçuklu-Hilâfet Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müsterşid’in Katli Meselesi”. *İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Tarih Dergisi* 39 (2004): 1-35.
- Özköse, Kadir. “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, s. 1 (Haziran 2003): 277.
- Öztürk, Eyüp. “Anadolu’nun İslamlaşma Sürecinde Taceddin B. Er-Rifâî”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 14, s. 38 (Ocak- Haziran 2011): 60-61.
- Öztürk, Mustafa. “Molla Fenârî ve Tefsirde Senkretizm”. *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu*. Bursa 2010.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3*. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Rifâî, Ahmed. *El-Mecâlisü’s-Seniyye Sohbet Meclisleri*. Çev: Ali Can Tatlı. İstanbul: Erkam Yayınları, 2003.
- Rihan Kıvılcık, “Rum Diyarının İlk Müslümanı: Suheyb-i Rumi radiyallahu anh”, *Siyer-i Nebi*, erişim tarihi: 18 Ağustos 2019, <https://www.siyerinebi.com/tr/rihan-kivlig/rum-diyarinin-ilk-muslumani-suheyb-i-rumi-radiyallahu-anh>
- Sabuncu, Ömer. “Suheyb er-Rûmî -Hayatı, Kişiliği ve Faaliyetleri”. *İstem Dergisi* 7 (2006): 163.
- Sabuncuoğlu, M. İhsan. *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim&Maarif Hayatımız*. Haz. Abdulkadir Ozulu, İrfan Yiğit. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları,2015.
- Salname-i Vilayet-i Ankara, 1325: s298.
- Samarrâî, Yûnus eş-Şeyh İbrahim. *es-Seyyid Ahmed er-Rifâî- Hayâtuhû ve Âsâruhû*. Çev: Münir Atalar. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sarı, Mevlût, *El-Mevarid Arapça-Türkçe Lügat*. İstanbul: Bahar Yayınları.

- Savaş, Saim. *Bir Tekke'nin Dini ve Sosyal Tarihi: Sivashlı Ali Baba Zaviyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Savaş, Saim. "Tokat'ta Hoca Sümbül Zaviyesi". *Vakıflar Dergisi* 24 (1994): 204.
- Seher, Şerife ve Erol Çalışkan. "Türklerde Hıdrellez İnancı: Makedonya Örneği". *International Journal of Science Culture and Sport*. Special Issue 3 (July 2015): 385.
- Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Seyyid Muhammed Hocaefendi. *Tasavvuf Tarikatlar ve Silsileleri*. İstanbul: Ustaoglu Kitabevi, 2005.
- Sezen, Lütfi. "Nevruz ve Hıdrellez". *İlkyaz Bayramı Nevruz Bildirileri* 6 (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 1998): 43-45.
- Sezikli, Ahmet. "Çorum'da Rifâî Kültürü", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu 23-25 Kasım 2007* 2, (2008): 1161.
- Sezikli, Ahmet. *Şehrin Hafızası Hıdırlık Kültürü ve Çorum Hıdırlık Örneği*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Sezikli, Ubeydullah. "Çorum'da Bir Müsikîşinas: Hâfız Recep Camcı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22, (2010): 272.;
- Şahin, İlhan. "Çorum". *TDVİA*. 8: 374. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Şahin, Kâmil. "Ashâb'ıKiram'dan Suheyb'i Rûm'î Hazretlerinin Çorum'da adına Yapılan Vakıflar". *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2013.
- Şeyh Hayrullah Tâceddin er-Rifâî Külliyyâtı, haz: Selami Şimşek, İstanbul: Revak Kitapevi, 2012.
- Tahralı, Mustafa. "Ahmed Er-Rifâî". *TDVİA*. 2: 127. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Tahralı, Mustafa. "Rifâiyye". *TDVİA*. 35: 99. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Tahralı, Mustafa. "Rifâiyye". *Türkiye'de Tarikatlar, Tarih ve Kültür*. Ed. Semih Ceylan, 286. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Tanci, Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta. *İbn Battuta Seyahatnamesi*. Çev. A. Sait Aykut 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

- Tanman, Mehmet Baha. "Hala Sultan Tekkesi". *TDVİA*. 15: 225-227. İstanbul: TDV Yayınları, 1997
- Tanman, M. Baha. "Rifâh Âsitânesi". *TDVİA*. 35: 98. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Tanman, M. Baha. "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler". *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*. Haz. A. Yaşar Ocak, 148. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Tekeli, İlhan. "Mütareke ve Kurtuluş Savaşında Çorum", *5. Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi*, (2005), 188-189.
- Tozlu, Sümeyra. *Çorum Halk İnançları ve Halk Hekimliği*. Çorum: Çorum Belediye Kültür Yayınları, 2018.
- Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. Ankara: Ötüken Neşriyat, 2008.
- Turer, Osman. "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı". *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*. Haz. A. Yaşar Ocak, 286. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Türkiye de Çorum ve Çorumlular Rehberi*, Fasikül 1, Hasanpaşa Kütüphanesi, Çorum, 46-47.
- Uluç, Sevim. *Çorum ve Çevresi*. *5. Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi*. Çorum: Çorum Belediye Kültür Yayınları, 2015.
- Uludağ, Süleyman. "Bâtın İlimi". *TDVİA*. 5: 43. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Uraj, Adrian. "Arnavutluk'ta Rifâhlik ve Şeyh Ahmed İşkodrevî", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2016.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2013.
- Yapıcı, Ahmet. "Türkiye'de Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasının Sosyolojik Sonuçları". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.
- Yaşar, Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. İstanbul: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1329.
- Yediyıldız, Bahaeddin ve Nazif Öztürk. "Tanzimat Dönemi Vakıf Uygulamaları". *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu*. 1992.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf". *TDVİA*. 42: 479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

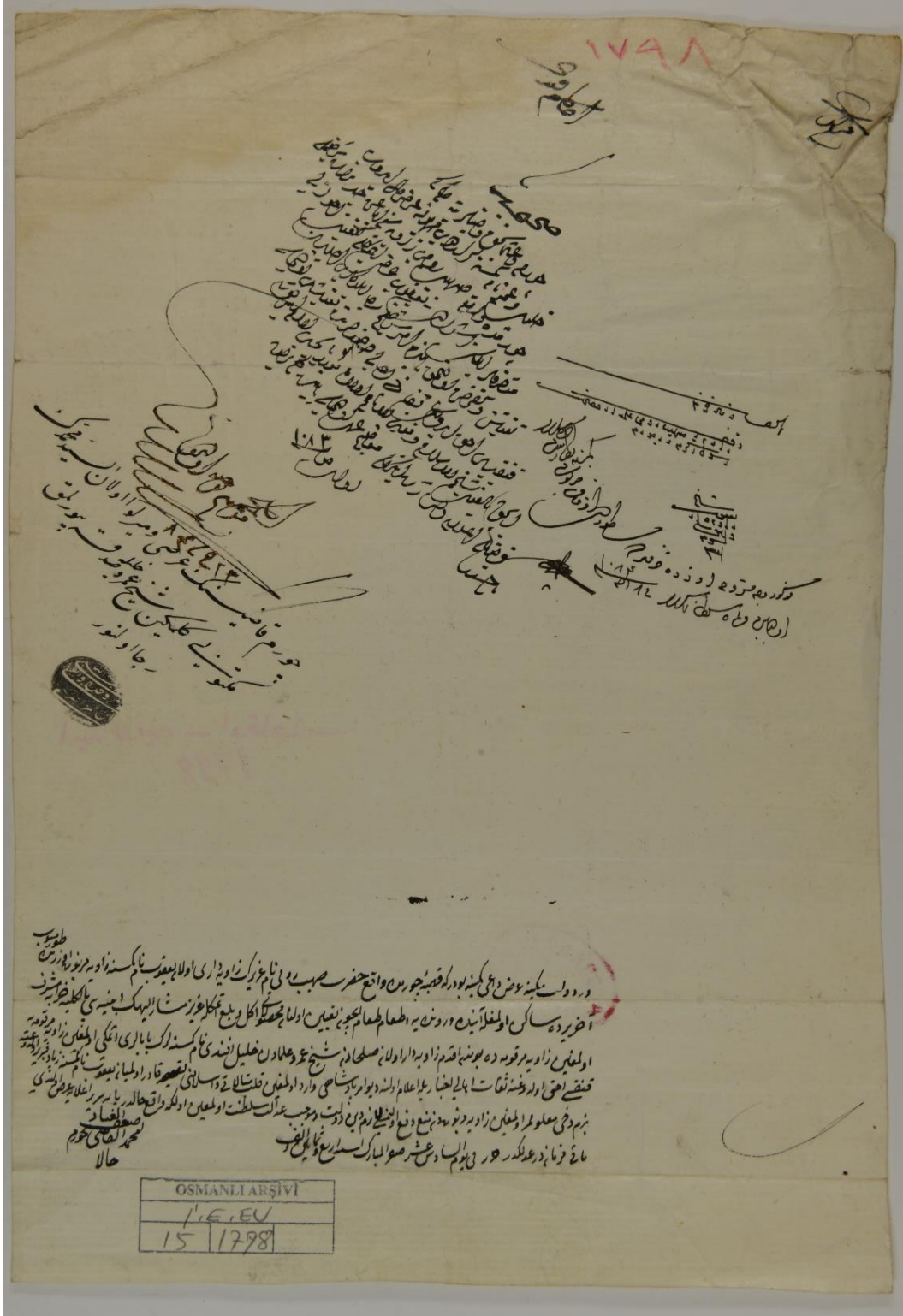
- Yıldırım, Aydın ve Edip Yılmaz. “İlk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenârî”. *Diyanet İlmî Dergi* 31, s. 3 (1995): 72-77.
- Yılmaz, H. Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat. 2004.
- Yılmaz, Hayati. “Kudsi”, *TDVİA* 26:318. İstanbul: TDV Yayınları. 2002.
- Yılmaz, Harun. “Şeyhüşşüyûh”, *TDVİA*, ek-2:568-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Yınan, Mükrimin Halil. “Danışmendliler”, *İslam Ansiklopedisi*. 3: 468. 1945.
- Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

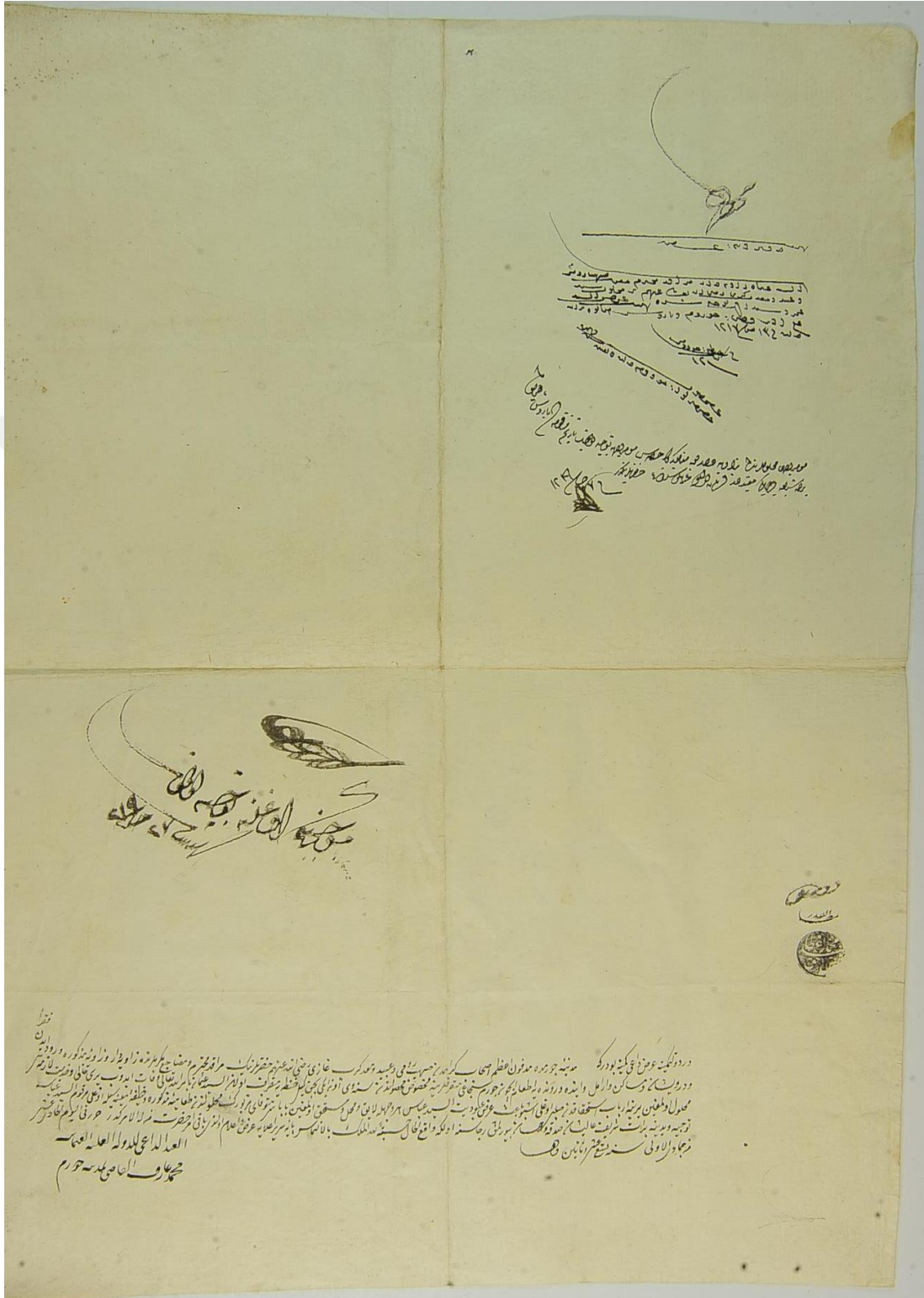
EKLER

EK-1: Çorum'da vaki Alemdar-ı Nebevi Suheyb-i Rumi Zaviyesi'nin Şeyh Ömer ve Halil'e tevcihine dair Çorum Kadısı Mehmed Efendi tarafından yazılan ve Mirliva Seyyid Mehmed Bey'in arızası mucebince Müftü Yahya Efendi tarafından tervic olunan inha.

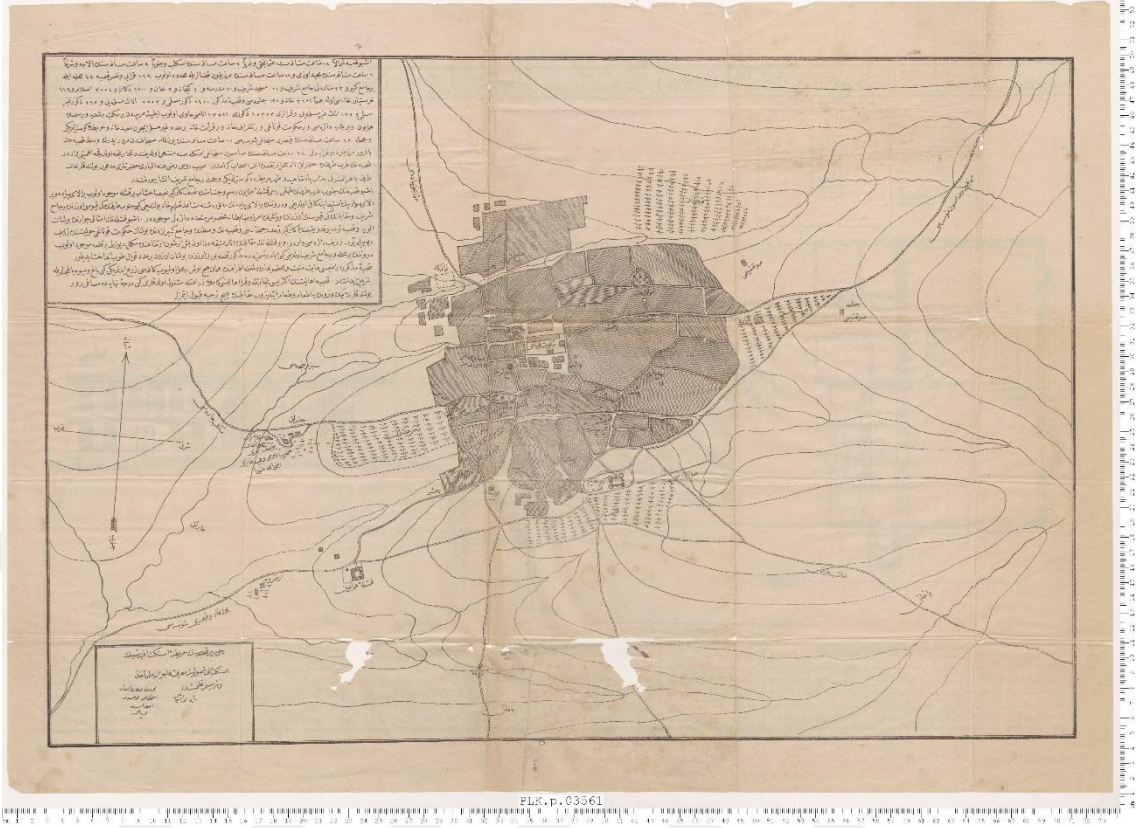
İ.E.E.V. 15/1798.

EK-3: Zaviyedar olan Seyyid Osman'ın bi Emirillah-i Teala vefat edip yerine oğlu Seyyid Abbas'ın her vechle layık ve mahal-i müstehak olduğunu ihtiva eden belge.

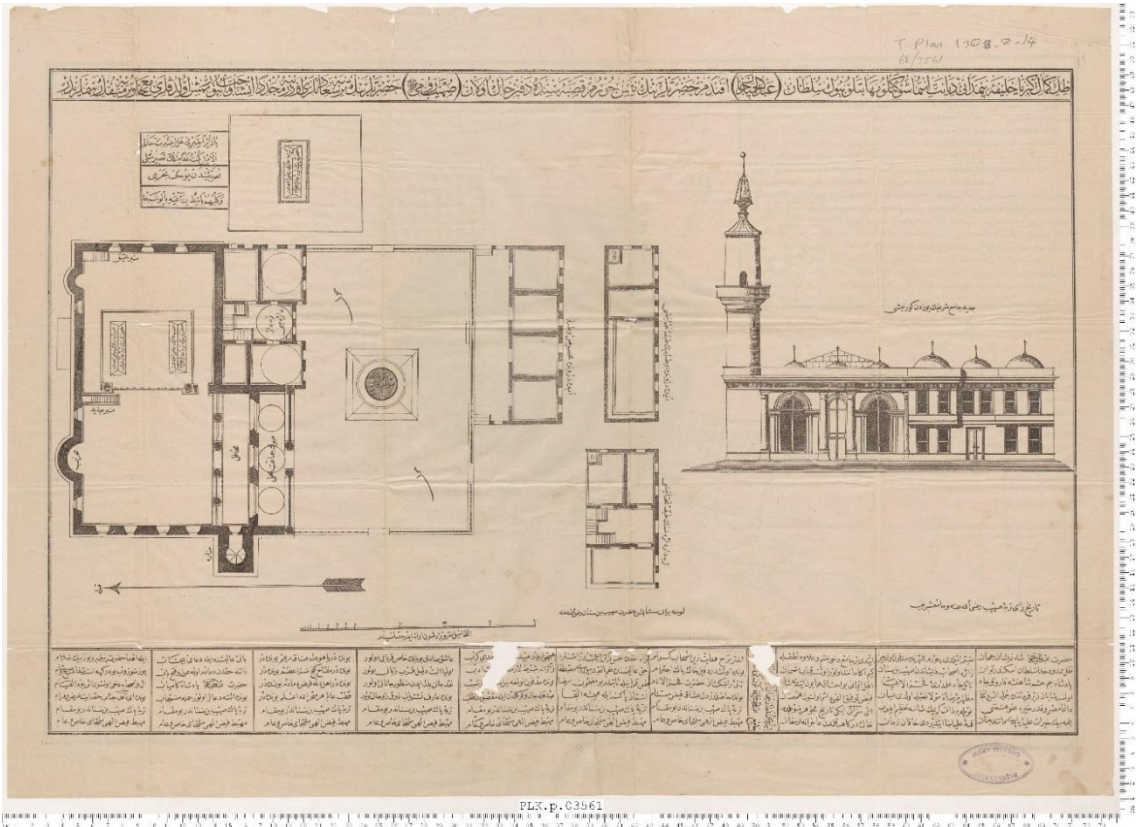
C.EV. 84/4178.

EK-4: H.14.12.1308/21.07.1891 tarihli Çorum kasabası haritası.

PLK.p. 3561/1.

EK-5: H.14.12.1308/21.07.1891 tarihli Suheyb-i Türbesi ve camisinin çizimi.

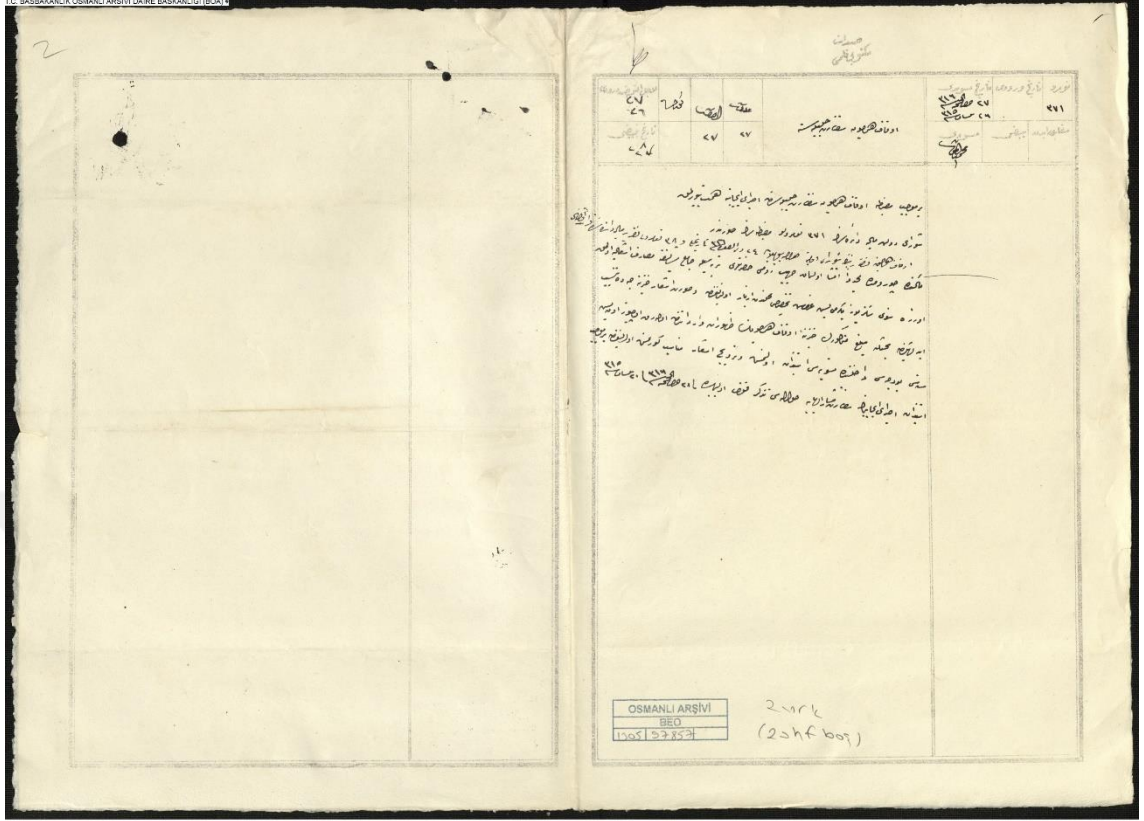
PLK.p. 3561/2

EK-6: H 12.12.1309/08.07.1892 tarihli Çorum kasabasının planı ile Suheyb-i Rumi Türbesi ve Cami-i Kebir'in resim ve planları.

PLK.p. 785.

EK-7: Çorum'da müceddeden inşa olunan Suheyb-i Rumi Türbesi ile Camii'nin aydınlatma masrafı olmak üzere senevi sekiz yüz yirmi beş kuruş tahsisi.

BEO.1305/977857.

EK-9: 1910'lu yıllarda Suheyb-i Rumi Zaviyesi, Camisi ve şadırvanından bir görünüm. (*Geçmişten Günümüze Çorum 1910-2017*, Çorum: ÇBK Yayınları, 2017).

EK-10: Cami ve Türbenin günümüzdeki hali.

EK-11: Suheyb-i Rumi Zaviyesi Avlusunda bulunan şadırvandan eski bir görünüm. (Çorum Belediyesi Kent Arşivi).

EK-12: Şadırvanın günümüzdeki hali.

EK-13: Şeyh Abbas Külahi Efendi'nin nüfus cüzdanı. (*Çorum Geçmiş Zaman Halleri III*, haz. İrfan Yiğit, Çorum Belediyesi Kent Arşivi, ÇBK Yayınları, 2010, 165.)

T. C.	Aile ismi, yani kâhâp ve zöhrati
	Külahi zade
	Adı
NÜFUS HÜVİYET CÜZDANI	Abbas ef.
	Babasının adı
	Süleyman ağa
	Anasının adı
	Lanize H.
	Doğum yeri
	Çorum
	Doğum tarihi
	1289
	iki yüz seksen dokuz

EK-14: Şeyh Abbas Külahi Efendi'nin yönetiminde, halka açık olarak zikir icra edildiği sırada bürhan gösterimi. (*Tarihe Işık Tutan Çorum Fotoğrafları*, haz. İrfan Yiğit, Çorum Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2009, 59.)

